

ΓΕΩΠΟΝΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ, ΥΠΟΔΟΜΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ
ΤΜΗΜΑ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΦΥΤΙΚΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΑΝΘΟΚΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ ΤΟΠΙΟΥ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ ΤΟΠΙΟΥ

ΜΕΛΕΤΗ ΑΝΑΠΛΑΣΗΣ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΧΩΡΟΥ
ΤΗΣ ΡΙΖΑΡΕΙΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ
ΕΛΕΝΗΣ Χ. ΜΑΡΟΥΓΚΑ

ΕΠΙΒΛΕΟΥΣΑ: ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΠΟΥΛΟΥ ΑΓΓΕΛΙΚΗ
(ΕΠΙΚΟΥΡΗ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ)

ΑΘΗΝΑ, 2015

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

**ΜΕΛΕΤΗ ΑΝΑΠΛΑΣΗΣ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΧΩΡΟΥ ΤΗΣ ΡΙΖΑΡΕΙΟΥ
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ**

ΕΛΕΝΗΣ Χ. ΜΑΡΟΥΤΚΑ

ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ: ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΠΟΥΛΟΥ ΑΓΓΕΛΙΚΗ (ΕΠΙΚ. ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ)

ΜΕΛΗ: ΠΑΠΑΦΩΤΙΟΥ ΜΑΡΙΑ (ΚΑΘΗΤΡΙΑ)

ΒΙΣΙΛΙΑ ΑΝΝΑ – ΜΑΡΙΑ (ΛΕΚΤΟΡΑΣ)

ΓΕΩΠΟΝΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η Ριζάρειος Εκκλησιαστική Σχολή βρίσκεται στο Χαλάνδρι και ιδρύθηκε στα 1960, έπειτα από μεταφορά της από την περιοχή των Αμπελόκηπων. Ιδρυτές της σχολής ήταν οι αδελφοί Μάνθος και Γεώργιος Ριζάρης, οι οποίοι είχαν ως στόχο να ενισχύσουν τον ιερό κλήρο, ιδρύοντας εκκλησιαστική σχολή.

Τη διαμόρφωση του κτήματος της σχολής, κατά την έναρξη της λειτουργίας της, ανέλαβε ο γεωπόνος και καθηγητής της σχολής, Κωνσταντίνος Αντωνιάδης. Το κτήμα εκείνη την εποχή ήταν σχεδόν αφύτευτο και σταδιακά έγιναν φυτεύσεις, με σκοπό τη διαμόρφωση του.

Σήμερα, ο κήπος έχει αποκτήσει κατά τόπους δασικό χαρακτήρα (πεύκα, κυπαρίσσια) λόγω μεταβολών του φυτικού υλικού κατά τη διάρκεια των ετών και σε πολλά σημεία παρουσιάζει σημάδια εγκατάλειψης.

Ο χώρος φιλοξενεί μαθητές και καθηγητές του λυκείου, σπουδαστές του “Κέντρου Εκπαίδευσης Ενηλίκων” που βρίσκεται βόρεια του κτήματος, ενώ τις Κυριακές ο χώρος είναι ανοιχτός και προσβάσιμος από το κοινό, λόγω της λειτουργίας της εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου.

Στην παρούσα μελέτη, εκπονήθηκε σχεδιαστική μελέτη του περιβάλλοντος χώρου βασισμένη στην ανάλυση της υφιστάμενης κατάστασης του, στη διαθήκη των αδερφών Ριζάρη καθώς και στην ιστορική ανασκόπηση της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής.

Ειδικότερα, μελετήθηκε η διαμόρφωση του περιβάλλοντος χώρου, το φυτικό υλικό που χρησιμοποιήθηκε, τις ανάγκες του και τα προβλήματα που αντιμετωπίστηκαν. Αναφέρονται στοιχεία σε σχέση με τους γεωπόνους της σχολής και τη διδασκαλία του μαθήματος της γεωπονίας. Στον περιβάλλοντα χώρο προσδιορίστηκαν οι θέσεις των

κυριότερων αρχικών διαμορφώσεων και υποδομών του, όπως οι ελαιώνες, οι κυκλικές μπορντούρες και το αρδευτικό δίκτυο.

Κατά την εκπόνηση της παρούσης μελέτης διαπιστώθηκε η σύνδεση του φυτικού υλικού με το τρίπτυχο θρησκεία, λαογραφία και διατροφή, το οποίο αποτέλεσε και την κεντρική ιδέα της σχεδιαστικής πρότασης ανάπλασης του περιβάλλοντος χώρου της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής.

ABSTRACT

Rizarios Church School is located in Halandri and was founded in 1960, after its relocation from the area of Ampelokipoi. The founders of the school were Manthos and George Rizaris, brothers who aimed to strengthen the clergy by establishing an ecclesiastical faculty.

The surrounding landscape of the school was formed by the Agronomist of the school Constantinos Antoniadis.

Originally, the land was bare and gradually got planted. At present, the site in places has acquired a forest-like character (pine and cypress trees,) due to changes over the years in the planting and in many places shows signs of abandonment. The users of the site include pupils and teachers of junior and higher secondary school, students of the Adult Education Center, located at the east of the site while on Sundays the site is open and accessible to the public because of the operation of St. George's church.

In this study, a proposal to regenerate the site of RES is made based on a site analysis, the will of the Rizari brothers and an extensive historical literature review of Rizarios Church School.

A study was undertaken to produce a design proposal for the Rizarios Church School site. Prior to the design process the history, planting, particular needs, problems and opportunities of the site were studied in detail. Information in relation to the function, agronomists and the teaching of agronomy in the school was studied. The location of the main features of the site were determined such as the olive groves, the circular hedges and irrigation network. During this study a connection between plants and the triptych religion, tradition and diet was identified that formed the concept of the design proposal for the Rizarios Church School site.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η ολοκλήρωση της παρούσας μεταπτυχιακής μελέτης, δεν θα ήταν δυνατή, χωρίς τη βοήθεια ορισμένων ανθρώπων.

Αρχικά, θα ήθελα να ευχαριστήσω, την επιβλέπουσα Καθηγήτρια μου, κα Παρασκευοπούλου Αγγελική, Επίκουρη Καθηγήτρια του Εργαστηρίου Ανθοκομίας και Αρχιτεκτονικής Τοπίου, όπου καθ' όλη τη διάρκεια της διεξαγωγής της παρούσας μελέτης, αφιέρωσε πολύτιμο χρόνο παρέχοντας γνώσεις και συμβουλές, τόσο σε επιστημονικό όσο και σε προσωπικό επίπεδο, με σκοπό την επιτυχή ολοκλήρωση της μεταπτυχιακής μου μελέτης.

Ευχαριστώ, την Καθηγήτρια και Διευθύντρια του Εργαστηρίου Ανθοκομίας και Αρχιτεκτονικής Τοπίου, του Γεωπονικού Πανεπιστημίου Αθηνών, κα Παπαφωτίου Μαρία και τη Λέκτορα του Εργαστηρίου Ανθοκομίας και Αρχιτεκτονικής Τοπίου, του Γεωπονικού Πανεπιστημίου Αθηνών, κα Βισίλια Άννα - Μαρία, για την προσεχτική ανάγνωση και βαθμολόγηση της μεταπτυχιακής μου μελέτης καθώς και όλους τους καθηγητές του μεταπτυχιακού προγράμματος για την προσφορά των επιστημονικών τους γνώσεων.

Επίσης, τη μητέρα μου, την αδερφή μου και τα δύο μου ανίψια, για την υπομονή και τη συμπαράσταση, σε όλη τη διάρκεια της μεταπτυχιακής μου φοίτησης καθώς και τη φίλη μου Κοροπιώτου Αλεξάνδρα, με τη βοήθεια της οποίας ξεκίνησα το «ταξίδι» της μεταπτυχιακής σπουδής.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον κο Λιούμα Κωνσταντίνο, Πρόεδρο του Πολυμελούς Διοικητικού Συμβουλίου της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής και την κα Καρπέτα Αλεξάνδρα, βιβλιοθηκονόμο της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής, για την προσφορά των ιστορικών πληροφοριών και εικόνων της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	2
ABSTRACT.....	4
1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	9
1.1. ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ.....	9
1.2. Η ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗΣ	10
2. Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΧΩΡΟΥ ΤΗΣ ΡΙΖΑΡΕΙΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ.....	11
2.1. Η ΑΓΟΡΑ ΤΟΥ ΚΤΗΜΑΤΟΣ.....	11
2.2. Ο ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟΣ ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΑΡΧΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ	12
2.3. Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΧΩΡΟΥ	18
2.4. ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΦΥΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ.....	24
2.5. ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΥΛΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΓΚΕΣ ΣΕ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟ	26
2.6. ΑΡΔΕΥΤΙΚΟ ΔΙΚΤΥΟ ΚΑΙ ΔΙΚΤΥΟ ΑΠΟΧΕΤΕΥΣΗΣ	27
2.7. ΟΙ ΓΕΩΠΟΝΟΙ.....	30
2.8. ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΗΣ ΓΕΩΠΟΝΙΑΣ - ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΑΣΚΗΣΗ	31
2.9. ΓΕΩΠΟΝΙΚΑ ΔΙΔΑΣΚΟΜΕΝΑ ΜΑΘΗΜΑΤΑ.....	34
2.10. ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ ΚΤΗΜΑΤΟΣ	39
3. ΘΡΗΣΚΕΙΑ, ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΔΙΑΤΡΟΦΗ - ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	40
3.1. Η ΧΡΗΣΗ ΚΑΙ Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΩΝ ΦΥΤΩΝ ΣΤΗ ΧΡΙΑΣΤΙΑΝΙΚΗ ΘΡΗΣΚΕΙΑ.....	41
3.2. Ο ΡΟΛΟΣ ΚΑΙ Η ΧΡΗΣΗ ΤΩΝ ΦΥΤΩΝ ΣΤΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ.....	53
3.3. Η ΧΡΗΣΗ ΚΑΙ Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΩΝ ΦΥΤΩΝ ΣΤΗ ΔΙΑΤΡΟΦΗ	71
4. ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΠΙΟΥ ΤΗΣ ΡΙΖΑΡΕΙΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ..	80
4.1 ΤΟΠΟΘΕΣΙΑ ΘΕΣΗΣ.....	80
4.2. ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΚΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ.....	81
4.3. ΤΡΟΠΟΣ ΠΡΟΣΒΑΣΗΣ	82
4.4. ΕΙΣΟΔΟΙ ΤΟΥ ΚΤΗΜΑΤΟΣ.....	83

4.5. ΘΕΣΗ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΚΤΗΡΙΩΝ	85
4.6. ΥΦΙΣΤΑΜΕΝΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΚΤΗΜΑΤΟΣ	95
4.7. ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ – ΚΙΝΗΣΗ	104
4.8. ΥΦΙΣΤΑΜΕΝΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΦΥΤΕΥΣΗΣ	105
4.9. ΚΛΙΜΑΤΟΛΟΓΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ.....	117
4.10. ΕΔΑΦΟΛΟΓΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ	123
4.11. Η ΠΑΝΙΔΑ ΤΟΥ ΚΤΗΜΑΤΟΣ	124
5. ΑΝΑΛΥΣΗ ΣΧΕΔΙΑΣΤΙΚΗΣ ΠΡΟΤΑΣΗΣ	125
5.1. ΣΚΟΠΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ	125
5.2 ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ	126
5.3. ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΠΡΟΤΑΣΗΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ	128
6. ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΤΗΣ ΦΥΤΕΥΣΗΣ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΧΩΡΟΥ	139
6.1. ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΥΦΙΣΤΑΜΕΝΟΥ ΠΡΑΣΙΝΟΥ	140
6.2. ΝΕΕΣ ΦΥΤΕΥΣΕΙΣ.....	142
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ:	143
ΠΗΓΕΣ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟΥ:	144
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΣΧΕΔΙΩΝ:.....	145

Φωτογραφία εξωφύλλου: Γενική άποψη του συγκροτήματος στην τελική του μορφή
(Κουτσόγιαννης, 1962).

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1.1. ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ

Αντικείμενο της παρούσας μεταπτυχιακής μελέτης είναι η ανάπλαση του περιβάλλοντος χώρου της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής με τέτοιο τρόπο, ώστε να αναδειχθεί η ιστορικότητα του χώρου, να αποκτήσει εκπαιδευτικό και ψυχαγωγικό χαρακτήρα, να αναβαθμιστεί ο χώρος ποιοτικά και αισθητικά και να γίνει λειτουργικός, χρηστικός και αξιοποιήσιμος. Το υφιστάμενο διαμορφωμένο πράσινο προτείνεται να διατηρηθεί έτσι ώστε να μην αλλοιωθεί ο χαρακτήρας του κτήματος και όπου απαιτείται, για σχεδιαστικούς λόγους, το υπάρχον φυτικό υλικό μεταφυτεύεται σε άλλο σημείο.

Η σύνδεση του φυτικού υλικού με το τρίπτυχο **«θρησκεία, λαογραφία και διατροφή»** αποτελεί το μέσο με το οποίο ικανοποιείται το αντικείμενο του σχεδιασμού, το οποίο αναλύεται στο σχετικό κεφάλαιο της μελέτης.

1.2. Η ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗΣ

Κατά την εκπόνηση της παρούσας μεταπτυχιακής μελέτης πραγματοποιήθηκαν οι ακόλουθες εργασίες:

- Πολλαπλές επισκέψεις στον περιβάλλοντα χώρο της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής (Ρ.Ε.Σ.), με επιτόπου καταγραφή παρατηρήσεων, φωτογραφίες του χώρου και ανάλυση της υφιστάμενης κατάστασης. Καταγράφηκε το είδος και η κατάσταση του φυτικού υλικού και του υπαίθριου εξοπλισμού και εν συνέχεια εντοπίστηκαν προβλήματα λειτουργίας του χώρου.
- Βιβλιογραφική ανασκόπηση με τη συλλογή πληροφοριών σχετικά με την ιστορία του περιβάλλοντος χώρου. Ένας μεγάλος όγκος των πληροφοριών που αφορά στο σχεδιασμό του περιβάλλοντος χώρου, προέρχεται από τα πρακτικά των Διοικητικών Συμβουλίων, τα οποία φυλάσσονται στη βιβλιοθήκη της σχολής.
- Διαδικτυακή έρευνα.
- Κατ' ιδίαν συζητήσεις με τον Πρόεδρο του Διοικητικού Συμβουλίου και τη βιβλιοθηκονόμο της Ρ.Ε.Σ.

Το διασωζόμενο παλαιό φωτογραφικό υλικό και οι χαρτογραφήσεις της αρχικής και των μεταγενέστερων διαμορφώσεων του περιβάλλοντος χώρου της σχολής ήταν περιορισμένο, με αποτέλεσμα οι πληροφορίες που πήγαζαν απ' αυτές να είναι εξίσου περιορισμένες.

Με βάση τα παραπάνω τέθηκαν συγκεκριμένα θέματα προς επίλυση, αναλύθηκαν, τέθηκαν στόχοι και έπειτα ακολουθήθηκε η πρόταση σχεδίασης.

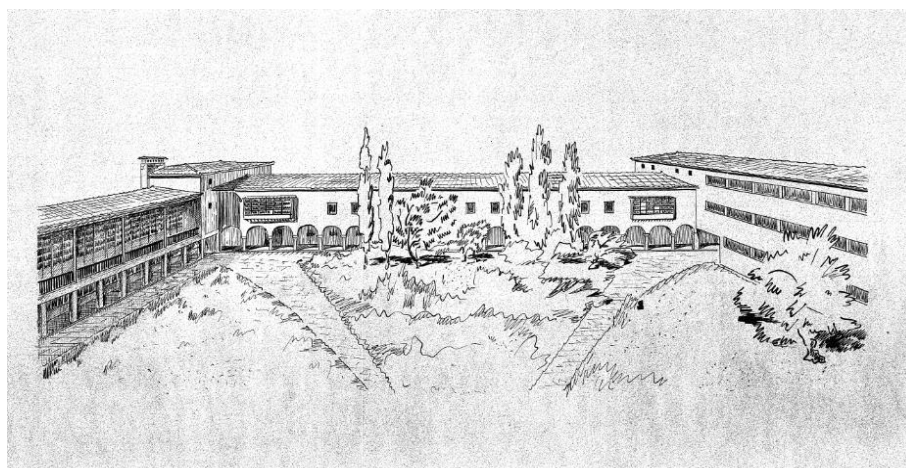
2. Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΧΩΡΟΥ ΤΗΣ ΡΙΖΑΡΕΙΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ

2.1. Η ΑΓΟΡΑ ΤΟΥ ΚΤΗΜΑΤΟΣ

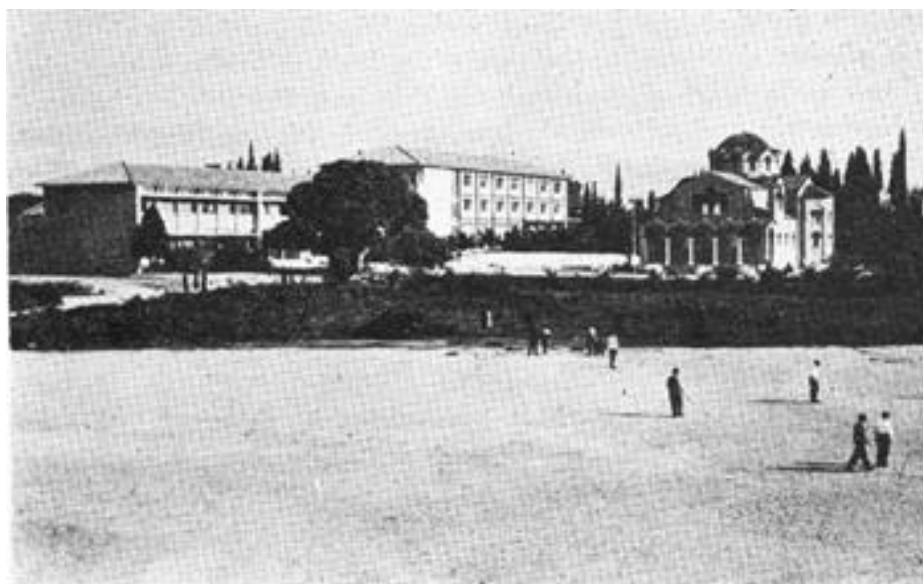
Το 1937, το Διοικητικό Συμβούλιο της Ρ.Ε.Σ., προέβη στην αγορά του κτήματος του στρατηγού Αριστοτέλη Κόρακα στο Χαλάνδρι, 85 στρ., αξίας 2.850.000 δρχ., με σκοπό την ανέγερση εκπαιδευτηρίου και τη μετεγκατάσταση των διδακτηρίων της σχολής, η οποία αρχικά βρισκονταν επί της Λεωφόρου Βασιλίσσης Σοφίας. Το νέο εκπαιδευτήριο, μακριά από το θόρυβο του κέντρου της Αθήνας, θα ανταποκρίνονταν επάξια στην παιδαγωγική της εποχής.

2.2. Ο ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟΣ ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΑΡΧΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ

Το 1939, προκηρύχθηκε αρχιτεκτονικός διαγωνισμός, για την ανοικοδόμηση των νέων διδακτηρίων, όπου συμμετείχαν διπλωματούχοι Ανωτάτων Σχολών Πολιτικών Μηχανικών και Αρχιτεκτόνων Ελλήνων. Τον αρχιτεκτονικό διαγωνισμό των διδακτηρίων κέρδισε ο Αρχιτέκτονας Αρθούρος Σκέπερς (Εικόνες 1 έως 3).

Εικόνα 1: Σκίτσο των νέων διδακτηρίων της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής (Πρακτικά Διοικητικού Συμβουλίου).

Εικόνα 2: Τα διδακτήρια και ο ιερός ναός του Αγίου Γεωργίου της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής (1967) (Φυτράκης, 1984).

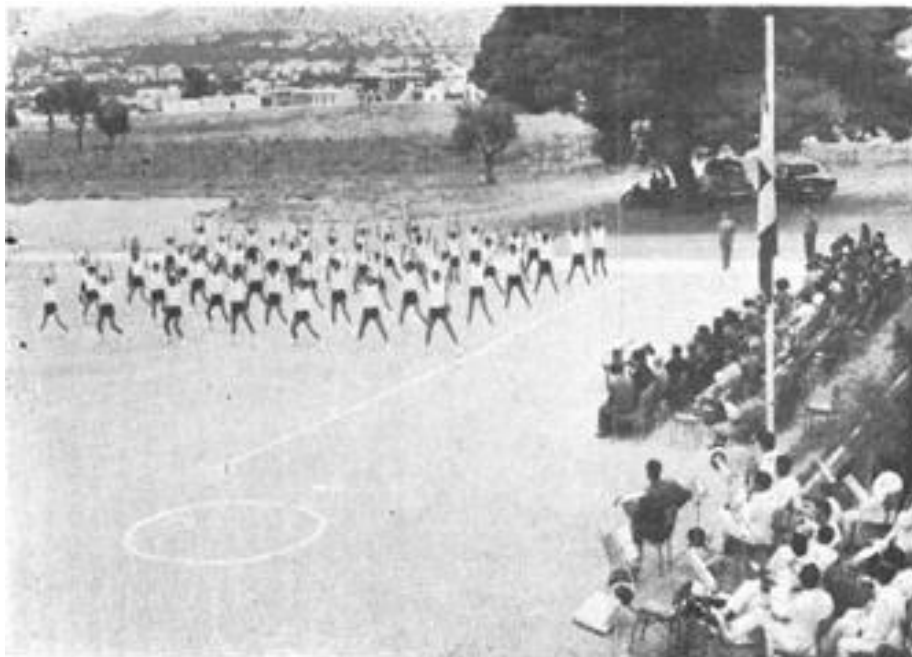

Εικόνα 3: Ο προαύλιος χώρος των διδακτηρίων της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής (Φυτράκης, 1984).

Η σχολή θα φιλοξενούσε 240 σπουδαστές και εκτός από τα διδακτήρια θα λειτουργούσε και οικοτροφείο.

Εκτός των άλλων, η μελέτη περιελάμβανε αίθουσα ασκήσεων γεωπονικών μαθημάτων, ζωολογίας, ζωοτεχνίας καθώς και θερμοκήπιο γεωπονικών μαθημάτων, ενυδρείο, πτηνοτροφείο, κονικλοτροφείο, μελισσοκομείο, βουστάσιο και χοιροτροφείο.

Στη μελέτη προβλέπονταν και υπόστεγο γυμναστικής 300 – 400 m², αίθουσα γυμναστικής και χώρος για υπαίθριες ασκήσεις, όπως γήπεδο βόλεϊ, τένις, μπάσκετ, ποδόσφαιρο, σκοπευτήριο καθώς και δεξαμενή κολύμβησης (Εικόνες 4 και 5).

Εικόνα 4: Ο χώρος του γηπέδου της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής (1967)
(Φυτράκης, 1984).

Εικόνα 5: Ασκήσεις μαθητών στο χώρο του γηπέδου της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής
Σχολής (Ιούνιος 1968) (Φυτράκης, 1984).

Ο ιερός ναός του Αγ. Γεωργίου προέβλεπε να φιλοξενεί 500 εκκλησιαζόμενους και το θυρωρείο να είναι μικρό και να βρίσκεται στην είσοδο του συγκροτήματος (Εικόνες 6 έως 8).

Εικόνα 6: Δυτική όψη του ιερού ναού εντός του περιβάλλοντος χώρου της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής (1967) (Φυτράκης, 1984).

Εικόνα 7: Νότια όψη του ιερού ναού και των διδακτηρίων της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής (Φυτράκης, 1984).

Εικόνα 8: Το θυρωρείο της σχολής παραπλεύρως της κυρίας εισόδου της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής (Φυτράκης, 1984).

Το Μάρτιο του 1957, ο Αρθούρος Σκέπερς κατέθεσε σχέδιο μελέτης, το οποίο εγκρίθηκε. Η ανοικοδόμηση ανατέθηκε τον Ιούλιο του 1957, με δημοπρασία, στο μηχανικό εργολάβο, Ελευθέριο Σιγάλα.

Οι συμπληρωματικές αρχιτεκτονικές μελέτες των κτηρίων, του ιερού ναού και η επίβλεψη της εκτέλεσης των έργων, έγιναν από τον Αρθούρο Σκέπερς.

Οι στατικές, μηχανολογικές και ηλεκτρολογικές μελέτες καθώς και η επίβλεψη των αντίστοιχων έργων έγιναν από τον πολιτικό μηχανικό, μηχανολόγο και ηλεκτρολόγο της σχολής Τσαγρή Γεώργιο (Κουτσόγιαννης, 1962).

Εικόνα 9: Αρχιτέκτονες που συμμετείχαν στον διαγωνισμό, για την ανέγερση της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής, (1938) (Πρακτικά Διοικητικού Συμβουλίου).

2.3. Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΧΩΡΟΥ

Από την έναρξη λειτουργίας της σχολής, ο γεωπόνος και καθηγητής της σχολής, Κωνσταντίνος Αντωνιάδης, ανέλαβε τη διαμόρφωση του κτήματος. Από το 1961 έως την άνοιξη του 1962, φυτεύτηκε το ΒΑ, Α και Ν τμήμα του κτήματος, καλύπτοντας περίπου έκταση 16 στρ. Τα φυτικά είδη που χρησιμοποιήθηκαν ήταν τούγιες (*Thuja occidentalis*), πιττόσπορα (*Pittosporum tobira*), νεραντζιές (*Citrus aurantium*), λιγούστρα (*Ligustrum* sp.), ροδιές (*Punica granatum*), δάφνες (*Laurus nobilis*), ράμνοι (*Rhamnus* sp.), δεντρολίβανα (*Rosmarinus officinalis*), κουμαριές (*Arbutus unedo*), μυρτιές (*Myrtus communis*), σχίνιοι (*Pistacia lentiscus*), ελιές (*Olea europea*), βραχυχίτωνες (*Brachychiton* sp.), δρυς η αριά (*Quercus ilex*), κυπαρίσσια (*Cupressus sempervirens*) και κουκουναριές (*Pinus pinea*).

Εικόνα 10: Μονοπάτι στο κτήμα της Ρ.Ε.Σ., (1968) (Φυτράκης, 1984).

Εικόνα 11: Τμήμα του κτήματος (Φυτράκης, 1984).

Το 1962, προτάθηκε η δημιουργία πέργκολας σε μονοπάτι μήκους 75 m στο ΒΑ τμήμα του κτήματος της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής, της οποίας οι δύο πλευρές θα καλύπτονταν με αειθαλή αναρριχώμενα φυτά.

Το σχέδιο κατασκευής, ήταν παρόμοιο με αυτό του Εθνικού Κήπου και περιλάμβανε:

α) Περιστύλιο κίωνων από μπετό με σιδερένιους ράβδους ύψους 2,80 m και διατομής 0,12 X 0,12 m, τοποθετημένοι σε απόσταση 4 m μεταξύ τους.

β) Ξύλινο σκελετό για κάλυψη της πέργκολας, επιχρυσωμένο με ελαιόχρωμα για προστασία από την υγρασία.

γ) Σύρμα χοντρό διατομής 3 mm, στερεωμένο επί της οροφής της πέργκολας για τη δημιουργία πυκνού πλέγματος, καρφωμένο κάθετα προς τη διεύθυνση των λεπτών καδρονίων σε αποστάσεις 30 cm. Στο σύνολο απαιτούνταν 38 κίονες συνολικού ύψους 3,30 m (0.50 m θα βρίσκονταν εντός του εδάφους), χοντρά καδρόνια στηρίξεως μήκους 150 m και διατομής 0,15 X 0,06 m, καδρόνια λεπτά διατομής 0,10 X 0,05 m, μήκους 4 m (190 τεμάχια).

δ) Σύρμα διατομής 3 mm (975 m).

Στα 1964, φυτεύεται ο περιβάλλον χώρος Β του θυρωρείου με δένδρα ελιάς.

Τον Οκτώβριο του 1966, διαμορφώνεται τμήμα του περιβάλλοντος χώρου που βρίσκονταν Α της κυρίας εισόδου των εισερχομένων έως τα όρια του νεοφυτευθέντος ελαιώνα.

Τον Απρίλιο του 1967, φυτεύονται τα τεμάχια Α και Β, όπως αυτά φαίνονται στην Εικόνα 12. Τα τεμάχια Α και Β έπρεπε να δημιουργούν ευχάριστη εικόνα στο θεατή, αφού ήταν τα πρώτα στα οποία προσέπιπτε ο επισκέπτης, καθώς εισέρχονταν από την κύρια είσοδο. Τα φυτά θα προσφέρονταν από το Υπ. Γεωργίας.

Στο τεμάχιο Α θα φυτεύονταν δάφνες (*Laurus nobilis*), τούγιες (*Thuja occidentalis*), 300 πυξάρια (*Buxus sempervirens*), 20 κυδωνίαστρα (*Cotoneaster* sp.), 15 τριανταφυλλιές (*Rosa* sp.), 10 ευώνυμα ιαπωνικά (*Euonymus japonicus*) ή βιβούρνα (*Viburnum* sp.), 10 πυράκανθοι (*Pyracantha* sp.). Στο τεμάχιο Β θα φυτεύονταν επιτραπέζιες ελιές. Η

έκταση που θα καλυπτόταν από τις φυτεύσεις ήταν 1.75 στρ. (αρχείο Αντωνιάδη, 1967).

Εικόνα 12: Τα υπό διαμόρφωση κηπάκια του περιβάλλοντος χώρου της Ρ.Ε.Σ. Α και Β, (1967) (Αντωνιάδης).

Στα 1970, φυτεύεται ο περιβάλλον χώρος του γυμναστηρίου.

Το Νοέμβριο του 1976, ο γεωπόνος και επόπτης του κτήματος των διδακτηρίων Γεώργιος Στάθης, πρότεινε τη διαμόρφωση δύο πολλαπλών κυκλικών ομόκεντρων συνθέσεων μπορντούρων, στην μπροστινή όψη του κτηρίου των διδακτηρίων, (Εικόνα 13). Σε διάφορες εκτάσεις του κτήματος θα φυτεύονταν περίπου 100 τριανταφυλλιές (*Rosa* sp.), βολβοί, σπόροι και ανθόφυτα για έκταση 150 m² (Πρακτικά Διοικητικού Συμβουλίου, 1976).

Εικόνα 13: Κυκλική μπορντούρα, μπροστά από τα διδακτήρια (Αντωνιάδης, 1984).

Εικόνα 14: Οι φυτεύσεις μπροστά από το κτήριο της βιβλιοθήκης της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής (Φυτράκης, 1984).

Τα φυτικά είδη λαμβάνονταν είτε με μορφή αγοράς ή δωρεάς (αρχείο, Σεπτέμβριος 1962, Οκτώβρης 1963 - 1968) από την Υπηρεσία Δασικών Έργων Αττικής & Νήσων του Υπουργείου Γεωργίας, τη Γεωπονική Σχολή Αθηνών, το Δασαρχείο Αθηνών και την Υπηρεσία Δασοτεχνικών Έργων του Υπουργείου Γεωργίας.

Κατά τα έτη 1973 - 1978, λόγω μετατάξεως του γεωπόνου Κωνσταντίνου Αντωνιάδη και συνεπώς απουσίας του από τη σχολή, ο αμπελώνας καταστράφηκε και τα κλήματα ξεριζώθηκαν. Τότε επήλθε και η περίοδος παρακμής του κτήματος.

Το 1976 ο γεωπόνος Γεώργιος Στάθης, ανέλαβε τη μελέτη δημιουργίας νέου ελαιώνα 150 δέντρων προς αντικατάσταση του αποξηραμένου αμπελώνα ή σε διαφορετική θέση, θέση του οποίου μας είναι άγνωστη.

Το 1977, φυτεύτηκαν λεύκες (*Populus* sp.), Ν του κτήματος μπροστά από ανεγειρόμενη πολυκατοικία με σκοπό την παρεμπόδιση της θέας προς τον περίβολο των διδακτηρίων, εκτάσεως περίπου 2.5 στρ. Επιπλέον, το ίδιο έτος δημιουργήθηκε ελαιώνας στη θέση όπου βρίσκονταν οι συκιές και ο κατεστραμμένος αμπελώνας. Φυτεύτηκαν 75 ελαιόδεντρα (ποικιλίας κορωνέικης) σε γραμμική σειρά και σε απόσταση 6 m μεταξύ τους. Η αγορά των δενδρυλλίων ελιάς έγινε από το Ινστιτούτο Υποτροπικών & Ελαιίας Χανίων.

Στο κτήμα, είχαν φυτευτεί περίπου 350 ελαιόδεντρα διαφόρων ποικιλιών, εκ των οποίων τα 100 ήταν φυτεμένα από το 1962, για την παραγωγή ελαίου και βρώσιμων ελαίων, για τις ανάγκες του οικοτροφείου.

Κατά την επιστροφή του γεωπόνου στο κτήμα στα 1978, έγινε προσπάθεια επαναφοράς του κτήματος στην αρχική του κατάσταση προβαίνοντας σε φυτεύσεις εμβολιασμένων έρριζων κλημάτων, για τις ανάγκες του μαθήματος.

Στα 1978, φυτεύτηκε και διαμορφώθηκε ο χώρος περιμετρικά του γυμναστηρίου με 300 τεμάχια λιγούστρα (*Ligustrum* sp.), 40 ευώνυμα (*Euonymus* sp.), 60 αγγελικές (*Pittosporum tobira*) και 50 τριανταφυλλίες (*Rosa* sp.).

Από την έναρξη λειτουργίας της σχολής φαίνεται η ανάγκη δημιουργίας λαχανόκηπου. Το Διοικητικό Συμβούλιο της σχολής ζητούσε συνεχώς πρόγραμμα εντατικής καλλιέργειας κηπευτικών με σκοπό την επαρκή κάλυψη των αναγκών σε λαχανικά του οικοτροφείου της σχολής. Ο Αντωνιάδης επισήμαινε ότι ο υπάρχον λαχανόκηπος, περίπου 2 στρ., ήταν ικανοποιητικός για την κάλυψη των αναγκών του οικοτροφείου, τονίζοντας ότι οι μαθητές ασχολούνταν μόνο με εργασίες στα τεμάχια πρακτικής ασκήσεως. Επιπλέον τονίζει τη δυσκολία άρδευσης που θα αντιμετώπιζαν σε περίπτωση επέκτασης του λαχανόκηπου, λόγω μεγάλης κατανάλωσης νερού (Πρακτικά Διοικητικού Συμβουλίου 1980, 1983).

Το 1992, συγκεντρώθηκαν καρποί ελιάς από το κτήμα των διδακτηρίων, οι οποίες μεταφέρθηκαν σε ελαιοτριβείο και η παραχθείσα ποσότητα λαδιού καλής ποιότητας ήταν 280 kg.

Το 1994, προτάθηκε η διαμόρφωση κατά μήκος της διαδρομής μεταξύ των διδακτηρίων και του θυρωρείου, για αισθητικούς λόγους, διότι χρησιμοποιούνταν μόνο ως χώρος στάθμευσης αυτοκινήτων. Κατασκευάστηκαν δύο παρτέρια, κατά μήκος του λιθόστρωτου της αυλής, βάθους 5-6 m, με καλλωπιστικά φυτά. Ο χώρος διαμορφώθηκε, με σκοπό την υλοποίηση εκδηλώσεων, για τον εορτασμό των 150 ετών λειτουργίας της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής (Πρακτικά Διοικητικού Συμβουλίου, 1994).

2.4. ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΦΥΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ

Το φυτικό υλικό που χρησιμοποιήθηκε, για τη διαμόρφωση του περιβάλλοντος χώρου της Ρ.Ε.Σ. από την έναρξη λειτουργίας της σχολής, τεκμηριώνεται από αιτήματα του γεωπόνου και καθηγητή της σχολής, Κωνσταντίνο Αντωνιάδη (αρχείο, Σεπτέμβριο 1962, Οκτώβρη 1963, Οκτώβρη 1964 και 1965, 1968) προς το Διοικητικό Συμβούλιο της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής, την Υπηρεσία Δασικών Έργων Αττικής & Νήσων του Υπουργείου Γεωργίας, το Εργαστήριο Ανθοκομίας της Γεωπονικής Σχολής Αθηνών και το Δασαρχείο Αθηνών, για δωρεά ή αγορά φυτικού υλικού.

Το χρησιμοποιούμενο φυτικό υλικό περιλάμβανε τα παρακάτω φυτικά είδη:

Ακακία η ροδομέταξη (*Albizia julibrissin*), ακακία κυανόφυλλη (*Acacia cyanophylla*), αβούτιλο (*Abutilon* sp.), βραχυχίτωνα (*Brachychiton* sp.) γιούκα (*Yucca gloriosa*), δεντρολίβανο (*Rosmarinus officinalis*), δρυς η αριά (*Quercus ilex*), δάφνη (*Laurus nobilis*), ευκάλυπτο (*Eucalyptus* sp.), ευώνυμο (*Euonymus* sp.), ύλεξ (*Ilex* sp.), ιτιά (*Salix* sp.), κατάληψη (*Catalpa* sp.), κράταιγο (*Crataegus* sp.), κέδρο (*Cedrus* sp.) κληματίδα (*Vitis* sp.), κερκίδα (*Cercis siliquastrum*), καζουαρίνα (*Casuarina* sp.), κουμαριά (*Arbutus* sp.), κουκουναριά (*Pinus pinea*), χαρουπιά (*Ceratonia siliqua*), κυδωνίαστρο (*Cotoneaster* sp.), κυδωνιά (*Cydonia* sp.), κοκκίσκο ο δαφνόφυλλος (*Cocculus laurifolius*), ελιά (*Olea* sp.), λεύκη αργυρόφυλλη (*Populus alba*), λεύκη καναδέζικη (*Populus canadensis*), λιγούστρο (*Ligustrum* sp.) για μπορντούρα, μελαλεύκη (*Melaleuca* sp.), μουσμουλιά (*Eriobotrya japonica*), μυρτιά (*Myrtus communis*), μπουκαμβίλια (*Bougainvillea* sp.), νεραντζιά (*Citrus aurantium*), πυράκανθο (*Pyracantha* sp.), πιττόσπορο (*Pittosporum tobira*) για μπορντούρα, ανατολικό πλατάνι (*Platanus orientalis*), πασχαλιά (*Syringa vulgaris*), πεύκη η χαλέπιος (*Pinus halepensis*), μαύρο πεύκο (*Pinus nigra*), πυξάρι (*Buxus sempervirens*) για μπορντούρα, διπλή πικροδάφνη (*Nerium oleander*) κόκκινη και λευκή, ράμνο (*Rhamnus*

sp.) για μπορντούρα, ροδιά (*Punica* sp.), σχίνο (*Pistacia* sp.), σοφόρα (*Sophora* sp.), τούγια (*Thuja occidentalis*), τριανταφυλλιά (*Rosa* sp.), φιλύρα (*Tilia* sp.), φιλάδελο (*Philadelphus* sp.), κανάριο φοίνικα (*Phoenix canariensis*), χαμαίρωπα (*Chamaerops humilis*), γκαζόν γαλλικού ή συγκάντα, σπαράγγι (*Asparagus officinalis*) για μπορντούρα, φιστικιά (*Pistacia vera*), φιλύρα (*Tilia* sp.), φτελιά (*Tilia* sp.), ελιά (ποικιλίες Manzanilla, Cucco, S. Francesco, Nev. Blanco), βερικοκιά (*Prunus* sp.), κυπαρίσσι (*Cupressus sempervirens*), βυσσιλιά (*Prunus* sp.), λεμονιά (*Citrus* sp.). Επιπλέον, φυτεύτηκαν βιολέτες προς χρήση των ανθέων για το στολισμό του επιταφίου και γεώφυτα όπως τουλίπες, νάρκισσοι και φρέζιες (Εικόνα 15).

Εικόνα 15: Παρτέρι φυτεμένο με αθάνατο ανατολικά του κτηρίου του πρώην φροντιστηρίου (Φυτράκης, 1984).

Σε πολλά από τα αιτήματα του γεωπόνου προς το Διοικητικό Συμβούλιο εμφανίζονταν και η ανάγκη για μεγάλη ποσότητα φυτών προς χρήση στο κτήμα (Ιανουάριο του 1964, 400 λιγούστρα).

2.5. ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΥΛΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΓΚΕΣ ΣΕ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟ

Λόγω της μεγάλης εκτάσεως του κτήματος, οι προμήθειες ήταν συνεχείς καλύπτοντας τη συντήρηση αυτού και την πρακτική εξάσκηση των μαθητών. Οι προμήθειες αφορούσαν σκεύη και υλικά, γεωργικά φάρμακα, λιπάσματα, κοπριά, μεταφορικά, αρόσεις, επισκευές εργαλείων και σκευών, στύλους στηρίγματος, αγορές φυτών, έκτακτους εργάτες, πλαστικά γάντια για τον καθαρισμό του κτήματος από τους μαθητές, κα. (Πρακτικά Διοικητικού Συμβουλίου, 1960, 1970, 1972, 1975, 1976).

Οι συνεχείς ανάγκες για προσωπικό ήταν εμφανείς από την έναρξη λειτουργίας της σχολής, κυρίως κατά τη διάρκεια του θέρους, με σκοπό τον καθαρισμό του κτήματος από αγριόχορτα, την ανάγκη νέων φυτεύσεων, κλαδεμάτων, συγκομιδής και καύσης αγριόχορτων (Πρακτικά Διοικητικού Συμβουλίου, 1970).

2.6. ΑΡΔΕΥΤΙΚΟ ΔΙΚΤΥΟ ΚΑΙ ΔΙΚΤΥΟ ΑΠΟΧΕΤΕΥΣΗΣ

Το πρόβλημα νερού αρδεύσεως εμφανίζεται από τα πρώτα έτη εγκατάστασης της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής στο οικόπεδο του Χαλανδρίου και γνωστοποιείται μέσα από διάφορα αιτήματα του γεωπόνου Κωνσταντίνου Αντωνιάδη και του επόπτη οικοδομών προς το Διοικητικό Συμβούλιο.

Υπάρχουν αναφορές σχετικά με την υπερβολική κατανάλωση του νερού αρδεύσεως λόγω υψηλών δαπανών, 200.000 δραχμές εν έτη 1962, ενώ ο γεωπόνος Αντωνιάδης υποστήριζε ότι η άρδευση γίνονταν με επιστημονικό τρόπο, με σκοπό τη μείωση των δαπανών, ενώ τα φυτεμένα φυτικά είδη ήταν κυρίως δασικά και δεν απαιτούσαν μεγάλες ποσότητες νερού. Η δημιουργία του κτήματος είχε προσαρμοστεί ανάλογα με τις αρδευτικές απαιτήσεις των φυτών (Πρακτικά Διοικητικού Συμβουλίου, 1962).

Η αυξημένη κατανάλωση νερού οφείλονταν κυρίως στην άρδευση, στον καθαρισμό των κρουνών του δικτύου αρδεύσεως, στο πλύσιμο του κτηρίου και του ιερού ναού εξωτερικά, στο πλύσιμο των ταπήτων αλλά και από διαρροές που εμφανίζονταν σε διάφορα σημεία του κτήματος.

Ο Αντωνιάδης, στα 1962, παραιτείται από την επίβλεψη του κτήματος λόγω των γενομένων δαπανών, παραμένοντας στη σχολή με την ιδιότητα του καθηγητή γεωπονίας.

Τα προβλήματα ως προς την παροχή νερού εκτίθονταν και σε γεωλογική έκθεση του γεωλόγου Δρ. Ι. Φραγκόπουλου, στα 1964, ο οποίος πραγματοποίησε υδρολογική έρευνα στο οικόπεδο της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής. Οι υδατικές ανάγκες ανέρχονταν σε 100 m³ νερού ημερησίως και η μορφολογία της περιοχής ήταν ελαφρώς επικλινής.

Από γεωλογικής άποψης, η περιοχή αποτελείται από αποθέσεις ερυθροπυλών και καστανοχρόων αργίλων του τεταρτογενούς εδάφους. Το πάχος αυτών των αποθέσεων είναι πάνω από 250 m.

Από υδρολογικής άποψης, απουσιάζουν υδροφόροι ορίζοντες μεγάλου βάθους. Η φυσική κατάσταση και η λιθολογική σύσταση των ιζημάτων της περιοχής σε συνδυασμό με την αδυναμία εμπλουτισμού αυτών πλευρικά από άλλους γεωλογικούς σχηματισμούς, συνδυάζουν κατεξοχήν δυσμενείς υδρογεωλογικές συνθήκες. Ελεύθερο οριζόντιο φρεάτιο σχηματίζεται σε μέσο βάθος περίπου τα 30 m στην επαφή σαθρού επιφανειακού στρώματος εδάφους και υποκειμένου υπεδάφους αργίλου.

Το συμπέρασμα που προέκυψε ήταν: *«Δυσμενείς υδρογεωλογικές συνθήκες περιοχής»*.

Έτσι λοιπόν προτάθηκαν τα ακόλουθα:

- Διάνοιξη πηγαδιού μέσου βάθους 40 m στο χαμηλότερο σημείο του οικοπέδου, όπως υπεδείχθη.
- Αγορά ενός μικρού κτήματος περίπου 1 στρ., 2 km ΒΑ της σχολής κοντά στο υπάρχον ρέμα, στη ζώνη όπου αλλάζουν οι υδρογεωλογικές συνθήκες του πεδίου και προσφέρονταν για εκτέλεση γεώτρησης. Το νερό θα μεταφέρονταν από 2000 m.

Το 1979 εγκρίθηκε η πρόταση για την επαναλειτουργία του πηγαδιού του κτήματος των διδακτηρίων. Η λειτουργία του πηγαδιού, βάθους 30 m, ξεκίνησε το 1965 και σταμάτησε το 1969 λόγω περιορισμένης απόδοσης νερού.

Ο Αντωνιάδης επέμενε ότι με την υπάρχουσα παροχή νερού από την ΟΥΛΕΝ, δεν θα μπορούσαν να ικανοποιηθούν οι ανάγκες του κτήματος σε νερό.

Το 1980, παρατηρήθηκε μειωμένη παροχή νερού στη σχετικά νέα υδραντλία (προμήθεια τον Ιούλιο 1979) του πηγαδιού του κτήματος λόγω κακής χρήσης.

Το 1988, το κεντρικό δίκτυο αποχέτευσης του κτηρίου του φροντιστηρίου, βάθους 2.8 - 3 m και μήκους 30 m είχε αχρηστευθεί λόγω καθίζησης του εδάφους και εισχώρησης ριζών των φυτών στους σωλήνες. Το άνω τμήμα ανακατασκευάστηκε, αφού σε άλλη περίπτωση δεν ήταν δυνατή η λειτουργία του φροντιστηρίου.

Το 1993, η κατανάλωση νερού στα διδακτήρια έπρεπε να περιοριστεί προτείνοντας την κατασκευή δεξαμενής, χωρητικότητας 30 m³ νερού, για τη συλλογή του νερού του πηγαδιού και από εκεί τη διανομή του σε σωλήνες για την άρδευση του κτήματος.

Στην περίπτωση δημιουργίας γεώτρησης θα έπρεπε να εκδοθεί σχετική άδεια. Τη σχολή επισκέφτηκε γεωλόγος του Ε.Μ.Π., για να μελετήσει αν μία γεώτρηση θα απέδιδε ικανοποιητικές ποσότητες νερού.

Από τη μελέτη διαπιστώθηκε ότι στην περιοχή αυτή δεν υπήρχαν επαρκείς ποσότητες νερού και ότι το υπάρχον πηγάδι τροφοδοτείται από επιφανειακές φλέβες νερού.

Έως τότε, είχε καλυφθεί ήδη το μισό και πάνω της εκτάσεως του κτήματος με δασικά είδη, ανθόκηπους, οπωροφόρα δέντρα και ελιές (Πρακτικά Διοικητικού Συμβουλίου, 1993).

2.7. ΟΙ ΓΕΩΠΟΝΟΙ

Το 1960, ο καθηγητής γεωπονίας Αντωνιάδης Κωνσταντίνος, μετατέθηκε από την Αθωνιάδα Σχολή, δίδαξε το μάθημα της γεωπονικής στη σχολή, σε θεωρητική και πρακτική άσκηση και επιμελήθηκε και σχεδίασε το κτήμα της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής.

Τη συνέχεια του έργου του ανέλαβε ο γεωπόνος και καθηγητής Στάθης Γεώργιος, απόφοιτος της Ανωτάτου Γεωπονικής Σχολής (Αθήνα, 1972), με ειδικότητα στη δενδροκομία, ανθοκομία και φυτοπαθολογία, ο οποίος εργάστηκε στο ίδρυμα της Ριζαρείου από τον Ιούλιο του 1974 έως το Μάρτιο του 1978, ως επόπτης του κτήματος των διδακτηρίων.

Το 1986, ο καθηγητής Αντωνιάδης συνταξιοδοτήθηκε επισημαίνοντας την ανάγκη συνέχειας του έργου του, τονίζοντας ότι και ο ίδιος θα μπορούσε να προσφέρει τις υπηρεσίες του, χωρίς οικονομική αμοιβή. Το Διοικητικό Συμβούλιο δεν δέχτηκε το αίτημα του και το έργο του συνέχισε ο επόπτης των οικοδόμων και οι κηπουροί του κτήματος, υποστηρίζοντας ότι οι μαθητές είχαν ήδη βεβαρημένο πρόγραμμα με τη σπουδή τους και οι γεωπονικές γνώσεις δεν θεωρούνταν απαραίτητες για την ιεροσύνη (Πρακτικά Διοικητικού Συμβουλίου, 1986).

Οι εργάτες του κτήματος ημερησίως ακολουθούσαν το πρόγραμμα του γεωπόνου, το οποίο περιελάμβανε πότισμα, κλάδεμα, φυτοπροστασία, σκάψιμο, μηχανική καλλιέργεια εδάφους, βοτάνισμα, λίπανση, σπορά, φυτεύσεις, δημιουργία φυτώριου κ.α.

2.8. ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΗΣ ΓΕΩΠΟΝΙΑΣ - ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΑΣΚΗΣΗ

Το μάθημα της γεωπονικής επιστήμης στις Εκκλησιαστικές Σχολές και Ακαδημίες ξεκινά από την ίδρυση αυτών. Η διδασκαλία της γεωπονικής επιστήμης θα ωφελούσε τους μελλοντικούς ιερείς, αφού θα απασχολούνταν με τα γεωργικά ζητήματα της περιοχής τους και θα μπορούσαν να επιδράσουν αποτελεσματικότερα στο πνεύμα του λαού.

Το Διοικητικό Συμβούλιο επιθυμούσε οι μαθητές του ιδρύματος να ασκούνται πρακτικώς στη γεωπονία, στην οικόσιτη ορνιθοτροφία και κονικλοτροφία.

Ήδη από το 1960, οι μαθητές της σχολής ασκούσαν συστηματικά με πρακτική άσκηση στη δένδροκομία, ελαιοκομία, ανθοκομία και λαχανοκομία (Μάιος, 1962) (Εικόνες 16 και 17).

Εικόνα 16: Διαμόρφωση τμήματος του κτήματος από τον καθηγητή Αντωνιάδη και τους μαθητές της σχολής (Φυτράκης, 1984).

Εικόνα 17: Κλάδεμα των φυτών μπροστά από τα διδακτήρια, από μαθητή της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής (Φυτράκης, 1984).

Η θεωρία της γεωπονικής παραδίδονταν στις εγκαταστάσεις της σχολής. Σε κάθε μαθητή ανέθεταν ένα αγροτικό τεμάχιο διαστάσεως περίπου $25 - 50 \text{ m}^2$, με σκοπό την εφαρμογή θεωρητικών γνώσεων. Υπήρχαν συνολικά 22 τεμάχια πρακτικής ασκήσεως και κάθε αγροτεμάχιο έφερε μικρή ταμπέλα όπου αναγράφονταν ενδεικτικά ο αριθμός του τεμαχίου. Οι πινακίδες ήταν ισάριθμες με τον αριθμό των σπουδαστών της σχολής και του φροντιστηρίου και κατασκευάζονταν από λαμαρίνα, ορθογώνιου σχήματος, διαστάσεως $10 \times 15 \text{ cm}$ και επικολλούνταν σε σιδερένια ράβδο, κυκλικής τομής διαμέτρου 12 mm και ύψους 80 cm . Το κάθετο μέρος της ράβδου ήταν οξύ για να καρφώνεται στο έδαφος σε βάθος 20 cm . Οι πινακίδες βάφονταν με μίνιο και έπειτα με ελαιόχρωμα για λόγους προστασίας από την οξείδωση. Τέλος, στο τεμάχιο της λαμαρίνας, γράφονταν με ελαιόχρωμα τα διακριτικά του κάθε μαθητή. Η κάθε πινακίδα

τοποθετούνταν μπροστά από κάθε τεμάχιο εδάφους του μαθητή και βαθμολογούνταν (Πρακτικά Διοικητικού Συμβουλίου, 1968).

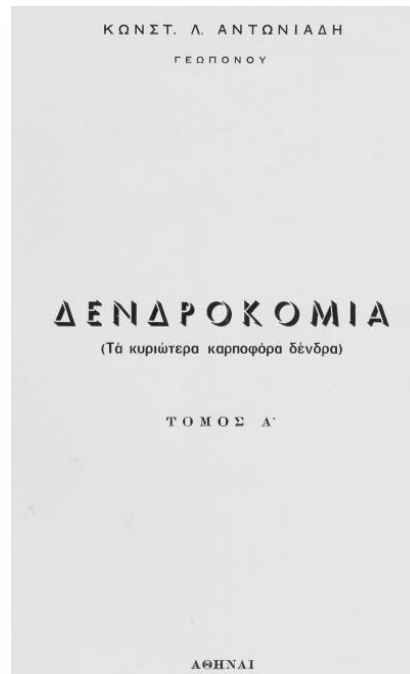
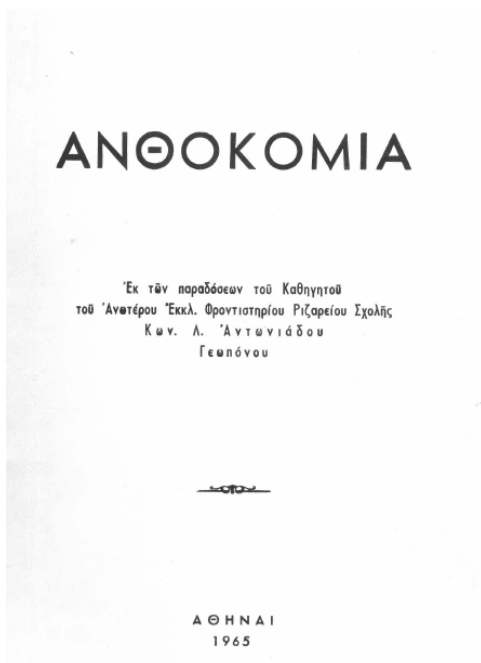
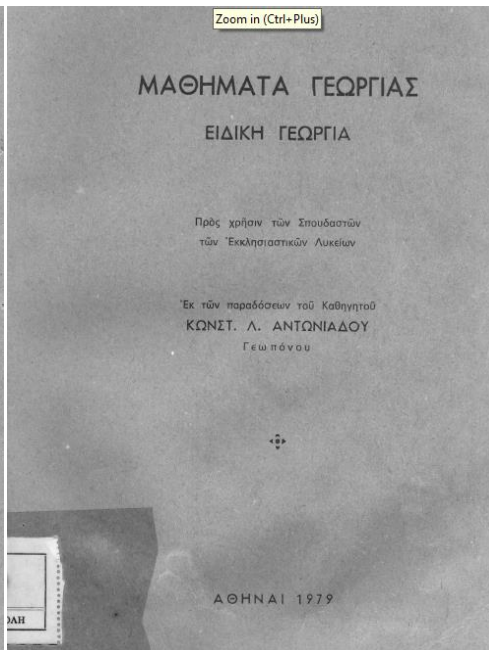
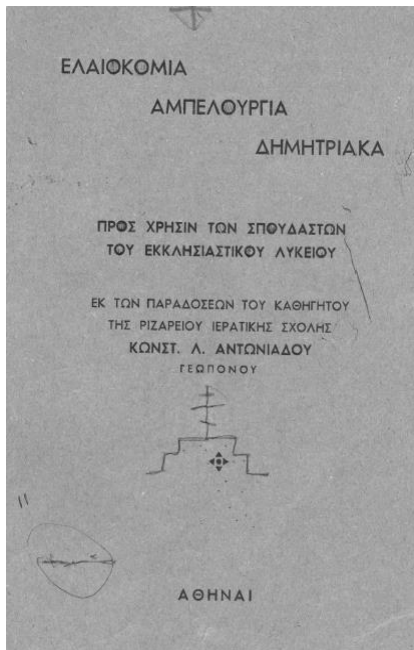
Οι μαθητές κάθε τάξεως απασχολούνταν μία ώρα εβδομαδιαίως τουλάχιστον στον περιβάλλοντα δενδρόκηπο για την περιποίηση και τον καθαρισμό του, ο οποίος συντελούσε στη σωματική άσκηση και στην απόκτηση πρακτικών γνώσεων στη γεωπονία, υπό την καθοδήγηση του γεωπόνου.

Οι μαθητές περνούσαν ευχάριστα και δημιουργικά κατά την ενασχόληση τους με το κτήμα. Η επιθυμία των αδερφών Ριζάρη, έως ένα βαθμό, είχε υλοποιηθεί, αφού στη διαθήκη είχαν εκφράσει την επιθυμία τους στη σχολή να υπάρχει και να διατηρείται «περιβόλι», άρθρο 43.

2.9. ΓΕΩΠΟΝΙΚΑ ΔΙΔΑΣΚΟΜΕΝΑ ΜΑΘΗΜΑΤΑ

Ο καθηγητής Αντωνιάδης κατά τη θητεία του στη Ριζάρειο Εκκλησιαστική Σχολή, προέβη στη συγγραφή και έκδοση διδακτικών γεωπονικών βιβλίων, τα οποία χρησιμοποίησε κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας των μαθητών. Τα βιβλία ήταν τα ακόλουθα:

- Κωνστ. Λ. Αντωνιάδη, *χ.χ. Δενδροκομία, Τα κυριότερα καρποφόρα δέντρα*, Τόμος Α', Αθήναι.
- Κων. Λ. Αντωνιάδου, 1965. *Ανθοκομία, Εκ των παραδόσεων του Καθηγητού του Ανωτέρου Εκκλησιαστικού Φροντιστηρίου Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής*, Αθήναι.
- Κωνστ. Λ. Αντωνιάδου, *χ.χ. Ελαιοκομία – Αμπελουργία – Δημητριακά, προς χρήση των σπουδαστών του εκκλησιαστικού λυκείου εκ των παραδόσεων του Καθηγητού της Ριζαρείου Ιερατικής Σχολής*, Αθήναι.
- Κωνστ. Λ. Αντωνιάδου, 1979. *Ειδικήν Γεωργίαν Προς χρήση των Σπουδαστών των Ελληνιστικών Λυκείων*, Αθήναι (Εικόνες 18 και 19).

Εικόνες 18 και 19: Εξώφυλλα των βιβλίων του καθηγητή Αντωνιάδη (αρχείο: Ριζάρειος Εκκλησιαστική Σχολή).

Στα πλαίσια του γεωπονικού μαθήματος, οι μαθητές διδάσκονταν λαχανοκομία, ελαιοκομία, αμπελουργία, οινοποιία, δενδροκομία, ανθοκομία, σιτηρά καθώς αποκτούσαν και γνώσεις σχετικά με τα γεωργικά φάρμακα, τα σκεύη και τα εργαλεία.

Αναλυτικότερα:

Στο μάθημα της λαχανοκομίας διδάσκονταν την παραγωγή λαχανικών κυρίως σε μεγάλη έκταση, η οποία θα μπορούσε να αποτελέσει κερδοφόρα επιχείρηση ή ακόμη να καλύψει τις ανάγκες της οικογενείας. Τα λαχανικά που παράγονταν ήταν: αγκινάρα, πατάτα, κολοκύθι, τα είδη της κράμβης, κρεμμύδι, μελιτζάνα, σπανάκι, ντομάτα, φασόλι, μαρούλια, λάχανα, κουνουπίδια, σπανάκι, κρεμμύδια κ.α.

Το μάθημα της ελαιοκομίας ήταν σημαντικό, αφού συμβάλλει στην εθνική οικονομία της χώρας. Οι περισσότεροι σπουδαστές, επειδή προέρχονταν από την επαρχία, μπορούσαν να εφαρμόζουν τις γεωπονικές τους γνώσεις μετά το πέρας των σπουδών τους στον τόπο καταγωγής τους. Η διδασκαλία περιελάμβανε όλες τις ειδικές φροντίδες που απαιτούσε η καλλιέργεια της ελιάς όπως λίπανση, κλάδεμα, πολλαπλασιασμό, εμβολιασμό, καταρτισμό ελαιώνων, συλλογή ελαιοκάρπου, εχθροί και ποικιλίες, συντήρηση του ελαίου, επεξεργασία και συντήρηση του ελαιόκαρπου.

Στη σχολή διδάσκονταν το μάθημα της αμπελουργίας, με ειδικότητα στην αμπελοκομία και οινοποιία. Αναφέρεται ότι είχε καταρτιστεί αμπελώνας 1 στρ., με 12 διαφορετικές ποικιλίες ευρωπαϊκής αμπέλου, επί αμερικάνικων υποκειμένων για την πρακτική άσκηση των μαθητών και την παραγωγή σταφυλιού, θέση του οποίου μας είναι άγνωστη.

Στη σχολή διδάσκονταν το μάθημα της δενδροκομίας. Διδάσκονταν εισαγωγικές γνώσεις στη δενδροκομία για τη δημιουργία δενδρόκηπου, τον πολλαπλασιασμό των δέντρων, τα σπορεία και φυτώρια αυτών, τους εμβολιασμούς, τις φυτεύσεις των οπωροφόρων όπως αμυγδαλιά, βερικοκιά, δαμασκηλιά, ροδακινιά, κερασιά, καρυδιά, φιστικιά, μηλιά, απιδιά, συκιά και εσπεριδοειδή κυρίως λεμονιά και πορτοκαλιά.

Το μάθημα της γενικής ανθοκομίας περιελάμβανε τη δημιουργία ανθόκηπου και των φυτικών ειδών αυτού, την εκμάθηση των μεθόδων πολλαπλασιασμού και εμβολιασμού

των καλλωπιστικών θάμνων, τη λίπανση, την άρδευση, το κλάδεμα και την καταπολέμηση εχθρών και ασθενειών. Οι μαθητές εξετάζονταν στα κυριότερα καλλωπιστικά φυτά ανά κατηγορία: μονοετή, πολυετή ποώδη, πολυετή εσωτερικού χώρου, βολβώδη, θάμνοι, καλλωπιστικά δέντρα και αναρριχόμενα. Δίδονταν μεγάλη βαρύτητα, αφού αναμένονταν ο ιερέας να δημιουργήσει έναν μικρό ανθόκηπο προς εξωραϊσμό του περιβόλου του ενοριακού ναού, των ξωκκλησιών, τη δημιουργία δεντροστοιχιών στους δρόμους για καλλωπιστικούς λόγους κ.α.

Η σπουδή περιελάμβανε και τη διδασκαλία φυτών μεγάλης καλλιέργειας. Το μάθημα της γεωργίας περιελάμβανε μαθήματα ειδικής γεωργίας.

Εντός του χώρου υπήρχε αποθήκη με γεωργικά φάρμακα όπου οι μαθητές είχαν τη δυνατότητα να τα γνωρίζουν και να τα εφαρμόζουν, για την αντιμετώπιση εχθρών και ασθενειών στις διάφορες καλλιέργειες και γεωργικά σκεύη, εργαλεία και άλλα υλικά όπως, λίπασμα, ψεκαστικά μηχανήματα, κλαδευτικά εργαλεία, σωλήνες ποτίσματος, φρέζα κ.α.

Επιπλέον, εκτός από τη φυτική παραγωγή, στη σχολή οι μαθητές διδάσκονταν και ζωική παραγωγή όπως πτηνοτροφία, μελισσοκομία, σηροτροφία, κονικλοτροφία. Στο φροντιστήριο διδάσκονταν επιπλέον βοοτροφία, προβατοτροφία, αιγοτροφία και χοιροτροφία. Η ζωοτεχνία συμπληρώνονταν με τις στοιχειώδεις γνώσεις γεωργικών βιομηχανιών όπως γαλακτοκομία, τυροκομία και βουτυροκομία.

Στη σχολή υπήρχε ορνιθώνας όπου οι μαθητές εφαρμόζαν τις πρακτικές τους γνώσεις ενώ επισκέπτονταν πτηνοτροφεία της περιοχής, διδάσκονταν μελισσοκομία, αγαπημένη ενασχόληση των ιερέων στα χωριά και στα μοναστήρια για την παράγωγη μελιού και κεριού για το ναό, σηροτροφία, όπου οι μαθητές λάμβαναν γνώση σχετικά με τη μεταξοσκωληκοτροφία και κονικλοτροφία, εργασία η οποία θα μπορούσε να αποδώσει νόστιμο κρέας.

Στο κτήμα διατηρούνταν βιβλίο στο οποίο αναγράφονταν το οικονομικό όφελος που προέκυπτε από τη δωρεάν εργασία των μαθητών.

Μετά την ολοκλήρωση του πρώτου κύκλου σπουδών των μαθητών, στο εισαγωγικό μάθημα της γεωπονίας, ακολουθούσαν τα ειδικά μαθήματα.

Οι μαθητές έπαιρναν τα συγγράμματα του καθηγητή που δίδασκε το μάθημα και τα έξοδα της έκδοσής τους τα κάλυπτε η σχολή.

2.10. ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ ΚΤΗΜΑΤΟΣ

Στο τέλος κάθε μήνα υποβάλλονταν γραπτώς οι εκτελούμενες εργασίες του κτήματος, η αναγνώριση και κατάσταση των καλλιεργειών, ο έλεγχος της φυσικής κατάστασης τους και ο φυτουγεονομικός έλεγχος των καλλιεργειών (Πρακτικά Διοικητικού Συμβουλίου, 1974).

Λόγω της μειωμένης ποσότητας νερού, τα περισσότερα φυτικά είδη παρουσίαζαν ξηράνσεις, ενώ είχε παρουσιαστεί το φαινόμενο της ανθόρροιας, ιδίως στις πικροδάφνες.

Για τη συντήρηση του κτήματος εφαρμόζονταν κλαδέματα διαμορφώσεων και συντήρησης, αραίωμα των καλλιεργειών και των μπορντούρων, καλλιέργεια του εδάφους, εκρίζωση επικίνδυνων δέντρων: «...κοπή ευρισκόμενων 3 δέντρων εκατέρωθεν των εισόδων των κτιρίων των Διδακτηρίων των δύο σχολών και τα 2 αριστερά της εισόδου του κτιρίου της μέσης Σχολής, λόγω προκλήσεως ζημιών στα πεζοδρόμια, ρείθρα και μάρμαρα των εισόδων με αντικατάσταση αυτών θαμνώδη ειδών.» (Πρακτικά Διοικητικού Συμβουλίου, 1975).

Τα φυτικά υπολείμματα καιγόntonτουσαν, υπό την εποπτεία τριών ατόμων, έπειτα από έγκριση δασικού υπαλλήλου, λαμβάνοντας αντιπυρικά μέτρα και αποφεύγοντας τη διαδικασία κατά τη θερινή περίοδο, βάση δασικής νομοθεσίας (Πρακτικά Διοικητικού Συμβουλίου, 1981).

3. ΘΡΗΣΚΕΙΑ, ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΔΙΑΤΡΟΦΗ - ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Από την αρχαιότητα έως και σήμερα, η φύση αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της ζωής του ανθρώπου, αφού συμβιώνει με αυτή, αναπτύσσει την κοινωνική του συλλογικότητα και αποτυπώνει την εθνική και τοπική του ταυτότητα.

Ο άνθρωπος ανέπτυξε σχέσεις με το φυτικό κόσμο, προσδίδοντας του συμβολισμούς και αποτέλεσε αντικείμενο της πολιτισμικής κληρονομιάς του, αναπτύσσοντας παραμύθια, ήθη και έθιμα, παραδόσεις, τραγούδια, παροιμίες κυρίως γεωργολατρευτικού και ευκαρπικού περιεχομένου, θρησκευτικές τελετές και προλήψεις, φιλοσοφικές αναζητήσεις, κλιματολογικές παρατηρήσεις καθώς και διατροφολογικές συνήθειες.

Αναφορές στο φυτικό υλικό εμφανίζονται από αρχαίους συγγραφείς όπως τους: Θεόφραστο ο Ερέσιος (372 – 287 π.Χ.), Διοσκουρίδης (1ος αι. μ.Χ.), Γάιος Σεκούνδος Πλίνιος του Πρεσβύτερου (23 – 97 μ.Χ.), Γαληνός (129 – 199 μ.Χ.) και άλλους (Μηλίγκου - Μαρκαντώνη, 2006).

3.1. Η ΧΡΗΣΗ ΚΑΙ Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΩΝ ΦΥΤΩΝ ΣΤΗΝ ΧΡΙΑΣΤΙΑΝΙΚΗ ΘΡΗΣΚΕΙΑ

Πολλά είδη φυτών συνδέθηκαν με τη χριστιανική ορθόδοξη εκκλησία, αφού απαντώνται σε κείμενα της Παλαιάς και Καινής Διαθήκης καθώς και σε κείμενα Αγίων. Στη συνέχεια της παρούσας μελέτης, αναφέρονται μερικά είδη φυτών τα οποία διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη χριστιανική θρησκεία.

3.1.1. ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΝΟ (*Euphorbia pulcherrima*)

Τα Χριστούγεννα, οι άνθρωποι τοποθετούν στα σπίτια τους γλάστρες με αλεξανδρινό, το οποίο καλείται και «αστέρι της Βηθλεέμ», αφού το φυτό παραπέμπει στην καθοδήγηση των τριών μάγων από το άστρο για να προσκυνήσουν το θείο βρέφος.

3.1.2. ΑΜΠΕΛΙ (*Vitis vinifera*)

Το αμπέλι και ο οίνος απαντώνται στις περισσότερες παραβολές του Ιησού, στην Αγία Γραφή αναφέρονται πάνω από 250 φορές, ενώ στην Παλαιά Διαθήκη η άμπελος ταυτίζεται με το Ισραήλ.

Στην Έξοδο των Εβραίων, ο Θεός υπόσχεται να ευλογήσει τον άρτο, τον οίνο και το ύδωρ, απαραίτητα για τη ζωή των ανθρώπων. Οι κλιματικές και εδαφολογικές συνθήκες της Παλαιστίνης ευνοούσαν την αμπελοκαλλιέργεια, ενώ οι αμπελώνες της Χεβρώνας ήταν φημισμένοι.

Το αμπέλι στο χριστιανισμό θεωρείται φυτό ιερό και ευλογημένο. Τη Μεγάλη Πέμπτη ο Ιησούς, κατά τη διάρκεια του Μυστικού Δείπνου προσέφερε στους μαθητές του «το σώμα και το αίμα του», όπου ο άρτος συμβολίζει το σώμα ενώ ο οίνος το αίμα.

Στην Καινή Διαθήκη το αμπέλι συμβολίζει το Χριστό, αφού ο ίδιος αποκαλεί τον εαυτό του αληθινή άμπελος, το Θεό γεωργό και τους μαθητές κλήματα: *«Εγώ είμαι η άμπελος, σεις τα κλήματα. Ο μένων εν εμοί και εγώ εν αυτώ, ούτος φέρει καρπόν πολύν, διότι χωρίς εμού δεν δύνασθε να κάμητε ουδέν»* (Ιωάννης 15:5) (Καπώνης, 2009).

Οι καρποί της αμπέλου συμβολίζουν την κοινωνία, την ενότητα, την αγάπη, τη μέθη, τη νηφαλιότητα και την αληθινή γνώση.

Ο Νώε, απόλαυσε τον οίνο του αμπελώνα του, αγνοώντας το *«παν μέτρον άριστον»*, με αποτέλεσμα να μεθύσει, να κοιμηθεί γυμνός και να προκαλέσει το θυμό του Θεού και την τιμωρία του, ενώ ως γεωργός, μετά τον κατακλυσμό, φύτεψε αμπελώνα και έγινε ο πρώτος παραγωγός του κόσμου.

Από τον 13^ο αιώνα, Άγιος της αμπέλου και του οίνου καθιερώθηκε ο Άγιος Τρύφωνας και τιμάται την 1^η Φεβρουαρίου, την εποχή του κλαδέματος των αμπελιών.

Έως και σήμερα, όταν φυτεύεται ένας αμπελώνας, διαβάζεται η ακόλουθη ευχή: *«Κύριε Ιησού Χριστέ, συ εί η άμπελος η αληθινή, και ο πατήρ σου ο γεωργός εστί. Συ τους αποστόλους εκάλεσας κλήματα...»* (Ιωαν.15,1) ενώ στα μοναστήρια οι μοναχοί αναπτύσσουν αμπελώνες, διαδικασία η οποία συμπεριλαμβάνεται στους Κανονισμούς που διέπουν την οργάνωσή τους, αφού το αμπέλι αποτελεί βασικό συμπλήρωμα της διατροφής τους. Επιπλέον, τα μοναστηριακά έγγραφα περιέχουν συνταγές με βάση τον οίνο ως αντισηπτικό, αιμοστατικό, αντιβηχικό κ.ά. ενώ το χρησιμοποιούσαν και για την παρασκευή μελανιού, σύμφωνα με συνταγή σε χειρόγραφο του 18^{ου} αι. Στα Τυπικά των μοναστηριών ορίζεται με ακρίβεια πότε και

πώς καταναλώνεται ο οίνος από τους μοναχούς (πηγή: www.pemptousia.gr).

Η κατάχρηση του οίνου, σύμφωνα με την Παλαιά Διαθήκη, θεωρείται πράξη ανήθικη αφού οδηγεί σε μέθη, ο άνθρωπος δεν συμπεριφέρεται λογικά και υποβαθμίζει το κοινωνικό του πρόσωπο.

Στην Καινή Διαθήκη, οι Φαρισαίοι και οι Γραμματείς αποκαλούν τον Ιησού οινοπότη, για να μειώσουν το κύρος του και να πείσουν τους πιστούς ότι αυτός δεν είναι ο Μεσσίας. Από την άλλη αποκαλούν τον Ιωάννη τον Πρόδρομο δαιμονισμένο, επειδή δεν έπινε καθόλου.

Στο Γολγοθά, ο Ιησούς ήπια κρασί ενώ στην παραβολή του καλού Σαμαρείτη, οι πληγές του Ιησού αλείφτηκαν με κρασί, λόγω των ηρεμιστικών ιδιοτήτων του.

Η Παναγία χαρακτηρίζεται ως «άμπελος η αληθινή» ενώ στο μυστήριο του γάμου αναφέρεται «*Η γυνή σου ως άμπελος ευθυνούσα εν τοις κλίτεσι της οικίας σου...*» (πηγή: www.wpc.org.cy/thraki_aigaio_kipros/documents/Thriskeia.pdf).

3.1.3. ΑΜΥΓΔΑΛΙΑ (*Prunus dulcis*)

Η πρώτη αναφορά για την αμυγδαλιά εμφανίζεται στη Γένεση (43:11) όπου ο Ιακώβ, στην προσπάθεια του να κερδίσει την εύνοια του κυβερνήτη της Αιγύπτου, ζήτησε από τους υιούς του να συλλέξουν, εκτός των άλλων, τα καλύτερα αμύγδαλα.

Στην Αγία Γραφή το δέντρο αναφέρεται επτά φορές. Η πιο γνωστή αναφορά αφορά τη «ράβδο του Ααρών» (Αριθμοί 17:23), που ενώ η άνθιση και η καρποφορία του δέντρου γίνεται σε διαφορετικές χρονικές περιόδους, εκείνο ως εκ θαύματος άνθισε και καρποφόρησε την ίδια χρονική στιγμή ταυτοχρόνως. Επίσης το σχήμα που έχουν οι κάλυκες του άνθους της αμυγδαλιάς αποτελεί τμήμα του σχεδίου της «χρυσής λυχνίας» που ήταν ένα από τα δώρα των Ισραηλιτών προς τον Κύριο.

Στο χριστιανισμό, το αμυγδαλωτό σχήμα αποτελεί αρχαίο σύμβολο και αντιπροσωπεύει την ουράνια δόξα, το μυστήριο και το μεγαλείο του θεανθρώπου ή της Παναγίας που εκδηλώνεται με τις ακτίνες φωτός (πηγή: www.rizaonline.gr).

3.1.4. ΒΑΤΟ (*Rubus ideaus*)

Το βάτο, από την Παλαιά Διαθήκη, θεωρείται ευλογημένο και ιερό φυτό. Αποτέλεσε προφητικό σύμβολο, προτύπωση της παρουσίας του Χριστού στο Μωυσή.

Σύμφωνα με κρητική παράδοση, ο Αβραάμ ζήτησε από το γιο του Ισαάκ να πει κρασί, μπροστά στο σκύλο τους, τον Ισμαήλ. Ο Ισμαήλ για να ικανοποιήσει τον κύριο του, έφερε χυμό βατόμουρο. Τότε, ο Αβραάμ ευχήθηκε το δέντρο να είναι ευλογημένο, ο χυμός του νόστιμος, ο κορμός του να βγάζει πολλά φύλλα και κλαδιά και να ριζοβολεί στην κορυφή του. Δυστυχώς η ευχή δεν δόθηκε στο αμπέλι, το οποίο απαιτεί πολύ δουλειά για την καλλιέργεια του.

Σύμφωνα με την Καινή Διαθήκη, ο Ιησούς ευλόγησε το βάτο, όταν ήπιε χυμό βατόμουρο κατά τη σταύρωση του.

Το τέμπλο της μονής Δρυμοναρίου, στον οικισμό Φλωριάδας κατασκευάστηκε από βάτο, φυτό όπου δύσκολα κάνει κορμό.

Η ιερότητα του βάτου και της αμπέλου εμφανίζεται και από ιστορίες της Παναγίας. Όταν η Παναγία ζήτησε κρασί να μεταλάβει, ζήτησαν από το τζιτζίκι να τους προσφέρει κρασί και εκείνο αρνήθηκε. Τότε, η Παναγία το καταράστηκε να λαλεί όλο το καλοκαίρι και στο τέλος να σκάει. Συνέχισαν την αναζήτηση για κρασί και σε άλλα ζώα όπως στο μυρμήγκι, στο φίδι και στη σφήκα, τα οποία αρνήθηκαν και τα καταράστηκε. Στη συνέχεια ζήτησαν βοήθεια από το βάτο, το οποίο ευχαρίστως προσέφερε τους καρπούς του για την παραγωγή κρασιού. Η Παναγία δοκίμασε και την αγάπη της

αμπέλου, η οποία και αυτή προσέφερε τη βοήθεια της και τότε ευλόγησε τα δύο φυτά, το μεν βάτο να βγάζει ρίζες ακόμη και στην κορυφή του, το δε αμπέλι όπου φυτεύεται να ριζοβολεί και να βγάζει νόστιμα σταφύλια από τα οποία θα παράγεται κρασί μοσχάτο για να το πίνει ο άρρωστος και να γίνεται καλά, οι αρραβωνιασμένοι να φτιάχνουν τα στέφανα τους από τις βέργες του και τα στεφάνια των νεκρών νέων να είναι φτιαγμένα από βέργες (Μηλίγκου - Μαρκαντώνη, 2006).

3.1.5. ΒΑΣΙΛΙΚΟΣ (*Ocimum basilicum*)

Σύμφωνα με τη λαϊκή παράδοση, το φυτό φύτρωσε στο χαμένο τάφο του Χριστού και η έντονη μυρωδιά τον οδήγησε στην ανακάλυψη του. Η Αγία Ελένη οδηγήθηκε στον Τίμιο Σταυρό από το έντονο άρωμα του βασιλικού που φύτρωσε δίπλα του. Την ονομασία του το φυτό την πήρε από τη λέξη «βασιλιάς» και βασιλιάς είναι ο Ιησούς Χριστός.

Στα Θεοφάνεια, ο ιερέας ραντίζει τους πιστούς βουτώντας ένα κλαδί βασιλικού σε αγιασμό.

Στη γιορτή της Υψώσεως του Τιμίου Σταυρού (14 Σεπτέμβρη) στις εκκλησίες μοιράζεται βασιλικός (πηγή: el.wikipedia.org/wiki/).

3.1.6. ΔΑΦΝΗ (*Laurus nobilis*)

Η Βαΐα, την Κυριακή των Βαΐων, συμβολίζει την ευκαρπία και αποτελεί το σύμβολο «ωσαννά», προς ανάμνηση της μεταβάσεως του Χριστού στα Ιεροσόλυμα (http://el.wikipedia.org/wiki/Κυριακή_των_Βαΐων).

3.1.7. ΔΡΥΣ (*Quercus ilex*)

Σύμφωνα με τη χριστιανική παράδοση, ο μαρτυρικός σταυρός του Ιησού κατασκευάστηκε από δρυς, το είδος λαιδοριά, η οποία εκείνη την περίοδο φυτεύονταν συχνά στην Παλαιστίνη. Ο λαός το χαρακτήρισε ως «καταραμένο» δέντρο αφού το ξύλο του χρησιμοποιήθηκε για τη σταύρωση του Ιησού (Μηλίγκου - Μαρκαντώνη, 2006).

Σύμφωνα με τη λαϊκή παράδοση, μόνο η λαιδοριά δέχτηκε να χρησιμοποιηθεί για να κατασκευαστεί ο σταυρός, όπως και μέσα στους Δώδεκα Αποστόλους ο Ιούδας πρόδωσε τον Ιησού. Όταν οι τεχνίτες Εβραίοι προσπάθησαν να κατασκευάσουν το σταυρό με άλλο είδος ξύλου, όλα τα είδη αντιστάθηκαν εκτός της λαιδοριάς. Η κόκκινη απόχρωση του ξύλου, οφείλεται σε σταγόνα αίματος του Ιησού, που έσταξε στο σταυρό (Μηλίγκου - Μαρκαντώνη, 2006).

3.1.8. ΕΛΙΑ (*Olea europea*)

Ο Ιησούς, μετά το Μυστικό Δείπνο, μεταφέρθηκε μαζί με τους μαθητές του, χωρίς τον Ιούδα, στο όρος των Ελαιών, ο οποίος καλείται και Κήπος της Γεσθημανής (στα εβραϊκά, το όνομα Γεσθημανή σημαίνει ελαιοτριβείο), για πνευματική ανάπαυση. Εκεί αφού προσευχήθηκε, δέχεται το φιλί του Ιούδα και συλλαμβάνεται.

Η εικόνα της ελιάς στην Παλαιά Διαθήκη, σε χωριά της Αγίας Γραφής είναι συχνή και εκφράζει την αισιοδοξία για το μέλλον, την ευλογία και τη θεία χάρη.

Όταν το περιστέρι του Νώε επέστρεψε στην Κιβωτό, για να ανακοινώσει τη λήξη του καταυλισμού, στο ράμφος του υπήρχε ένα κλαδί ελιάς, σύμβολο νίκης και ειρήνης.

Η Παλαιά και Καινή Διαθήκη στον Ιουδαϊκό κόσμο και τη χριστιανική θρησκεία συμβολίζονται με το δέντρο της ελιάς.

Η μακροβιότητα του δέντρου λέγεται ότι οφείλεται στα δάκρυα του Ιησού που πότισαν τη ρίζα του.

Το λάδι, χρησιμοποιείται σε σημαντικές τελετές της ορθοδοξίας όπως στη βάφτιση και στο ευχέλαιο. Κατά τη διάρκεια της βάφτισης ο ιερέας «λαδώνει» το μωρό για να το ευλογήσει και αφού φυσήξει τρεις φορές στο λάδι που κρατά ο νονός, το ευλογεί σταυρωτά και το χύνει στην κολυμβήθρα, ψάλλοντας το «Αλληλούια», όπου στην εβραϊκή γλώσσα σημαίνει κάθοδος της θείας χάριτος. Έπειτα, με αυτό το λάδι, ο ιερέας σταυρώνει τον βαπτιζόμενο στο μέτωπο για αγιασμό του νου του, στο στήθος για να αγιαστεί η καρδιά και η ζωή του, στα αφτιά για να ενδυναμωθεί στην ακρόαση των θείων λόγων, στο στόμα για να ομολογεί την αλήθεια, στα χέρια για να εργάζεται την αρετή και στα πόδια για να τρέχει στον ίσιο δρόμο της αρετής. Έπειτα ο βαπτιζόμενος αλείφεται σε όλο το σώμα με το ευλογημένο λάδι.

Στο ευχέλαιο χρησιμοποιείται αλεύρι, λάδι και κρασί. Το λάδι αφού ευλογείται από τον ιερέα χρησιμοποιείται για να αλειφθούν οι πιστοί αλλά και για ίαση κάποιου αρρώστου, όταν το ευχέλαιο γίνεται γι' αυτόν το λόγο.

Σύμφωνα με τα Ευαγγέλια, ο Χριστός λίγο πριν τη σταύρωση του, ξεκουράστηκε κάτω από μία ελιά.

3.1.9. ΙΤΙΑ (*Salix* sp.)

Η ιτιά θεωρείται ιερό δέντρο αφού όταν ο Χριστός πήγε να βαπτιστεί στον Ιορδάνη ποταμό, τα δέντρα από σεβασμό έγειραν τα κλαριά τους. Η ιτιά έγειρε προς τα κάτω όλα τα κλαδιά της και από τότε δεν τα σήκωσε ποτέ ξανά (Μηλίγκου - Μαρκαντώνη, 2006).

3.1.10. ΚΟΥΤΣΟΥΠΙΑ (*Cercis siliquastrum*)

Σε μια κουτσουπιά κρεμάστηκε ο Ιούδας ο Ισκαριώτης, όταν πρόδωσε τον Ιησού με 30 αργύρια.

Η κουτσουπιά καλείται και Δέντρο του Ιούδα και συνήθως η φύτευση της αποφεύγεται σε χώρους εκκλησιών, λόγω της προδοσίας.

3.1.11. ΚΡΙΝΟΣ (*Lilium candidum*)

Στη γιορτή του Ευαγγελισμού ο αρχάγγελος Γαβριήλ αναπαριστάτε να κρατά ένα κρίνο, απαρτιζόμενο συνήθως από τρία άνθη, συμβολίζοντας το τριαδικό της χριστιανικής θρησκείας. Ο κρίνος αποτελεί σύμβολο της αθωότητας, της αγνότητας και της παρθενίας. Τα λευκά πέταλα συμβολίζουν το άσπιλο σώμα της Παρθένου και οι έξι χρυσοί ανθήρες το σπινθήρισμα της ψυχής της με θείο φως.

Η σύνδεση του λευκού κρίνου με την Παναγία πιθανότατα έγινε επειδή οι βοτανολόγοι τοποθετούν την καταγωγή του φυτού στην περιοχή της Παλαιστίνης. Το λουλούδι σήμερα καλείται κρίνος της Παναγίας (πηγή: www.valentine.gr).

3.1.12. ΚΥΠΑΡΙΣΣΙ (*Cupressus sempervirens*)

Το κυπαρίσσι συμβολίζει την πνευματική σύνδεση με τον ουρανό λόγω του σχήματος του και αποτελεί αγαπημένο δέντρο των μοναχών. Απαντάται συχνά στα κοιμητήρια.

3.1.13. ΜΗΛΙΑ (*Malus sp.*)

Σύμφωνα με τη λαϊκή παράδοση, ο Αδάμ υπέκυψε στον πειρασμό και δάγκωσε το μήλο που του προσέφερε η Εύα, έπειτα από προτροπή του πονηρού φιδιού, πράξη με την

οποία ξεκίνησαν όλα τα δεινά της ανθρωπότητας και οι άντρες απέκτησαν εξόγκωμα στο λαιμό, στοιχείο που τους ξεχωρίζει από τις γυναίκες. Ως πρώτη εκδήλωση της αλλοίωσης του ανθρώπου εμφανίστηκε το αίσθημα της ντροπής.

3.1.14. ΠΑΠΑΡΟΥΝΑ (*Papaver sp.*)

Η παπαρούνα λέγεται ότι φύτρωσε, έπειτα από σταγόνες αίματος που χύθηκαν κάτω από το σταυρό του Ιησού στο Γολγοθά. Στις σταγόνες αίματος οφείλεται και το κόκκινο χρώμα της.

3.1.15. ΠΑΣΣΙΦΛΟΡΑ (*Passiflora caerulea*)

Η πασιφλόρα, λόγω του σχήματος του άνθους της, καλείται και «άνθος του πάθους». Αριθμητικά, παραπέμπει σε διάφορα θέματα σχετικά με τα πάθη του Χριστού (π.χ. οι στήμονες που συμβολίζουν τις 5 πληγές του Ιησού).

Σύμφωνα με τη λαϊκή παράδοση, οι Εβραίοι τις πράξεις που έκαναν προς τον Ιησού, τις έβλεπε η πασιφλόρα και από τη στεναχώρια της έχασε όλα της τα άνθη (Μηλίγκου - Μαρκαντώνη, 2006).

3.1.16. ΡΟΔΙΑ (*Punica granatum*)

Το ρόδι συμβολίζει τη γονιμότητα, την αφθονία και την ψυχική ισορροπία. Στη σύγχρονη Ελλάδα, το ρόδι σχετίζεται με το θάνατο και με την ιδέα της αναστάσεως του ανθρώπου.

Στην Παλαιά Διαθήκη ο Θεός δίνει εντολή στο Μωυσή να φτιάξει μικρά ομοιώματα ροδιών στο κάτω άκρο του υποδύτη της ιερατικής στολής του Ααρών, με μικρούς χρυσούς κώδωνες ανάμεσα τους.

Το ρόδι συνδέεται άμεσα με το χριστιανισμό, αφού το κόκκινο χρώμα του παραπέμπει στην αιδημοσύνη, στο κάλλος της εκκλησίας και στο αίμα του Χριστού, ενώ οι σπόροι συμβολίζουν την εικόνα της εκκλησίας (Καλογερόπουλος, 2009).

3.1.17. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΑ (*Rosa* sp.)

Το τριαντάφυλλο αποτελεί το κατεξοχήν σύμβολο της Παναγίας. Για τους πιστούς, η Παναγία είναι το «ρόδον το αμάραντον» ή το «ρόδον το εύοσμον».

Η Παναγία στο Βυζάντιο απεικονίζεται καθισμένη, φορώντας στέμμα και κρατώντας αριστερά της το δωδεκάχρονο Χριστό, ενώ δεξιά της ένα ρόδο.

3.1.18. ΣΙΤΑΡΙ (*Triticum* sp)

Το σιτάρι αποτελεί σύμβολο της εκκλησίας, αφού όπως είναι απλωμένο στο χωράφι συγκεντρώνεται και γίνεται άρτος, έτσι και οι πιστοί συγκεντρώνονται στο σώμα της εκκλησίας. Στο 12^ο κεφάλαιο του Ιωάννη του Αγίου Ευαγγελίου, το σώμα του Ιησού παρομοιάζεται με κόκκο σιταριού, το οποίο εάν σπαρθεί δίνει ζωή και έπειτα εξαφανίζεται.

Ο βιβλικός συμβολισμός του σπόρου έχει και άλλες ερμηνείες, όπως ότι είναι ο λόγος του Θεού, ο οποίος θερίζει χαρά και σπέρνει δάκρυα. Ο Απόστολος Παύλος γράφει στους Γαλάτες ότι «ο άνθρωπος ότι σπείρει, θα θερίσει». Το σιτάρι συμβολίζει την αφθονία, ενώ ο Φαραώ ονειρεύτηκε ένα στάχυ με επτά σπόρους που συμβόλιζαν τα επόμενα επτά χρόνια της ευημερίας.

Ο μακάριος Παύλος στην προς Κορινθίους Α' επιστολή (κεφάλαιο 16) αναφέρει: «εκείνο που εσύ σπέρνεις δεν ζωογονείται, εάν πρώτα δεν πεθάνει» και αυτό γιατί όπως θάβεται στη γη το νεκρό σώμα και σαπίζει, το ίδιο συμβαίνει και με το σπυρί του σιταριού (πηγή: www.pentapostagma.gr).

3.1.19. ΣΥΚΙΑ (*Ficus carica*)

Η συκιά αναφέρεται στην Παλαιά και Καινή Διαθήκη. Στην Παλαιστίνη, το φυτό ήταν σε αφθονία και αποτελούσε μια από τις βασικές τροφές του Ισραηλινού λαού.

Στο Α' Βασιλέων: δ' 25, τονίζεται η ασφάλεια και η ειρήνη που επικρατούσε στο Ισραήλ τονίζοντας τις βασικές πηγές τροφοδοσίας:

«Κατώκει δε ο Ιούδας και ο Ισραήλ εν ασφαλεία, έκαστος υπό την άμπελον αυτού και υπό την συκὴν αυτού».

Στον Κήπο της Εδέμ, ο Αδάμ και η Εύα κάλυψαν τα γεννητικά τους όργανα με φύλλα συκίης, κίνηση που συμβολίζει ότι η ανθρώπινη πράξη που δεν έχει καρπούς, δεν εγκρίνεται από το Θεό.

Στο βασιλιά Εζεκία, με εντολή του Θεού, από το Προφήτη Ησαΐα, το φύλλο της συκιάς χρησιμοποιήθηκε ως έμπλαστρο: *«Λάβετε παλάθην σύκων. Και έλαβον και επέθεσαν αυτήν επί το έλκος, και ανέλαβε την υγείαν αυτού»* (Β' Βασιλέων: κ' 7).

Σύμφωνα με τη λαϊκή παράδοση, ο Ιησούς πλησίασε πεινασμένος μία συκιά στο δρόμο, η οποία είχε μόνο φύλλα και αφού την καταράστηκε, αμέσως ξεράθηκε, κίνηση με την οποία αναγνωρίζεται η θεία δύναμη του Κυρίου (πηγή: <http://www.sporeas.gr/?p=7771>).

Η Μεγάλη Δευτέρα είναι αφιερωμένη στην άκαρπη συκιά.

3.1.20. ΤΖΙΤΖΙΦΙΑ (*Ziziphus* sp)

Το Ακάνθινο Στεφάνι της σταύρωσης του Χριστού, σύμφωνα με παραδόσεις, κατασκευάστηκε από ένα είδος αγκαθωτής τζίτζιφιάς, *Ziziphus spina-christi*, της οικογένειας των Ραμνιδών, το οποίο ευδοκμεί στο Ισραήλ. Σύμφωνα με το συγγραφέα Ferdinand de Mély (χ.χ.), οι χριστιανοί προσκυνητές των Αγίων Τόπων μαδούσαν τους θάμνους *Ziziphus spina-christi* από τα αγκάθια τους που βρίσκονταν κοντά στο Γολγοθά και τα έπαιρναν μαζί τους ως αναμνηστικά (πηγή: leipsanothiki.blogspot.gr).

3.1.21. ΦΟΙΝΙΚΑΣ (*Phoenix* sp)

Την ημέρα της αναστάσεως του Λαζάρου οι Ιουδαίοι υποδέχτηκαν το Μεσσία κρατώντας κλαδιά από φοίνικα, σύμβολο νίκης ενάντια στο θάνατο και πίστης στην αιώνια ζωή. Το έθιμο διαδόθηκε σε άλλους λαούς και προσαρμόστηκε ανάλογα με τη γλωρίδα της κάθε περιοχής. Στην Ελλάδα ο φοίνικας, αντικαταστήθηκε από τη δάφνη και η Κυριακή των Φοινίκων μετονομάστηκε σε Κυριακή των Βαΐων.

Ο φοίνικας αποτελεί και σύμβολο όλων των μαρτύρων, αφού κάθε άγιος που μαρτύρησε εμφανίζεται στις εικόνες να κρατά κλαδί φοινικιάς ως σύμβολο νίκης του θανάτου μέσα από το μαρτύριο του.

3.2. Ο ΡΟΛΟΣ ΚΑΙ Η ΧΡΗΣΗ ΤΩΝ ΦΥΤΩΝ ΣΤΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ

Ο άνθρωπος έχει ενσωματώσει το φυτικό υλικό στην καθημερινότητά του με διάφορους τρόπους, οι οποίοι αποτελούν αντικείμενο μελέτης της λαογραφίας. Έτσι, πολλά φυτικά είδη συνδέονται με τη διαμόρφωση ιδιωτικών ή κοινόχρηστων υπαίθριων χώρων, χρησιμοποιούνται με τελετουργικό τρόπο στη γεωργία, στις λιτανείες, στα εικονοστάσια και στα κοιμητήρια, στην παρασκευή ιατρικών και φυτικών σκευασμάτων, καθώς και φυτικών βαφών και καλλυντικών και διαδραματίζουν συμβολικό ρόλο στην επικοινωνία (Μηλίγκου - Μαρκαντώνη, 2006).

3.2.1. ΔΗΜΟΣΙΟΙ ΧΩΡΟΙ

Στους δημόσιους χώρους, η θέση και η μορφή του φυτικού υλικού προσδίδει χαρακτήρα και οριοθετεί το χώρο δημιουργώντας χώρους με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά μνήμης ή ιερότητας, φυτεύοντας π.χ. κυπαρίσσια σε μοναστήρια και εκκλησίες (Μηλίγκου – Μαρκαντώνη, 2006).

Η χρήση δέντρων, πλούσια σε σκιά, ήταν απαραίτητη, αφού κάτω από αυτή διαδραματίζονταν εκδηλώσεις οι οποίες σχετίζονταν με θρησκευτικές εορτές και τελετές συνδεδεμένες κυρίως με τις γεωργικές και κτηνοτροφικές εναρκτήριες ώρες του χρόνου, ενώ προσφέρονταν μετά τη θεία λειτουργία και εορταστικά κεράσματα ή μνημονευτικά κόλλυβα προς τιμήν της εορτής κάποιου αγίου.

Η πλατεία αποτελούσε σημείο συνεύρεσης και τόπος προβολής της οικονομικής κατάστασης των οικογενειών μετά τον εκκλησιασμό.

Γύρω από την εκκλησία γίνονταν διάφορες εθιμοτυπικές ενέργειες. όπως τα συγχαρητήρια συγγενών και φίλων μετά το γάμο των νεόνυμφων, το μοίρασμα

μπομπονιέρων και κερασμάτων, ο πρώτος γαμήλιος χορός ή συλλυπούνταν τους πενθούντες μετά τις κηδείες και τα μνημόσυνα.

Κατά την ανέγερση των εκκλησιών, φυτεύονταν φυτά όπως πλατάνια και ελιές, η ηλικία των οποίων μπορεί να υπολογιστεί.

Επιπλέον, πολλά δέντρα των πλατειών καλούνται «*μάρτυρες*», αφού σχετίζονται με τον παραδειγματισμό ή τον απαγχονισμό εκκλησιαστικών προσώπων, αγωνιστών της ελευθερίας και της θρησκείας, όπως ο πλάτανος με τη βρύση στη Μητρόπολη Βέροιας, σημείο που αποτέλεσε τόπο συγκέντρωσης των μπεήδων κατά την τουρκοκρατία, όπου οι Τούρκοι απαγχόνισαν το μητροπολίτη Βέροιας.

Αυτά θεωρούνται «*ιερά δέντρα*», αφού καθαγιάστηκαν από το αίμα του αγίου που χύθηκε στις ρίζες του.

Στην Αγία Θεοδώρα, στο χωριό Βάστα της Αρκαδίας, υπάρχουν 17 διαφορετικά δέντρα ύψους 18 m στην οροφή της εκκλησίας και καθαγιάστηκαν από το αίμα της οσιομάρτυρας Αγίας Θεοδώρας. Το εκκλησάκι κτίστηκε μεταξύ 1050-1100 μ.Χ.

3.2.2. ΓΕΩΡΓΙΑ

Στη γεωργία, έως και σήμερα, κατά τις κρίσιμες στιγμές του γεωργού, όπως σπορά, ακολουθούν τελετουργίες με χριστιανικά στοιχεία, με σκοπό την προστασία της γονιμότητας της γης. Οι τελετουργίες συνδέονται με τη γιορτή κάποιου αγίου, φύλακα και προστάτη, με προλήψεις και δεισιδαιμονίες, η οποία συνήθως συνοδεύεται από εικονική αροτρίαση και μιμητική σπορά, με σκοπό την εκδίωξη του βλαστικού δαίμονα.

Κατά την περίοδο του χριστιανισμού, μυθικοί θεοί μεταλλάχθηκαν σε γεωργικούς αγίους φέροντας χαρακτηριστικά από τις παραβολές του Χριστού, οι οποίες σχετίζονταν με τη βλάστηση και τη γεωργία (παραβολή του σπορέα, του σπόρου του σιναπιού, των

κακών γεωργών, της επίτευξης της σποράς, της αγωνιώδους κοπιαστικής γεωργικής εργασίας) (Μηλίγκου - Μαρκαντώνη, 2006).

Οι τελετουργίες προς τιμήν αγίου έχουν λατρευτικό και επικοινωνιακό χαρακτήρα και είναι επηρεασμένες από το οικογενειακό, κοινωνικό και οικονομικό πλαίσιο των ανθρώπων της κάθε περιοχής, από τις κλιματικές και τις γεωμορφολογικές συνθήκες, τη φιλοσοφία και τις αντιλήψεις του κάθε τόπου (Μηλίγκου - Μαρκαντώνη, 2006).

Με σκοπό την καλή σοδειά, ο ιερέας την παραμονή της σποράς, σε πολλές περιοχές, ευλογεί το σπόρο κάνοντας αγιασμό στο σπίτι κάθε γεωργού ή λειτουργώντας τον, ενώ ακολουθεί διάφορες τελετουργικές εργασίες, όπως την ανάμιξη του σπόρου με ρόδι και καρπούς, τα οποία λόγω σχήματος και περιεχομένου έχουν ευετηρικό, γόνιμο και συμβολικό χαρακτήρα και τα οποία χρησιμοποιούνται ως σύμβολα της ευφορίας των καρπών και της επιθυμητής συγκομιδής στα έθιμα της σποράς (Μηλίγκου - Μαρκαντώνη, 2006).

Στο Μεγάλο Ευχολόγιο υπάρχουν ευχές που διαβάζονται επί τόπου στον αγρό από τον ιερέα, όταν εμφανίζονται προβλήματα στις καλλιέργειες (ασθένειες, επιδρομές εντόμων ή ερπετών κλπ.). Στην ευχή, μετά τη δοξολογική αναφορά στο Θεό, αιτείται η ευλογία, η επίβλεψη και η διαφύλαξη του κτήματος από τους πιθανούς κινδύνους. Ο αγιασμός των αγρών φέρει φυλαχτική και ευμενή θεϊκή επενέργεια για την καρποφορία των κήπων, των δέντρων και των αμπελιών (1^η Φεβρουαρίου) και χρησιμοποιούν τον Τίμιο Σταυρό ή ιερά φυτά όπως βασιλικό, ελιά, μυρτιά κα., τελώντας ειδική λιτανεία (Μηλίγκου - Μαρκαντώνη, 2006).

Η φλόγα της λαμπάδας της Αναστάσεως μεταδίδει γονιμότητα στα φυτά λόγω του αναστάσιμου φωτός με ομοιοπαθητικό τρόπο και αποτελεί πανελλήνια συνήθεια ο χαιρετισμός των φυτών με αναστάσιμο φως από νεαρή γυναίκα (γονιμότητα) (Μηλίγκου - Μαρκαντώνη, 2006).

Ο χρόνος ενάρξεως της σποράς ή της συγκομιδής των φυτών σε σχέση με την εορτή του αγίου είναι αποτέλεσμα της ημερολογιακής συμπτώσεως και έτσι ο άγιος καθιερώνεται προστάτης φυτών.

3.2.3. ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΣ ΔΕΝΤΡΩΝ

Σύμφωνα με τη λαϊκή παράδοση, πολλά δέντρα, ονομάστηκαν «ιερά», «καταραμένα», «συμπαθητικά», άλλα έφεραν ανθρώπινα χαρακτηριστικά και συναισθήματα, σε πολλά κατοικούσαν νύμφες (συνταυτισμός νύμφη – δέντρου) ενώ πολλά ονόματα φυτών προήλθαν από ονόματα θεών ή μεταμορφωμένων νυμφών.

«Ιερά», «υψωμένα» ή «σταυρωμένα» δέντρα καλούνται όσα κοντά τους βρέθηκαν εικόνες αγίων, καθαγιαστήκαν, αποτελούν πηγή ευφορίας, γονιμότητας και φέρουν φυλαχτικές ιδιότητες π.χ. (η μυρτιά στην Αγία Μυρτιά στη βυζαντινή μονή Παλιανή στη Κρήτη, η ελιά στην Παναγία της Καλυβιανής στη Κρήτη).

Στο σημείο όπου έβρισκαν την εικόνα ανεγείρονταν ναοί, αφού η πιθανή κατασκευή του ναού σε άλλη θέση προκαλούσε τη «μετακίνηση» των εικόνων (η εικόνα της Παναγίας της Λασδάς στην Κερασιά Αγράφων βρέθηκε σε μία καρυδιά). Δέντρα που «υψώνονται» είναι η δρυς, η καστανιά, το πουρνάρι, η αγριοαχλαδιά κα (Μηλίγκου - Μαρκαντώνη, 2006).

Η οριοθέτηση χωριών και η προστασία της παραγωγής των αγρών γινόταν με τα «υψωμένα» ή «σταυρωμένα» δέντρα τα οποία βρίσκονταν στα τέσσερα σημεία του ορίζοντα, δημιουργώντας ένα σταυρό ή ιερό κύκλο και στο φλοιό τους τοποθετούσαν ένα κομμάτι αντίδωρο.

Στους τάφους φυτεύονταν τα «συμπαθητικά δέντρα» πιστεύοντας ότι με αυτό τον τρόπο ο κορμός του νεκρού μεταμορφώνονταν σε δέντρο.

«Καταραμένα» δέντρα, σύμφωνα με τη λαϊκή παράδοση, είναι εκείνα που δημιουργούν πλούσια σκιά όπως η καρυδιά, η συκιά, οι πικροδάφνες, η κρασιά, η κυδωνιά, ο πλάτανος, το πουρνάρι. Η κοπή τους γίνεται μόνο με την παρέμβαση ιερέα.

Ο σταυρός του Χριστού λέγεται ότι κατασκευάστηκε από «καταραμένο δέντρο».

3.2.4. ΛΙΤΑΝΕΙΕΣ

Λιτανεία καλείται το έθιμο της περιφοράς των λαβάρων, των υψηλών σταυρών ή της εικόνας που εορτάζεται εκείνη την ημέρα ή κατά τη Διακαινήσιμο εβδομάδα ή τη Λαμπρή γύρω από τα όρια του χωριού ή της εκκλησίας, με σκοπό την προστασία της γεωργικής παραγωγής. Με αυτό το τρόπο δημιουργείται ένας ιερός, μαγικός κύκλος, ο οποίος οριοθετεί το χωριό και το προστατεύει. (Μηλίγκου - Μαρκαντώνη, 2006).

Λιτανείες γίνονται και σε περιπτώσεις ανομβρίας, για την αποτροπή βλαβερών εντόμων και τρωκτικών στη γεωργία και κατά το «ύψωμα των δέντρων» γύρω από τα χωριά (Μηλίγκου - Μαρκαντώνη, 2006).

Περιφορά ή λιτανεία εικόνων γίνονταν τις κρίσιμες εποχές για τη γεωργία, όπως τα Θεοφάνεια, τη Μεγάλη Πέμπτη, το Πάσχα, τη Διακαινήσιμο Εβδομάδα, στα Γενέθλια της Παναγίας κλπ, τελετουργία που απαντάται κυρίως στη Στερεά και Βόρεια Ελλάδα και στη Θεσσαλία, όπου έχουμε και τις περισσότερες περιπτώσεις «υψωμένων» δένδρων (Μηλίγκου - Μαρκαντώνη, 2006).

Το έθιμο της περιφοράς των εικόνων θυμίζει την αρχαία συνήθεια της περιαρόσεως για την απομάκρυνση της ασθένειας. Σε κάποιες περιπτώσεις το τελετουργικό πλαισιώνεται και από θυσίες (Μηλίγκου - Μαρκαντώνη, 2006).

3.2.5. ΣΗΜΑΝΤΡΟ

Σε κάποιες εκκλησίες τα δέντρα αντικαθιστούσαν το καμπαναριό. Πριν από τις καμπάνες, κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας υπήρχε το σήμαντρο, φυτικής προελεύσεως, κατασκευασμένο από πρίνο, αριά, δρυς ή άλλο σκληρό ξύλο, όπου όταν κρούεται από άλλο σκληρό ξύλο, το τάλαντο, αποδίδει ανάλογο ήχο με την καμπάνα, λιγότερο οξύ και χαμηλότερης κλίμακας. Στις μέρες μας, σήμαντρα χρησιμοποιούνται κυρίως στις μονές του Αγίου Όρους όπου δεν αντικαταστάθηκαν από τις καμπάνες.

3.2.6. ΕΙΚΟΝΟΣΤΑΣΙΑ

Τα προσκυνητάρια ή εικονοστάσια, συνδέονται με τη θρησκευτικότητα των κατοίκων ενός τόπου και λειτουργούν ως καταφύγια της ψυχής. Πολλά από αυτά βρίσκονται σε κοίλωμα δέντρου ή βράχου, αφού το δέντρο θεωρείται κατοικία των θεών. Πιθανότατα να απηχούν αναβιώσεις ή επιβιώσεις δενδρολατρείας, όπου το δέντρο ή ένα μέρος αυτού θεωρείται έμψυχο ον ή ενσάρκωση της ζωής και της κατοικίας του δαίμονα του Θεού. Επιπλέον λέγεται ότι η ψυχή του ανθρώπου, μετά το πέρας της ζωής του, καταλήγει στα δέντρα.

Στα χωριά, ως προσκυνητάρια λειτουργούσαν τα «*οψωμένα*» δέντρα. Έτσι δημιουργείται η σχέση δέντρο και προσκυνητάρι, άνθρωπος και φύση, ορατό και αόρατο, τα οποία είτε υποκαθιστούνται, είτε αλληλοσυμπληρώνονται με σκοπό την προστασία.

Τα προσκυνητάρια συνήθως χτίζονται στην είσοδο των εκκλησιών, στα τέσσερα σημεία του ορίζοντα δημιουργώντας ένα μαγικό κύκλο, στα πεζοδρόμια, στις άκρες δρόμων, δίπλα σε πηγές, σε αρτεσιανά φρεάτια, στη θέση παλιάς εκκλησίας, έξω από νεογερμένους ναούς, σε κτήματα σπιτιών, ως φυλακτήρια σε διασταυρώσεις του

σιδηροδρομικού δικτύου κλπ. Σήμερα η παρουσία τους επί το πλείστον οφείλεται σε αυτοκινητικά δυστυχήματα. (Μηλίγκου - Μαρκαντώνη, 2006).

3.2.7. ΚΟΙΜΗΤΗΡΙΟ

Η λέξη κοιμητήριο απαντάται και στην Καινή Διαθήκη και σημαίνει ο τόπος που κοιμάμαι. Στα κοιμητήρια μέσω του τεχνητού ή φυσικού περιβάλλοντος ενεργοποιείται η σχέση μεταξύ ζωντανών και νεκρών και ενδυναμώνεται μέσω των εθμικά ρυθμισμένων ημερών, επισκέψεων και των συγκινησιακών εκφράσεων. Ο ελληνικός λαός επέλεξε για τα κοιμητήρια τοπία, πλούσια σε δέντρα και φυτά (Μηλίγκου - Μαρκαντώνη, 2006).

Το φυτικό υλικό στα κοιμητήρια, παίζει σημαντικό ρόλο και συνήθως φυτεύονται κυπαρίσσια τα οποία είναι φορτισμένα με τη μεταφυσική του θανάτου και περιβάλλονται από σεβασμό, φόβο και λατρευτικό δέος, γεγονός που τα προστατεύει και από τη ξύλευση (Μηλίγκου - Μαρκαντώνη, 2006).

Το κυπαρίσσι αποτελεί και σύμβολο αιωνιότητας (κυπάρισσος η αείζωος) και σε πολλές περιπτώσεις συνδέεται και με τα έθιμα της γεννήσεως (Μηλίγκου - Μαρκαντώνη, 2006).

Έως τα 1960, στην ύπαιθρο, τη φροντίδα και τη συλλογή των φυτών για τη χρήση σε νεκρικές τελετουργικές διαδικασίες καθώς και τη διακόσμηση των νεκροταφείων την είχαν οι γυναίκες, οι οποίες έπλεκαν στεφάνια ως νεκροαναστικά σύμβολα ζωής με κατάλληλους συνδυασμούς χρωμάτων (Μηλίγκου - Μαρκαντώνη, 2006).

Οι τάφοι των χριστιανών στολίζονταν και με γλυπτά διακοσμημένα με παραστάσεις ποικίλων φυτικών ειδών (Μηλίγκου, 2006) όπως φοίνικα, δάφνη, αμπέλι, παπαρούνες και άκανθα με νατουραλιστικό τρόπο προσδίδοντας αναγεννησιακό χαρακτήρα.

Παραστάσεις με σπασμένο μίσχο λουλουδιών, συμβολίζουν τον αιφνίδιο θάνατο κυρίως νεαρής ηλικίας (Μηλίγκου - Μαρκαντώνη, 2006).

3.2.8. ΑΓΙΑΣΜΑ ΚΑΙ ΚΡΗΝΕΣ

Αγίασμα καλείται το νερό που προέρχεται από βρύση ή πηγάδι που βρίσκεται στα όρια του περιβόλου μιας εκκλησίας και θεωρείται ιαματικό, προστατεύει τα μέλη της κοινότητας, λειτουργεί ως καθαρτικό και αποτρεπτικό από κάθε κακό και αρρώστια και σηματοδοτεί τοπωνυμικά τον χώρο (Μηλίγκου - Μαρκαντώνη, 2006).

Στα χωριά, η βρύση στη σκιά των δέντρων, διαδραμάτιζε βασικό ρόλο, αφού τελούνταν διάφορες πράξεις, με μαγικές τελετουργίες, όπως μεταφορά του «αμίλητου» νερού, με σκοπό την ευημερία της κοινωνίας.

Οι κρήνες, πέτρινες ή μαρμάρινες, έφεραν διάφορα διακοσμητικά σύμβολα για προστασία ή αποτροπή κακών στοιχείων, όπως παραστάσεις με φυτικές συνθέσεις.

Η συνύπαρξη φυτικού κόσμου και βρύσης δημιουργεί διάφορα τοπωνύμια πχ Πλατανόβρυση, ενώ σε πολλές περιοχές η παρουσία του πλατάνου έχει συνδυαστεί με την ύπαρξη βρύσης. (Μαστραντώνι Αχαΐας).

Το νερό εξισώνεται με το χρυσάφι, δηλαδή με το χρήμα, όπως φαίνεται και από το έθιμο στο Ρεισδέρε της Σμύρνης έως το 1922, όπου την πρώτη νύχτα του χρόνου έπαιρναν το πρώτο νερό από το πηγάδι, κρατώντας ένα πιάτο λουκουμάδες, για να καλοπιάσουν τα νερά και τα δαιμόνια και το άφηναν στο πηγάδι ως αντάλλαγμα του νερού που θα έπαιρναν.

Οι εθιμικές ενέργειες στη βρύση αποτελούν αποκλειστικό έργο της γυναίκας, στοιχείο που τη βγάζει από την απομόνωση της.

Την Πρωτομαγιά, αφήνουν άνθη στις βρύσες για καλόπιασμα των δαιμονίων. Σε έθιμο της Πρωτοχρονιάς, στην Αγία Άννα Ευβοίας, η οικογένεια δεν επιτρέπεται να πει καλημέρα αναμεταξύ της αν πρώτα δεν καλημερίσουν τη βρύση, δεν πλυθούν και δεν φέρουν στο σπίτι το «αμίλητο» νερό. Έπειτα αυτός που μεταφέρει το νερό από τη βρύση, ραντίζει με ένα κλαδί ελιάς όλα τα μέλη της οικογένειας και εύχεται χρόνια πολλά σε όλους.

Η επίσκεψη της νύφης στη βρύση αποτελούσε σπουδαίο γεγονός για την κοινωνική της καταξίωση και την ένταξη της στην ομάδα των παντρεμένων γυναικών.

Στα Μέγαρα, η νεόνυμφη έπαιρνε νερό από τη βρύση, αφού το ασήμωνε με ρόδι, κουφέτα ή ξηρούς καρπούς και όταν επέστρεφε σπίτι την έραιναν με βαμβάκι ή ρύζι. Έπειτα, εκείνη ράντιζε το γαμπρό με ένα κλαδί ελιάς και του ευχότανε να έχει τη δροσιά του.

Το νερό, σύμφωνα με τη λαϊκή παράδοση, προστατεύονταν από αγίους, λόγω της διεκδικήσεως του από δράκους και νεράιδες κυρίως στην αγροτοποιομενική κοινωνία.

Η Αγία Παρασκευή, συνδέεται με το νερό που αναβλύζει από τη γη και σκοτώνει το δράκο, ο οποίος κρατούσε το νερό και δεν επέτρεπε στους ανθρώπους να το πιουν, παρά μόνο αν το εξευμένιζαν με ανθρώπινο θύμα. Τα ξωκλήσια της, είναι χτισμένα επάνω σε πηγές ή πηγάδια.

Η μεταφορά του νερού από τη βρύση, γινότανε συνήθως από νεαρές κοπέλες (λόγω της αντοχής τους), οι οποίες αντάλλασαν πληροφορίες με άλλα κορίτσια στη βρύση ή εκεί συναντούσαν άντρες, οι οποίοι πήγαιναν τα ζωντανά τους να ξεδιψάσουν και με αυτό τον τρόπο γινότανε το νυφοπάζαρο. Στις βρύσες, οι πεθερές έβλεπαν και επέλεγαν τις νύφες.

Η νύφη στη βρύση έπλενε τα προικιά της και τα άπλωνε στα κλαδιά των δέντρων προς ευκολία (εξαγνιστικός ρόλος για προστασία των μελλόνυμφων), πράξη η οποία πλαισιωνότανε από διάφορες εκδηλώσεις τελετουργικού χαρακτήρα.

3.2.9. ΙΔΙΩΤΙΚΗ ΑΥΛΗ

Η ιδιωτική αυλή ήταν απλή, πρακτική και εξυπηρετούσε λειτουργικές ή κοινωνικές ανάγκες. Αποτελούσε προέκταση της οικίας και βρισκότανε είτε μπροστά, είτε πίσω από την οικία. Η διαμόρφωση της προσαρμόζονταν ανάλογα με το επάγγελμα των ιδιοκτητών (γεωργοί, αλιείς), την εποχή, την κοινωνική τους θέση και την οικονομική τους άνεση.

Στις αυλές φυτεύονταν αρωματικά, καλλωπιστικά, οπωροφόρα, λαχανικά και δέντρα, κυρίως για τη δημιουργία σκιάς, π.χ. μουριές.

Επιπλέον υπήρχε πέργκολα με κληματαριά παρέχοντας σκιά (Μοναστηράκι Αμαρίου Ρεθύμνης), σταφύλια και αμπελόφυλλα. Οι λαχανόκηποι και οι ανθόκηποι βρισκόνταν μακριά από το κοτέτσι, έτσι ώστε να μην καταστρέφονται τα φυτά από τα ζώα. Στο λαχανόκηπο φυτεύονταν κυρίως πράσα, κρεμμύδια, φασόλια και ντομάτες. Τα αρωματικά φυτά λειτουργούσαν και ως εντομοαπωθητικά ή καλλωπιστικά ή κάλυπταν κοινωνικές ανάγκες όπως βάπτιση, γάμο ή κηδεία.

Οι αυλές ήταν τόσο πυκνοφυτεμένες όπου το καλοκαίρι οι γείτονες δεν είχαν ορατότητα ο ένας με τον άλλον. Με τη συντήρηση του κτήματος ασχολούνταν οι γυναίκες, ενώ με το πότισμα οι κόρες, οι οποίες μετέφεραν και το νερό από τη βρύση.

3.2.10. ΛΑΧΑΝΟΚΗΠΟΣ

Η διαδικασία σποράς του λαχανόκηπου, γινότανε υπό την προστασία ενός αγίου, όπου ο εορτασμός του συνέπιπτε με την καλλιεργητική διαδικασία.

Για να ενισχύσουν την ευφορία των νεοφυτεμένων λαχανικών, κοντά τους φυτεύανε φυτά φορτισμένα με φυλαχτικούς και ευετηρικούς συμβολισμούς, σύμφωνα με λαϊκές δοξασίες και αναλογικές παρερμηνείες. Το καλάμι φέρνει γούρι διότι με αυτό κέντησαν τα πλευρά του Ιησού.

Έως το 1960, η ελληνίδα νοικοκυρά χρησιμοποιούσε κηπευτικά του αγρού για τη δημιουργία διαφόρων εδεσμάτων καθώς και καλλωπιστικά φυτά από τον κήπο της, για την κατασκευή μπουκέτων και στεφανιών, με σκοπό να τα χρησιμοποιήσουν σε έθιμα και κοινωνικές εκδηλώσεις.

3.2.11. ΚΑΛΛΩΠΙΣΤΙΚΑ ΦΥΤΑ

Τα καλλωπιστικά φυτά χρησιμοποιούνται είτε για διακοσμητικούς λόγους, είτε για την κάλυψη εθιμοθρησκευτικών αναγκών.

Σε διάφορες κοινωνικές εκδηλώσεις, χαράς ή λύπης και σε όλα τα μεταβατικά στάδια του ανθρώπου χρησιμοποιήθηκαν άνθη και αειθαλή φυτά λόγω των συμβολισμών που έφεραν.

Σε πολλές περιοχές οι νύφες προσφέρουν το μαγιάτικο στεφάνι στις πεθερές, το οποίο «προστατεύει» από κάθε κακό, κίνηση που συμβολίζει τη γονιμότητα (Μέγαρα) και συνήθως το κρεμούσαν στο κατώφλι της εξώπορτας τους.

Έως τη δεκαετία του 1960, μετά τη θεία λειτουργία, συνηθίζονταν να προσφέρεται ένα μπουκέτο με λουλούδια κατά την άφιξη ταξιδεμένου, για συγχαρητήρια.

Το έθιμο της προσφοράς και παραλαβής ανθέων λειτουργούσε με κανόνες και σεβασμό, οι οποίοι αν παραλείπονταν, δημιουργούσαν κοινωνικές και οικογενειακές εντάσεις.

3.2.12. ΙΑΤΡΙΚΑ ΦΥΤΙΚΑ ΣΚΕΥΑΣΜΑΤΑ

Από την αρχαιότητα έως και σήμερα, τα φυτά και τα βότανα χρησιμοποιούνται στην ιατρική, λόγω των φαρμακευτικών ιδιοτήτων στηριζόμενοι σε εμπειρικές πρακτικές.

Τα θεραπευτικά βότανα βρίσκονται υπό τη προστασία της Αγίας Αναστασίας της Φαρμακολύτριας, η οποία θεραπεύει τους ανθρώπους, (εικονογραφία μπουκάλια με φάρμακα και φυτά).

Το χαμομήλι θεωρείται γιατρικό για όλα και στο Μαρκόπουλο Αττικής μαζεύεται του Αγ. Γεωργίου ή της Αναλήψεως, διότι εκείνη την ημέρα αναβλύζονται οι αρρώστιες. Οι γυναίκες κρεμούσαν το χαμομήλι στον επιτάφιο και σε περίπτωση που αρρώσταιναν έτριβαν με αυτό τα παιδιά τους.

Στο Κορωπί οι λεχώνες όταν δεν είχαν γάλα έδιναν χαμομήλι στο βρέφος.

3.2.13. ΦΥΤΙΚΑ ΚΑΛΛΥΝΤΙΚΑ

Από την αρχαιότητα έως και σήμερα, παρασκευάζονται φυτικά καλλυντικά για την υγιεινή του σώματος ή τον καλλωπισμό. Κάθε οικογένεια είχε τα απαραίτητα υλικά για την παρασκευή σαπουνιού, έργο συνήθως των γυναικών. Η διαδικασία παρασκευής καλλυντικών, ακολουθούσαν από διάφορες λαϊκές τελετουργίες.

Σε πολλές περιπτώσεις, το λούσιμο ακολουθούσε τελετουργικό χαρακτήρα, με χρήση φυτών συνδεδεμένα με προστατευτικές και αποτρεπτικές ιδιότητες, όπως κατά το πρώτο λούσιμο του βρέφους ή κατά τη περίοδο εορτών.

Στην Πάργα, έβραζαν σε νερό κλαδί κληματαριάς και έπειτα το νερό το έριχναν στα μαλλιά (αναγεννητική ιδιότητα) για να πυκνώσουν.

Στην Ίμβρο, χρησιμοποιούσαν το νερό της βροχής, για να έχουν λαμπερά μαλλιά. Επίσης, σε ζεστό νερό πρόσθεταν φύλλα καρυδιάς, αγιασμένα την Πεντηκοστή, για λαμπερά μαλλιά.

Στην Παιανία, οι γυναίκες έριχναν διάφορα βότανα στο νερό, για να μοσχομυρίζουν.

Στην Τσαγκαράδα Πηλίου, οι γυναίκες πλένονταν με άνθη σαπουνόχορτου.

Οι αρχαίοι, από τη γερμανική ίριδα έβγαζαν αιθέριο έλαιο και πλενόntonουσαν για την κακοσμία του σώματος. Τα βότανα φορτίζονταν με ιαματικές απολυμαντικές ιδιότητες με σκοπό την αποτροπή όλων των κακών πνευμάτων.

Σε πολλές περιοχές χρησιμοποιούσαν φυτά για τη βαφή ή την ενδυνάμωση μαλλιών ή χρησιμοποιούσαν λάδι μόνο του ή αναμειγμένο με άλλα φυτά ως μαλακτικό.

Στο Βασιλεώνικο της Χίου, έφτιαχναν δαφνόλαδο, με το οποίο λούζονταν για όμορφα, γυαλιστερά και μαύρα μαλλιά.

Οι γυναίκες στο Καπανδρίτι χρησιμοποιούσαν το παντζάρι για κόκκινα χείλη ή στο Σκαλοχώρι της Λέσβου έβαφαν με κλαδί δάφνης τα ματοτσίνορα και τα φρύδια τους.

Τα φυτά χρησιμοποιούνται και στην παρασκευή αρωμάτων. Με μύρο άλειψε η Μαρία η Μαγδαληνή τα πόδια του Χριστού, με αρώματα ξεκίνησαν οι Μυροφόρες για τον τάφο του και αρώματα χρησιμοποίησαν και στον επιτάφιο του Ιησού. Τα αιθέρια έλαια στις παραδοσιακές προβιομηχανικές κοινωνίες παράγονταν με απόσταξη φρέσκων φυτών και λουλουδιών, τα οποία χρησιμοποιήθηκαν ακόμη στη φαρμακευτική και στην ιατρική. Το ανθόνερο, είναι φτιαγμένο από διάφορα είδη λουλουδιών. Διάφορες αλοιφές κατασκεύαζαν για την περιποίηση του σώματος και του προσώπου. Αρώματα

με άνθη χρησιμοποιήθηκαν για την αναπτέρωση του ηθικού και την καταπολέμηση των αρνητικών συναισθηματικών ψυχολογικών καταστάσεων του ανθρώπου.

3.2.14. ΦΥΤΙΚΕΣ ΒΑΦΕΣ

Φυτικές βαφές χρησιμοποιούνται από την αρχαιότητα και για τη βαφή υφασμάτων. Στην Ελλάδα, την τέχνη της βαφής την έφεραν οι στρατιώτες του Μεγάλου Αλεξάνδρου από την Ασία. Επί Θεοδοσίου του Μεγάλου 390 μ.Χ., υπήρχαν στο Βυζάντιο δύο μεγάλα βαφεία, ένα στην Τύρο και ένα στην Κωνσταντινούπολη.

Οι φυτικές βαφές έως τα μέσα του 20ου αι κυριαρχούσαν στην Ελλάδα, κυρίως στις αγροτικές περιοχές. Για παράδειγμα, χρησιμοποιούσαν κρόκο για κίτρινο έως πορτοκαλί, φλούδες μουριάς, κυπαρισσιού ή μηλιάς για πράσινο, κρεμυδόφυλλα για σομόν, καρυδόφυλλα για μπεζ σκούρο, μήλα για μουσταρδί κα.

Η βαφή των νημάτων αποτελούσε εργασία των γυναικών και χρησιμοποιούσαν φυτά από την τοπική παραγωγή, παράγοντας χρώματα σταθερά και ανεξίτηλα. Για να επιτύχουν το καλύτερο αποτέλεσμα προσθέτανε αλάτι και ξινό, ενώ για να εξασφαλίσουν ομοιομορφία στο χρώμα, η βαφή γίνονταν σε ακατέργαστο μαλλί (Γιάννενα).

Τα χρώματα που χρησιμοποιούσαν σχετίζονταν με κοινωνικούς και εθνικούς συμβολισμούς, την ιστορία του τόπου ή με μαγικοθρησκευτικές δοξασίες.

Οι Τούρκοι απαγόρευαν στους Έλληνες να χρησιμοποιούν το πράσινο χρώμα έως την απελευθέρωση, αφού ήταν το εθνικό χρώμα των Τούρκων.

3.2.15. ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΚΟΣ ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΣ

Ο άνθρωπος θέλοντας να επικοινωνήσει με το συνάνθρωπο του, έδωσε στο φυτικό υλικό διάφορους συμβολισμούς με σκοπό την έκφραση των συναισθημάτων του.

Τα άνθη με απαλό χρώμα και μυρωδιά εκφράζουν τρυφερά συναισθήματα, ευλάβεια, σεβασμό ή πόνο. Το λευκό εκφράζει την αθωότητα και την αγνότητα, το κόκκινο συνοδευόμενο με έντονο άρωμα τον έρωτα, το κυανό την τρυφερότητα, το ιώδες τον έρωτα, την ανάμνηση, την αφοσίωση, το πένθος ή την αγνότητα (στολισμός εκκλησίας με μωβ άνθη τη Μεγάλη Εβδομάδα), το πράσινο την ελπίδα, την αναβλάστηση ή την αισιοδοξία, το κίτρινο τη χαρά ή το πλούτο και το καστανό τη δυσπιστία.

Επίσης, τα φυτά χρησιμοποιούνται και για να προσδιορίσουμε την ομορφιά ή το χαρακτήρα των ανθρώπων. Το κόκκινο γεράνι συμβολίζει ότι κάποιος είναι κουτός, τα άνθη βερικοκιάς άσχημος, ο ζωχός πονηρός, έξυπνος, επιτήδειος, ανυπάκουος ή παλιάνθρωπος, η πικροδάφνη γρουσουζής ή πικρόχολος.

Σε πολλές περιπτώσεις δηλώνουν και ψυχικές καταστάσεις, «κόκκινος σαν παπαρούνα», «κόκκινος σαν παντζάρι» ή «κίτρινος σαν λεμόνι».

Ένας μεγάλος αριθμός φυτών τοποθετείται στα εικονίσματα ως φυλαχτό από το γυναικείο φύλο για αντιβασκανικές ενέργειες. Αυτά είναι τα λουλούδια του Επιτάφιου, της Σταυροπροσκυνήσεως, της Υψώσεως του Τίμιου Σταυρού, οι δάφνες της Κυριακής των Βαΐων και το δενδρολίβανο του Ευαγγελισμού.

Η ιερότητα και η θεία δύναμη που αποκτούν τα φυτά οφείλεται στην αγιότητα που αποκτούν όταν χρησιμοποιούνται κατά τις ακολουθίες της Μεγάλης Εβδομάδας καθώς και σε άλλες θρησκευτικές γιορτές.

Στην ύπαιθρο, η θέση της κόρης θεωρείται προβληματική, αφού η οικογένεια διακατεχόταν από το φόβο να μην παραστρατήσει ή να μείνει γεροντοκόρη ή να μην

έχει ετοιμαστεί η γαμήλια προίκα της. Για την ανεύρεση συντρόφου, σύμφωνα με λαϊκές δοξασίες, χρησιμοποιούν ως μέσο διάφορα φυτά και κυρίως σε συγκεκριμένες εορτές όπως των Αγίων Σαράντα. Βοτάνι της αγάπης θεωρείται το τεύκριο ή αγαπόχορτο.

Ως αντιβασκάνια φυτά χρησιμοποιούνται οι σκορδοπλεξουδες ή μεμονωμένα σκόρδα, που τα τοποθετούν στα χωράφια, στα σπαρτά του κτήματος ή τα κρεμούσαν στα αμπέλια κα.

3.2.16. ΑΛΛΑ ΕΘΙΜΑ

Οι νιόπαντροι έφτιαχναν τα στέφανα τους από **αμπέλι**, για να ριζώσει ο γάμος τους.

Στην Αρκαδία το βράδυ στα δώδεκα ευαγγέλια οι γυναίκες έφτιαχναν σταυρό από κληματόβεργα ή από σχοινί και το φυλούσαν για τις δύσκολες ώρες.

Στην Ήπειρο, όταν ένα παιδί κλαίει, φτιάχνουν σταυρό από κλαδιά **βάτου**, ο οποίος θεωρείται ότι έχει φυλαχτικές και αντιβασκανικές ιδιότητες.

Στα καρποφόρα δέντρα κρεμούσαν κλαδιά **δάφνης** για καλή καρποδεσία ή χτυπούσαν τα δέντρα με κλαδιά δάφνης (Ξηροβούνι Ηπείρου).

Οι γυναίκες έφτιαχναν και σταυρό για φυλαχτό από βάγια και το λειτουργούσαν στην εκκλησία.

Σε κορμό **δρυός** κρεμούσαν αναθήματα και κοσμήματα, πράξη η οποία συνέβαλε στην έναρξη του ανθρωπομορφισμού του πνεύματος ή της θεάς που κατοικούσε σε αυτό, δίδοντας μορφή.

Το **λάδι** συμβάλλει σε σημαντικές εργασίες στην καθημερινή ορθόδοξη πράξη, όπως στο άναμμα του καντηλιού.

Η ελιά, στη λαϊκή παράδοση, συμβολίζει το πένθος ενώ σε αρκετές περιπτώσεις εκφράζει τη συνεχή ανανέωση της φύσης, τη γονιμότητα, τη ζωή και την αθανασία.

Οι Αθηναίοι κατασκεύαζαν στεφάνια αγριοελιάς στις γιορτές και έπειτα τα έπαιρναν στα σπίτια τους, ως φυλαχτό.

Το λάδι του καντηλιού παλαιότερα το χρησιμοποιούσαν και ως φάρμακο, για τα αυτιά και τη μύτη. Τη Μεγάλη Σαρακοστή, οι γυναίκες πηγαίνουνε λάδι στην εκκλησία το οποίο αφού διαβαστεί το φυλάσσουν ως φάρμακο (Κρανίδι Ερμιόνης).

Την Πρωτοχρονιά τοποθετούν στην αγριοκρεμμύδα ένα κλωνάρι ελιάς και χτυπούν ο ένας τον άλλον. Την Κυριακή των Βαΐων στην εκκλησία ο κόσμος πηγαίνει και κλωνάρια ελιάς ενώ κατά την κατασκευή του μαγιάτικου στεφανιού μαζί με τα λουλούδια και το σκόρδο έβαζαν και ένα κλαδί ελιάς (Ερέτρια).

Σε πολλές περιοχές χρησιμοποιούν κλαδί ελιάς για την κατασκευή σταυρού.

Στις Σέρρες, την Πρωτοχρονιά τα παιδιά έκοβαν από τις ελιές των εκκλησιών φύλλα και όταν επέστρεφαν στα σπίτια τους τα πετούσαν για καλή σοδειά και για αύξηση της παραγωγής των ζώων.

Σύμφωνα με τη λαϊκή παράδοση, η **μηλιά** χαρίζει την αιώνια νεότητα και φυτρώνει πάντα στο κέντρο του κτήματος, (παραπέμποντας στο κέντρο της γης από όπου ξεκίνησε η δημιουργία της) συμβολίζοντας την καρποφορία και την πολυκαρπία.

Οι νεόνυμφοι, κατά την είσοδο στα σπίτια τους, συνηθίζουν να σπάνε ένα **ρόδι** στο κατώφλι τους, συμβολίζοντας με αυτή την κίνηση την ευγονία.

Την Πρωτοχρονιά, το σπάσιμο του ροδιού συμβολίζει την αφθονία, τη γονιμότητα και την καλή τύχη.

Στην Επίδαυρο τα εργαλεία που καλλιεργούν τη γη τα αναμιγνύουν με ρόδι, συμβολίζοντας το πάντρεμα της γονιμότητας της γης και της αφθονίας του ροδιού με τη δύναμη των διαφόρων καλλιεργητικών εργαλείων.

3.3. Η ΧΡΗΣΗ ΚΑΙ Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΩΝ ΦΥΤΩΝ ΣΤΗ ΔΙΑΤΡΟΦΗ

Στην ελληνική οικογένεια, η κατανάλωση συγκεκριμένης τροφής σε συγκεκριμένη ημερομηνία αποτελεί σπουδαίο θέμα μελέτης και πανελλήνια συνήθεια, αφού συνειρμικά μέσω των τροφών επιδιώκεται η ευφορία και η γονιμότητα της γης, η ευκαρπία καθώς και η καλή υγεία. Υπάρχουν δοξασίες και έθιμα γύρω από την κάθε τροφή οι οποίες ενθαρρύνουν ή αποτρέπουν την κατανάλωση τους.

Από την αρχαιότητα έως και σήμερα, η βρώση λαχανικών συνέβαλε στη διαμόρφωση της παραδοσιακής διατροφής των Ελλήνων και η μαγειρική τους σε πολλές περιπτώσεις συντονίζεται από τους αγίους, τις παραδόσεις, τα ήθη και τα έθιμα, τις δεισιδαιμονίες, την οικονομική δυνατότητα και την κοινωνική τάξη.

Η κατανάλωση συγκεκριμένων τροφών σε διάφορα μεταβατικά στάδια της ζωής (γέννηση – γάμος – θάνατος, κα) και σε εναρτηκίριες ή διαβατήριες στιγμές του χρόνου (Πρωτοχρονιά, Χριστούγεννα, Πάσχα) φέρει συμβολικό χαρακτήρα αποτρεπτικό, γονιμικό, φυλαχτικό με σκοπό την επικοινωνιακή μέθεξη με τη φύση και την καρποφορία της γης.

Διάφορες γιορτές φέρουν το όνομα τους επηρεασμένες από τις διατροφικές συνήθειες (Τσικνοπέμπτη).

Τα σωστά μαγειρεμένα φαγητά και γλυκά καθώς και η σωστή προσφορά, συμβάλλουν στη μαγική, θρησκευτική και ψυχολογική τόνωση και συγχρόνως στην εκτόνωση της έντασης των διάφορων πράξεων και γεγονότων που σχετίζονται με διάφορες δοξασίες.

Η γιορτή, στην οποία η διατροφή αποτελεί σημαντικό παράγοντα, συμβάλλει στην πολιτισμική κληρονομιά και ταυτότητα μιας περιοχής.

Προστάτες της μαγειρικής τέχνης είναι ο Άγιος Θεόδωρος ο Στουδίτης, ο Μέγα Κοινοβιάρχης, ο Άγιος Σάββας ο Ηγιασμένος, ο Μέγα Ασκητής και ο Άγιος Ευφροσύνιος ο Μάγειρας.

3.3.1. ΝΗΣΤΕΙΑ

Αποτελεί διατροφική συνήθεια σε διάφορες περιόδους και φέρει πολλούς συμβολισμούς στην ελληνική ορθόδοξη εκκλησία. Η συνήθεια της, απαντάται από την αρχαιότητα και σε όλες τις θρησκείες προς ένδειξη θλίψης ή για την προετοιμασία μεγάλων θρησκευτικών εορτών ή σε ημέρες καθορισμένες για προσευχή και επίκληση της θείας χάριτος. Παλαιότερα επειδή οι ιερείς λειτουργούσαν και ως ιατροί, η νηστεία απέβλεπε όχι μόνο στον αγιασμό της ψυχής αλλά στην υγεία του σώματος.

Η χριστιανική νηστεία επηρεάστηκε από την ιουδαϊκή θρησκεία. Η ημέρα της νηστείας των Ιουδαίων είχε οριστεί από το Μωυσή ως ένδειξη ταπεινώσεως για την εορτή του εξιλασμού. Μετά την αιχμαλωσία ορίσθηκαν και άλλες ημερομηνίες. Η αναγγελία της νηστείας γινόταν μέσω σαλπύγγων και αποτελούνταν από τη μείωση γευμάτων, την εκδήλωση μετανοίας, την αποφυγή τελέσεως γάμου και άλλες στερήσεις.

Κατά τις ημέρες του Ιησού, οι Φαρισαίοι, τηρούσαν αυστηρά τη νηστεία Δευτέρα και Πέμπτη σε ανάμνηση της καταβάσεως του Μωυσή από το όρος Σινά.

Ο Ιησούς νήστευε 40 ημέρες, υποδεικνύοντας ότι η νηστεία και η προσευχή καταπολεμούν το διάβολο.

Ημέρες νηστείας στο χριστιανισμό, καθιερώθηκαν η Τετάρτη σε ανάμνηση της προδοσίας του Ιούδα και η Παρασκευή για το σταυρικό θάνατο του Ιησού.

Τα Πάθη και η Ανάσταση του Χριστού αποτέλεσαν τη βάση της χριστιανικής νηστείας και ως εκ τούτου καθιερώθηκε πριν από το Πάσχα, ως ανάμνηση των Παθών αλλά και

τον αποχωρισμό του Χριστού από τον κόσμο. Ονομάστηκε Τεσσαρακοστή, σε ανάμνηση της σαρανταήμερης νηστείας του Μωσέ, του Προφήτη Ηλία και του ιδίου του Ιησού. Λόγω της διάρκειας και της αυστηρότητάς της αργότερα μετονομάστηκε σε Μεγάλη Τεσσαρακοστή προς διάκριση των άλλων τριών νηστειών, που καθιερώθηκαν αργότερα.

Στις 40 ημέρες του Πάσχα δεν συμπεριλαμβάνετε η νηστεία της Μεγάλης Εβδομάδας.

Στη χριστιανική ορθόδοξη θρησκεία, η νηστεία δηλώνεται και με πνευματική και σωματική εγκράτεια, πέραν της τροφής.

Νηστείες μέσα στο χρόνο είναι οι εξής:

- Ημέρες: Τετάρτη και Παρασκευή, όπως προαναφέρθηκε, με εξαίρεση η πρώτη και η τρίτη εβδομάδα της Μεγάλης Αποκριάς, η εβδομάδα του Διακαινησίμου, η εβδομάδα μετά την Πεντηκοστή και οι ημέρες που μεσολαβούν μεταξύ Χριστουγέννων και Θεοφανείων.
- Ημέρες ξηροφαγίας και αποχής από γαλακτερά, ψάρι, λάδι και κρασί είναι οι: 5 Ιανουαρίου, 29 Αυγούστου, 14 Σεπτεμβρίου και 24 Δεκεμβρίου. Αν οι γιορτές συμπέσουν Σάββατο ή Κυριακή καταλύεται το λάδι και το κρασί.
- Περίοδοι νηστείας είναι οι: 15 Νοεμβρίου έως 24 Δεκεμβρίου (νηστεία των Χριστουγέννων), από Καθαρά Δευτέρα έως Κυριακή των Βαΐων, Μεγάλη Δευτέρα έως Μεγάλο Σάββατο, από Δευτέρα μετά την Κυριακή των Αγίων Πάντων έως την ημέρα Πέτρου και Παύλου, 1 έως 14 Αυγούστου (κατανάλωση ιχθύων), 15 Νοεμβρίου έως 17 Δεκεμβρίου, εκτός Τετάρτης και Παρασκευής, 25 Μαρτίου, Κυριακή των Βαΐων και την εορτή της Μεταμορφώσεως του Σωτήρα (κατανάλωση ιχθύων).

- Εορτές που καταλύεται το ψάρι όταν συμπίπτουν Τετάρτη ή Παρασκευή είναι οι: 8 Σεπτεμβρίου, 14 Νοεμβρίου, 21 Νοεμβρίου, 7 Ιανουαρίου, 2 Φεβρουαρίου, 24 Ιουνίου, 29 Ιουνίου, 6 Αυγούστου, 15 Αυγούστου.

Η νηστεία (συγκεκριμένη κατανάλωση φαγητού σε διάφορες περιόδους) εξαρτάται από τις λατρευτικές δοξασίες της κάθε περιοχής. Σε ορισμένες περιοχές Τετάρτη και Παρασκευή καταναλώνεται συγκεκριμένη τροφή όπως βραστοί κοχλιοί και ελιές (Ξιδά Ηρακλείου), νερόβραστα και λαδερά. Επίσης καταναλώνονται νηστίσιμα φαγητά με βάση το λάδι και την ελιά, κυρίως στις ελαιοπαραγωγικές περιοχές. Η ελιά αποτελούσε πάντοτε τροφή των φτωχών οικογενειών και καταναλώνεται συνήθως στις εορτές, στα δείπνα των νεκρών και στα μνημόσυνα. Συνηθισμένη ήταν και η παστή ελιά. Στα Χανιά, το πρωί της Καθαρής Δευτέρας πριν βγει ο ήλιος, έκοβαν ένα κλαδί ελιάς, το βουτούσαν τρεις φορές σε λάδι και το άφηναν 40 ημέρες στα εικονίσματα για καλή σοδειά της ελιάς.

Κατά την περίοδο των νηστειών αποδίδονταν συμβολισμοί στις τροφές. Οι βραστές αγκινάρες τη Μεγάλη Πέμπτη συμβολίζουν το Ακάνθινο Στεφάνι του Χριστού, ενώ τη Μεγάλη Παρασκευή οι φακές και τα κουκιά τα δάκρυα της Παναγίας.

Νηστίσιμες τροφές είναι τα όσπρια, τα θαλασσινά, το ρύζι, τα ζυμαρικά, οι ξηροί καρποί, οι κομπόστες, το μέλι, τα γλυκά και τα φρούτα (φρουτονηστεία το Δεκαπενταύγουστο).

Την περίοδο της Σαρακοστής (Καθαρή Δευτέρα έως και Μεγ. Σάββατο) η λαγόνα, ζυμώνεται, όπως τα άζυμα της Παλαιάς Διαθήκης και πασπαλίζεται με άφθονο σουσάμι.

Σε ορισμένες περιοχές, τη Μεγάλη Παρασκευή, η κατανάλωση όξους γίνεται προς ανάμνηση του όξους που πότισαν το Χριστό στο σταυρό. Στους Βροντάδες της Χίου πίνουν τρεις κουταλιές ξίδι, ως ομοιοπαθητική συμμετοχή στα Πάθη και στην Τήνο τρώνε κοχλιούς με ξίδι ή φακές με ξίδι, μαρούλι με ξίδι ή ελιές με ξίδι.

Σε άλλες περιοχές όπως στην Κέρκυρα δεν επιτρέπεται η χρήση ξυδιού και ξινού, αφού στο Χριστό δόθηκε ξίδι ενώ βρισκότανε στο Σταυρό.

3.3.2. ΚΟΛΛΥΒΑ

Τα πολυσπόρια ανήκουν στην κατηγορία των κολλύβων, θεωρούνται κύρια τροφή των πνευμάτων και σχετίζονται με την ευφορία της γης και της βλάστησης. Στην πρωτοχριστιανική λατρεία, τα κόλλυβα αποτελούσαν ελεημοσύνη υπέρ των φτωχών σε ανάμνηση όσων αναπαύονταν εν Χριστώ. Ο σκοπός διανομής των κολλύβων σε φτωχούς και άπορους αποτελεί μια μαγική αντιβασκάνια προσπάθεια για να εξουδετερωθεί ο φθόνος των νεκρών για τα επίγεια αγαθά των ζωντανών. Η φιλανθρωπία αποτελεί προέκταση αυτής της σκέψης.

Το βράσιμο του σιταριού συμβολίζει τη διάλυση ή τη φθορά των σωμάτων των κοιμηθέντων.

Σύμφωνα με τη λαϊκή πίστη στα κόλλυβα τα αμύγδαλα συμβολίζουν τα ξεγυμνωμένα οστά, ενώ το ρόδι αποτελεί βασικό συστατικό.

3.3.3. ΔΙΑΤΡΟΦΙΚΑ ΕΘΙΜΑ ΧΡΙΣΤΟΥΓΕΝΝΩΝ

Τα έθιμα των Χριστουγέννων, έχουν αναγεννητικό χαρακτήρα. Οι εορταστικές ενέργειες των Χριστουγέννων αφορούν:

- Στην εστία, η οποία διατηρείται συνεχώς αναμμένη.
- Στο χριστόψωμο, το οποίο αποτελεί βασικό άρτο της γιορτής.
- Στη φιλοξενία, όπου κυριαρχεί η προσφορά διαφόρων εδεσμάτων.
- Ευχές.
- Τη μνήμη των νεκρών.
- Κάλαντα, ευχές και επαίνους για την οικογένεια, το σπίτι, τα ζώα και τα κτήματα.
- Πλουσιοπάροχα γεύματα, ακόμη στην πιο φτωγή οικογένεια.

Το χοιρινό, αποτελεί βασικό γεύμα την περίοδο των Χριστουγέννων και συνδυάζεται με λαχανικά, όπως λάχανα, για να μυρίζει το σπίτι και να πρασινίζει ο κήπος.

Στο στιφάδο, τα κρεμμύδια λόγω του σχήματος τους συμβολίζουν την αφθονία, τα σκόρδα φέρουν αντιβασκανικές ιδιότητες, ενώ η δάφνη αναβλαστικές ιδιότητες.

Ο αγριόχοιρος σχετίζεται με την ανεξέλεγκτη δύναμη της φύσης που αποτυπώθηκε σε μύθους και παραδόσεις για τις καταστροφές των σπαρτών και θεωρείται απαραίτητος λόγω της παμφαγίας του, των ζωικών πρωτεϊνών του και της εύκολης εκτροφής του.

Το έθιμο της σφαγής των χοίρων, εξασφάλιζε την καλή σοδειά.

Εκτός του χοιρινού, οι λαχανοντολμάδες αποτελούν βασικό φαγητό των Χριστουγέννων κυρίως στην Ήπειρο, τη Μακεδονία, την Κοζάνη, τη Στερεά Ελλάδα και την Πελοπόννησο. Το δίπλωμα του λάχανου παραπέμπει στο φάσκιωμα, συμβολίζοντας τα σπάργανα του Χριστού και δηλώνει ευφορική πληρότητα (γεμάτος ο ντολμάς, γεμάτη και η σοδειά όλο το χρόνο). Σε κάποιες περιοχές, όπως στη Κρήτη του Αγίου Ιωάννη

του Θεολόγου (8 Μαΐου), τα πρώτα αμπελόφυλλα, τα αγίαζαν στην εκκλησία και έπειτα οι νοικοκυρές τα μοίραζαν στους πανηγυριστές.

Τα φαγητά που καταναλώνονται την Πρωτοχρονιά είναι συμβολικά και έχουν ως στόχο την αναβλάστηση των φυτών. Η παρασκευή του γεύματος καθορίζεται από την τοπική παράδοση.

Οι λαχανοντολμάδες αποτελούν φαγητό της Πρωτοχρονιάς. Στο Βασιλίτσι Πυλίας, κατά τα εγκαίνια καινούργιας εκκλησίας, ανήμερα της Πρωτοχρονιάς, οι γυναίκες για να κεράσουν τον κόσμο έφτιαχναν λαχανοντολμάδες. Λόγω νοστιμιάς, ο ιερέας τα ευλόγησε και ζήτησε από τις γυναίκες να τα μαγειρεύουν κάθε χρόνο στο πανηγύρι.

Το χριστόψωμο, ως βασικός άρτος θεωρείται απαραίτητος για το τραπέζι των Χριστουγέννων. Είναι ειδικά ζυμωμένος και φορτισμένος με διάφορες συμβολικές ιδιότητες. Ταυτίζεται και με το πρόσφορο της ημέρας, αφού στο κέντρο του φέρει τη σφραγίδα του πρόσφορου. Έχει γονική ιδιότητα που μεταδίδεται στα ζώα και στα φυτά (Μηλίγκου - Μαρκαντώνη, 2006).

Η βασιλόπιτα φέρει τη θεϊκή δύναμη του άρτου. Στα ζυμάρια, οι νοικοκυρές τοποθετούν διάφορα γεωργικά σύμβολα με σκοπό την καλή γεωργική παραγωγή και κτηνοτροφία. Η ενσωμάτωση νομίσματος στη βασιλόπιτα έχει μαντική και μαγικοθρησκευτική σκοπιμότητα, ενώ το χρώμα του, ασημένιο ή χρυσό, είναι αντιβασκάνιο και με αυτό το τρόπο η πίτα αποκτά γονιμική δύναμη για τα κτήματα του σπιτιού και φέρνει ευλογία και καλή υγεία στο σπίτι. Σε πολλά μέρη αφιερώνεται ένα κομμάτι για τα κτήματα (Μηλίγκου - Μαρκαντώνη, 2006).

3.3.4. ΔΙΑΤΡΟΦΙΚΑ ΕΘΙΜΑ ΠΑΣΧΑ

Τη Μεγάλη Τετάρτη, «*αναπιάνουν*» (δηλ. ανανεώνουν) τη ζύμη του ψωμιού και ευλογούν το αλεύρι, το αλάτι και τα αβγά για να αποκτήσουν νέα δύναμη. Στην Αθήνα η εκκλησάρισα πήγαινε από σπίτι σε σπίτι, μάζευε αλεύρι και το ζύμωνε χωρίς προζύμι. Ο παπάς ακουμπούσε απάνω του το σταυρό με τον Τίμιο Ξύλο και το ζυμάρι «*ανέβαινε*». Με το προζύμι της Μεγάλης Τετάρτης ζυμώνουν και τα κουλούρια του Πάσχα.

Τη Μεγάλη Πέμπτη το πρωί βάφουν τα αβγά κόκκινα χρησιμοποιώντας ριζάρι, κρεμμυδόφυλλα, άγρια λάπατα, κ.ά., αφού το κόκκινο χρώμα είναι αποτρεπτικό του κακού. Το αυγό, σύμβολο ζωής σε πολλούς πολιτισμούς, αποτελεί ισχυρό σύμβολο του Πάσχα. Σε περίπτωση πένθους η οικογένεια δε βάφει πασχαλινά αβγά ή τα βάφει μαύρα ή μπλε (Ελασσόνα).

Μετά τη θεία κοινωνία της Μεγάλης Πέμπτης, ζυμώνονται τα κουλούρια και τα ψωμιά της Λαμπρής και τα στολίζουν με ζυμάρι και αυγά. Οι κουλούρες προσφέρονται συνήθως τη Δευτέρα του Πάσχα από τους γονείς στους νονούς ως αντίδωρο για τη λαμπάδα προς τα βαφτιστήρια τους.

Η Μεγάλη Παρασκευή είναι αργία και νηστεία. Σε ορισμένες περιοχές συμπάσχουν με το Χριστό, πίνοντας τρεις γουλιές ξίδι (Κορώνη) και πηγαίνοντας το βράδυ στην περιφορά του επιτάφιου.

Το Μεγάλο Σάββατο σφάζεται συνήθως αρνί ή κατσίκι, ο Λαμπριάτης ή Πασχάτης διαλεγμένο από τα οικόσιτα, το κοπάδι ή αγοραστό, φορώντας του μια κόκκινη κορδέλα ή βάφοντας το με κόκκινη μπογιά από τα αβγά και προορίζεται για το πασχαλινό τραπέζι. Με αυτό τον τρόπο, συμβολίζεται η θυσία του Χριστού ως του «*αμνού του Θεού του αίροντος τας αμαρτίας του κόσμου*», ερμηνεία η οποία σχετίζεται με την εικόνα

της μητέρας Παναγίας από τα «Εγκώμια» ως «αμνάδος», η οποία «ηλάλαζεν» καθώς έβλεπε τον Χριστό, «τον άρνα, εν σφαγή».

Την ίδια ημέρα η νύφη του σπιτιού ζυμώνει την κουλούρα και την πηγαίνει στα πεθερικά της μαζί με ένα μπουκάλι κρασί δεμένο με κόκκινο μαντήλι, αυγά και αν η οικογένειά της έχει κοπάδι, γάλα περιχυμένο με μέλι και τρία φρέσκα τυριά για να φτιάξουν πίτα. Ο αρραβωνιαστικός της, της προσφέρει λευκή λαμπάδα με μωβ ή άσπρο φιόγκο και άλλα πασχαλινά δώρα.

Μετά το «Χριστός Ανέστη» της αναστάσιμης λειτουργίας, η οικογένεια επιστρέφει στο σπίτι με το Άγιο Φως και εν συνέχεια τρώνε τη μαγειρίτσα, σούπα με χορταρικά (φρέσκα κρεμμυδάκια, μαϊντανό, άνηθο, ρύζι και εντόσθια) συχνά αυγοκομμένη. Το στομάχι πρέπει να αφομοιώσει, μετά τη μακρόχρονη νηστεία, τροφές ζωικής προέλευσης.

Στο πασχαλιάτικο τραπέζι αρχικά φέρνουν τα αβγά, αφού με αυτά έκλεισαν το στόμα την Τυρινή Αποκριά και με αυτά πρέπει να το ανοίξουν. Στη Μάδυτο τα αβγά τα έτρωγαν στην εκκλησία τη νύχτα του Πάσχα, αφού ο ιερέας πρώτα διάβαζε ευχή.

4. ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΠΙΟΥ ΤΗΣ ΡΙΖΑΡΕΙΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ

4.1 ΤΟΠΟΘΕΣΙΑ ΘΕΣΗΣ

Η Ριζάρειος Εκκλησιαστική Σχολή βρίσκεται στο Χαλάνδρι και αποτελεί ανεξάρτητο οικοδομικό τετράγωνο. Η κύρια είσοδος των διδακτηρίων βρίσκεται δυτικά του οικοπέδου, πλησίον της Λεωφόρου Κηφισίας. Η Λεωφόρος Κηφισίας ενώνεται με τη Ριζάρειο Εκκλησιαστική Σχολή με τοπική Λεωφόρος μήκους 400 m και πλάτους 30 m, τη Λεωφόρο Ριζάρη (Εικόνες 20 και 21).

Εικόνα 20: Η θέση της περιοχής μελέτης, σε σχέση με το Ο.Α.Κ.Α. (Google earth).

Εικόνα 21: Η θέση της περιοχής μελέτης (Google earth).

4.2. ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΚΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ

Η Ριζάρειος Εκκλησιαστική Σχολή είναι Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου ως προς το εκπαιδευτικό της έργο και Νομικό Πρόσωπο Ιδιωτικού Δικαίου στη διοίκηση και διαχείριση της περιουσίας της, όπως αναφέρεται στο άρθρο 3 παρ. 1 του Β.Δ. 8-17/5/1958.

4.3. ΤΡΟΠΟΣ ΠΡΟΣΒΑΣΗΣ

Η πρόσβαση στη σχολή μπορεί να γίνει:

- Αποβίβαση στη στάση μετρό «Χαλάνδρι» και έπειτα το λεωφορείο 412 αποβιβάζει στη στάση «Ριζάρειος». Από εκεί χρειάζονται 5' περπάτημα προς την κεντρική είσοδο της Ριζαρείου.
- Αποβίβαση στη στάση μετρό «Κατεχάκη» και έπειτα το λεωφορείο 402 αποβιβάζει στη στάση «Γαρδένια» επί της Λ. Κηφισίας. Από εκεί χρειάζονται 5' περπάτημα προς την κεντρική είσοδο της Ριζαρείου.
- Αποβίβαση στη στάση μετρό «Μέγαρο Μουσικής» και έπειτα το λεωφορείο 550 αποβιβάζει στη στάση «Γαρδένια» επί της Λ. Κηφισίας. Από εκεί χρειάζονται 5' περπάτημα προς την κεντρική είσοδο της Ριζαρείου.
- Αποβίβαση στη στάση μετρό «Αμπελόκηποι» και έπειτα τα λεωφορεία Α7 και Β7 αποβιβάζουν στη στάση «Γαρδένια» επί της Λ. Κηφισίας. Από εκεί χρειάζονται 5' περπάτημα προς την κεντρική είσοδο της Ριζαρείου (πηγή: <https://eiekrizarios.wordpress.com>).

4.4. ΕΙΣΟΔΟΙ ΤΟΥ ΚΤΗΜΑΤΟΣ

Στο κτήμα της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής υπάρχουν 4 είσοδοι, οι 3 εκ των οποίων δεν λειτουργούν. Η κεντρική είσοδος, βρίσκεται δυτικά του κτήματος, δίπλα στο θυρωρείο, επί της οδού Μικράς Ασίας (Εικόνα 22).

Εικόνα 22: Η κεντρική είσοδος της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής, (2014) (προσωπικό αρχείο).

Η τρεις είσοδοι οι οποίες δεν λειτουργούν είναι οι εξής:

- Νοτιοδυτικά, επί της οδού Μικράς Ασίας η οποία καταλήγει απευθείας στο χώρο του γυμναστηρίου (Εικόνα 23).

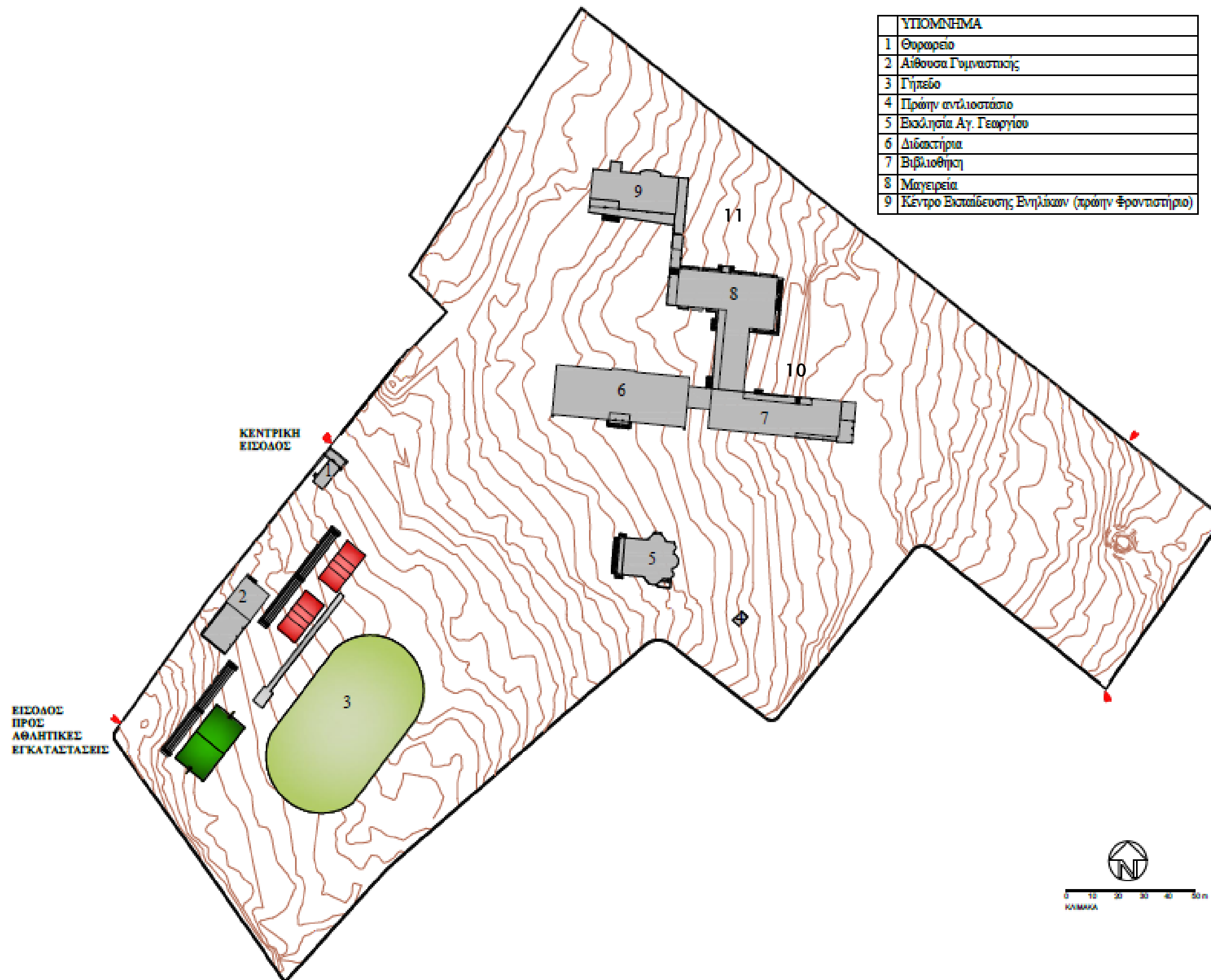

Εικόνα 23: Η είσοδος της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής προς το χώρο των γηπέδων, (2014) (προσωπικό αρχείο).

- Βορειοανατολικά, επί της οδού Πλούτωνος, η οποία καταλήγει σε έναν από τους τρεις ελαιώνες.
- Ανατολικά, επί των οδών Κ. Βάρναλη και Διστόμου.

4.5. ΘΕΣΗ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΚΤΗΡΙΩΝ

Στο κτήμα της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής βρίσκονται το θυρωρείο, το κτήριο των διδασκηρίων, το οποίο περιλαμβάνει τη βιβλιοθήκη της σχολής και τα μαγειρεία, το κτήριο του πρώην φροντιστηρίου, τον ιερό ναό του Αγ. Γεωργίου, αίθουσα γυμναστικής καθώς και το πρώην αντλιοστάσιο (Σχέδιο 1).

Σχέδιο 1: Οι θέσεις των κτηρίων και το τοπογραφικό ανάγλυφο του κτήματος της Ρ.Ε.Σ.

Αναλυτικότερα:

Στην είσοδο του κτήματος, δυτικά, βρίσκεται το θυρωρείο, το οποίο φέρει σκέπαστρο. Νότια αυτού βρίσκεται το γήπεδο εκτάσεως 70.000 m² και αίθουσα γυμναστικής, η οποία σήμερα λειτουργεί ως αποθήκη (Εικόνες 24 έως 27).

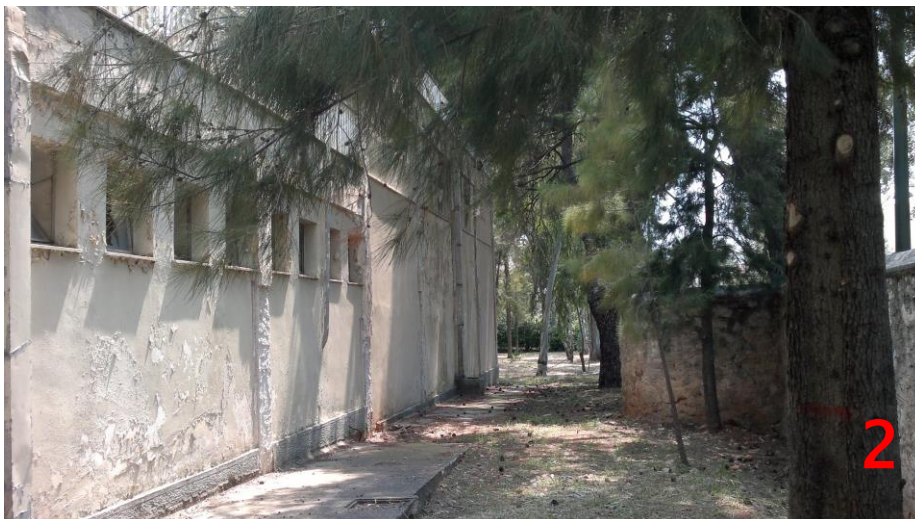

Εικόνα 24: Ο χώρος άθλησης της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής. Στο βάθος φαίνεται η αίθουσα του γυμναστηρίου, (2014) (προσωπικό αρχείο) (Θέση 3, Σχέδιο 1).

Εικόνα 25: Εξωτερικά, η αίθουσα του γυμναστηρίου της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής, (2014) (προσωπικό αρχείο) (Θέση 2, Σχέδιο 1).

Εικόνα 26: Η βόρεια όψη της αίθουσας του γυμναστηρίου της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής, (2014) (προσωπικό αρχείο) (Θέση 2, Σχέδιο 1).

Εικόνα 27: Ο χώρος άθλησης της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής, (2014) (προσωπικό αρχείο) (Θέση 2, Σχέδιο 1).

Το διδακτήριο, βρίσκεται στο κέντρο του κτήματος, είναι διώροφο, με 4 τάξεις στον κάθε όροφο. Στο ισόγειο υπάρχει αίθουσα πειραμάτων, καθηγητών, παιδονόμων

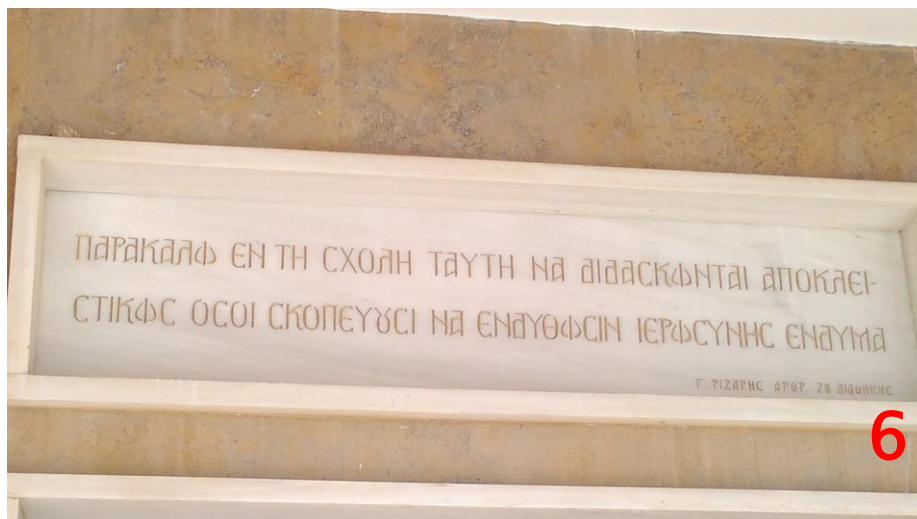
καθώς και αμφιθέατρο μαθητών. Οι αίθουσες διδασκαλίας, χωρητικότητας 40 μαθητών, φέρουν μονόεδρα θρανία (Εικόνες 28 έως 33).

Εικόνα 28: Το κτήριο των διδακτηρίων της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής, (2014) (προσωπικό αρχείο) (Θέση 6, Σχέδιο 1).

Εικόνα 29: Η κεντρική είσοδος του κτηρίου των διδακτηρίων, (2014) (προσωπικό αρχείο) (Θέση 6, Σχέδιο 1).

Εικόνα 30: Επιγραφή στην κεντρική είσοδο του κτηρίου των διδασκωντων όπου αναγράφεται το άρθρο 78 της διαθήκης των αδερφών Ριζάρη, (2014) (προσωπικό αρχείο) (Θέση 6, Σχέδιο 1).

Εικόνες 31 έως 33: Η φύτευση βόρεια του κτηρίου της βιβλιοθήκης της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής, (2014) (προσωπικό αρχείο) (Θέση 10, Σχέδιο 1).

Ένας εσωτερικός διάδρομος, οδηγεί σε άλλες πτέρυγες του συγκροτήματος και αμέσως μετά βρίσκεται η βιβλιοθήκη, με 35.000 τόμους βιβλίων και ειδικό εργαστήριο.

Στον πρώτο όροφο υπάρχει μουσείο, ενώ στο δεύτερο όροφο βρίσκονται οι κοιτώνες των μαθητών.

Το 2^ο κτήριο, πρώην φροντιστήριο του κτήματος της σχολής, βρίσκεται στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου. Στο ισόγειο βρίσκεται η γραμματεία, το γραφείο διευθυντού, το γραφείο καθηγητών, δύο τάξεις μαθημάτων, βιβλιοθήκη, γραφείο επιμελητών, αποθήκη υλικού, χώροι υγιεινής, υπνοδωμάτια σπουδαστών. Σήμερα το κτήριο του πρώην φροντιστηρίου έχει ενοικιαστεί στο «Κέντρο Εκπαίδευσης Ενηλίκων» (Κ.Ε.Ε.), το οποίο ανήκει στη Γενική Γραμματεία Εκπαίδευσης Ενηλίκων – Ινστιτούτο Διαρκούς Εκπαίδευσης Ενηλίκων του Υπουργείου Παιδείας διά Βίου, Μάθησης και Θρησκευμάτων και παραδίδει δωρεάν μαθήματα σε ενήλικες (Εικόνες 34 έως 36).

Εικόνα 34: Το κτήριο όπου λειτουργούσε το πρώην φροντιστήριο της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής και σήμερα λειτουργεί ως «Κέντρο Εκπαίδευσης Ενηλίκων», (2014) (προσωπικό αρχείο) (Θέση 9, Σχέδιο 1).

Εικόνα 35: Η φύτευση ανατολικά του κτηρίου του φροντιστηρίου, (2014) (προσωπικό αρχείο) (Θέση 9, Σχέδιο 1).

Εικόνα 36: Ο περιβάλλον χώρος βόρεια των μαγειρείων, (2014) (προσωπικό αρχείο) (Θέση 11, Σχέδιο 1).

Ο ιερός ναός του Αγίου Γεωργίου, χωρητικότητας 500-600 ατόμων, είναι βυζαντινού ρυθμού και εξωτερικά επενδυμένος με πέτρα. Η διαμόρφωση του εσωτερικού του ναού του Αγίου Γεώργιου έχει γίνει βάση παλαιών βυζαντινών προτύπων. Στο

κεντρικό κλίτος αντί τέμπλου, υπάρχουν θωράκια με ανάγλυφες παραστάσεις, οι οποίες λήφθηκαν από αρχαία θωράκια υποκειμένων στο Βυζαντινό Μουσείο Αθηνών. Στον ιερό ναό βρίσκονται και τα οστά των Μάνθου και Γεωργίου Ριζάρη. Οι μαθητές έως και σήμερα διδάσκονται τα τελούμενα στο ιερό. Ο καθηγητής Ανδρέας Φυτράκης, ειδικός στη βυζαντινή αρχαιολογία, συνέβαλε για την κατασκευή του ναού. Ο ναός φιλοξενεί και επισκέπτες αφού τελείται λειτουργία κάθε Κυριακή καθώς και θρησκευτικές εορτές (Εικόνα 37).

Εικόνα 37: Ο ιερός ναός του Αγίου Γεωργίου, (2014) (προσωπικό αρχείο) (Θέση 5, Σχέδιο 1).

ΝΔ του κτήματος βρίσκεται το αντλιοστάσιο, το οποίο σήμερα λειτουργεί ως αποθήκη (Εικόνα 38).

Εικόνα 38: Το πρώην αντλιοστάσιο ΝΔ του κτήματος, (2014) (προσωπικό αρχείο) (Θέση 4, Σχέδιο 1).

4.6. ΥΦΙΣΤΑΜΕΝΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΚΤΗΜΑΤΟΣ

Ο περιβάλλον χώρος της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής διαμορφώθηκε το 1961, από τον καθηγητή και γεωπόνο της σχολής Κωνσταντίνο Αντωνιάδη και με το πέρασμα των ετών τη συντήρηση και φροντίδα του κτήματος ανέλαβαν κηπουροί της σχολής (Σχέδιο 2).

Σχέδιο 2: Η υφιστάμενη κατάσταση του περιβάλλοντος χώρου της Ρ.Ε.Σ.

Στον περιβάλλοντα χώρο παρατηρήθηκε αισθητική και ποιοτική υποβάθμιση. Περιμετρικά των κτηρίων απουσιάζει η σκίαση με αποτέλεσμα ο χώρος να είναι αφιλόξενος και μη λειτουργικός για τους μαθητές και τους καθηγητές (Εικόνες 39 και 40).

Εικόνα 39: Ο περιβάλλον χώρος, δυτικά της εισόδου του ιερού ναού της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής, (2014) (προσωπικό αρχείο) (Θέση 1, Σχέδιο 2).

Εικόνα 40: Ο χώρος νότια της εισόδου του ιερού ναού του Αγίου Γεωργίου, (2014) (προσωπικό αρχείο) (Θέση 2, Σχέδιο 2).

Τα ελάχιστα καθιστικά που υπάρχουν εντός του κτήματος είναι σε κακή κατάσταση και προτείνεται η αντικατάστασή τους (Εικόνα 41).

Εικόνα 41: Παγκάκι εντός του περιβάλλοντος χώρου της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής, το οποίο χρειάζεται αντικατάσταση, (2014) (προσωπικό αρχείο).

Ο χώρος του γηπέδου στα νότια του κτήματος είναι εγκαταλειμμένος, ενώ οι τελευταίες επεμβάσεις για αναβάθμιση του χώρου απέτυχαν, λόγω μη αισθητικού αποτελέσματος (Εικόνα 42).

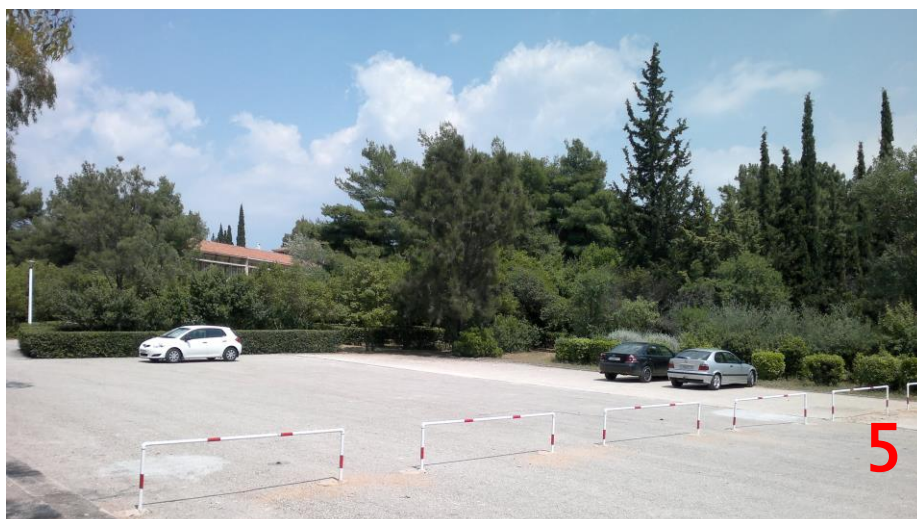

Εικόνα 42: Ο χώρος του γηπέδου, (2014) (προσωπικό αρχείο) (Θέση 3, Σχέδιο 2).

Στον περιβάλλοντα χώρο της Ρ.Ε.Σ. απουσιάζει ο οργανωμένος χώρος στάθμευσης αυτοκινήτων. Ως χώρος στάθμευσης λειτουργεί ο χώρος βόρεια του γηπέδου, ο χώρος δυτικά του κτηρίου των διδακτηρίων καθώς και ο ελεύθερος χώρος μπροστά από την είσοδο των διδακτηρίων (Εικόνες 43 και 44).

Εικόνα 43: Ο χώρος δυτικά του κτηρίου των διδακτηρίων, ο οποίος χρησιμοποιείται ως χώρος στάθμευσης των αυτοκινήτων, (2014) (προσωπικό αρχείο) (Θέση 4, Σχέδιο 2).

Εικόνα 44: Ο χώρος βόρεια του γηπέδου χρησιμοποιείται ως χώρος στάθμευσης των αυτοκινήτων, (2014) (προσωπικό αρχείο) (Θέση 5, Σχέδιο 2).

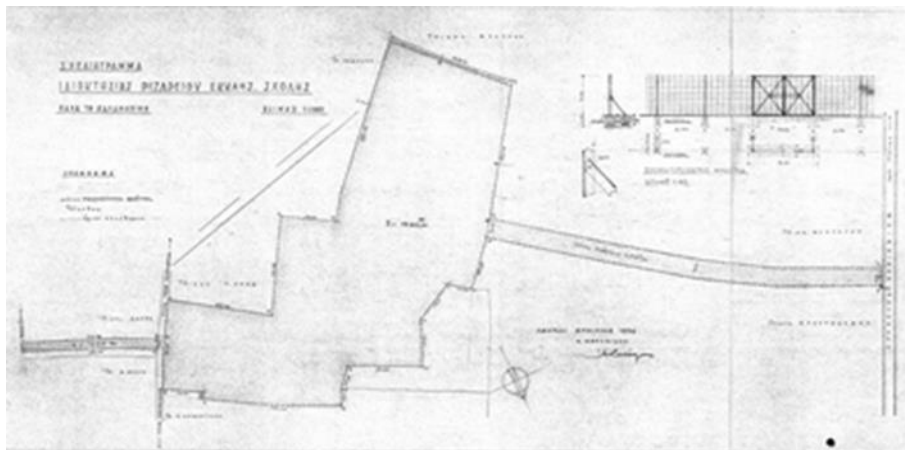
Εντός του κτήματος απουσιάζουν πινακίδες ή χάρτες με σκοπό την πληροφόρηση και καθοδήγηση των επισκεπτών στο χώρο.

Οι διαδρομές δεν παρουσιάζουν κανένα ενδιαφέρον και η πλακόστρωση είναι σχεδόν ανύπαρκτη.

Ο μαντρότοιχος του κτήματος, μήκους 1300 m είναι κτίσμα λιθοδομής θεμελίων, πάχους 60 cm από υγιές πέτρωμα και αμμοκονιάμα από ασβέστη και άμμο λατομείου. Το πάχος ανοδομής είναι 50 cm και το ύψος 2,3-2,6 m. Η στέψη του μαντρότοιχου είναι σαμάρι, από τσιμέντο γαρμπιλομεπετό 250 kg και επίπαση διακόνεως τσιμέντου σε όλη την επιφάνεια, ώστε η τελική επιφάνεια να είναι λεία. Αρμολόγημα λιθοδομής και από τις δύο πλευρές (Εικόνα 45). Πριν την κατασκευή του μαντρότοιχου, υπήρχε συρματόπλεγμα το οποίο φαίνεται στο σχεδιάγραμμα του 1938 (Εικόνα 46).

Εικόνα 45: Ο μαντρότοιχος της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής, (2014) (προσωπικό αρχείο).

Εικόνα 46: Κάτοψη του οικοπέδου της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής, στην οποία παρουσιάζονται τα αρχικά όρια του οικοπέδου και η θέση του συρματοπλέγματος, (1938) (Πρακτικά Διοικητικού Συμβουλίου).

Τα φωτιστικά είναι σε καλή κατάσταση και τα πλαστικά καλύμματα αυτών αντικαταστάθηκαν το 1983, όμως ο αριθμός τους σε σχέση με το χώρο είναι ελλιπής (Εικόνα 47).

Εικόνα 47: Τα φωτιστικά στη Ριζαρείο Εκκλησιαστική Σχολή νότια της εισόδου του ιερού ναού, (2014) (προσωπικό αρχείο).

Βορειοανατολικά του κτήματος υπάρχει ένα μικρό ύψωμα ύψους περίπου 1 m ο οποίος στο παρελθόν λειτουργούσε ως φυλάκιο και περιβάλλεται από κυπαρίσσια. Σήμερα βρίσκονται εκεί μόνο τα θεμέλια του φυλακίου (Εικόνες 48 και 49).

Εικόνα 48: Τα θεμέλια του παλιού φυλακίου βόρεια του κτήματος, (2014) (προσωπικό αρχείο) (Σχέδιο 2).

Εικόνες 49: Στο βάθος διακρίνεται το ύψωμα με τα θεμέλια του παλιού φυλακίου στο βόρειο τμήμα του κτήματος, το οποίο περιβάλλεται από κυπαρίσσια, (2014) (προσωπικό αρχείο) (Σχέδιο 2).

Βόρεια και ανατολικά του κτήματος συναντά κανείς τμήματα από το παλιό αρδευτικό δίκτυο (Εικόνες 50 και 51).

Εικόνες 50: Τμήμα από το παλιό αρδευτικό δίκτυο, βόρεια του κτήματος, (2014) (προσωπικό αρχείο).

Εικόνες 51: Τμήμα από το παλιό αρδευτικό δίκτυο, ανατολικά του κτήματος, (2014) (προσωπικό αρχείο).

Από την είσοδο του διδακτηρίου έως τον ιερό ναό η πλακόστρωση αποτελείται από πέτρα, στις βασικές διαδρομές υπάρχει άσφαλτος, η οποία σε πολλά σημεία έχει αφαιρεθεί, ενώ στον υπόλοιπο χώρο υπάρχει χαλίκι ή χώμα (Εικόνα 52).

Εικόνα 52: Η πλακόστρωση από το χώρο των διδακτηρίων προς τον ιερό ναό του Αγίου Γεωργίου, (2014) (προσωπικό αρχείο) (Θέση 1, Σχέδιο 2).

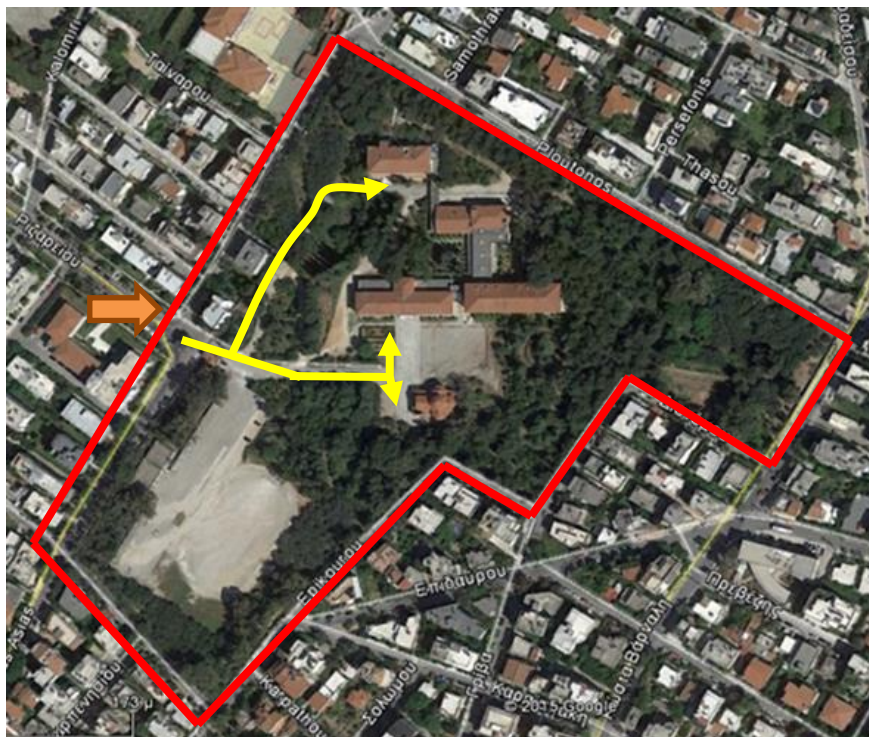
4.7. ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ – ΚΙΝΗΣΗ

Στον περιβάλλοντα χώρο της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής υπάρχουν πρωτεύουσες και δευτερεύουσες διαδρομές.

Οι πρωτεύουσες διαδρομές είναι δύο:

- Από την κεντρική είσοδο της σχολής προς το κτήριο των διδασκαστηρίων και τον ιερό ναό του Αγ. Γεωργίου.
- Από την κεντρική είσοδο της σχολής προς το κτήριο του πρώην φροντιστηρίου.

Εντός του περιβάλλοντος χώρου οι δευτερεύουσες διαδρομές είναι χωμάτινες και εξυπηρετούν την κίνηση των πεζών (Εικόνα 53).

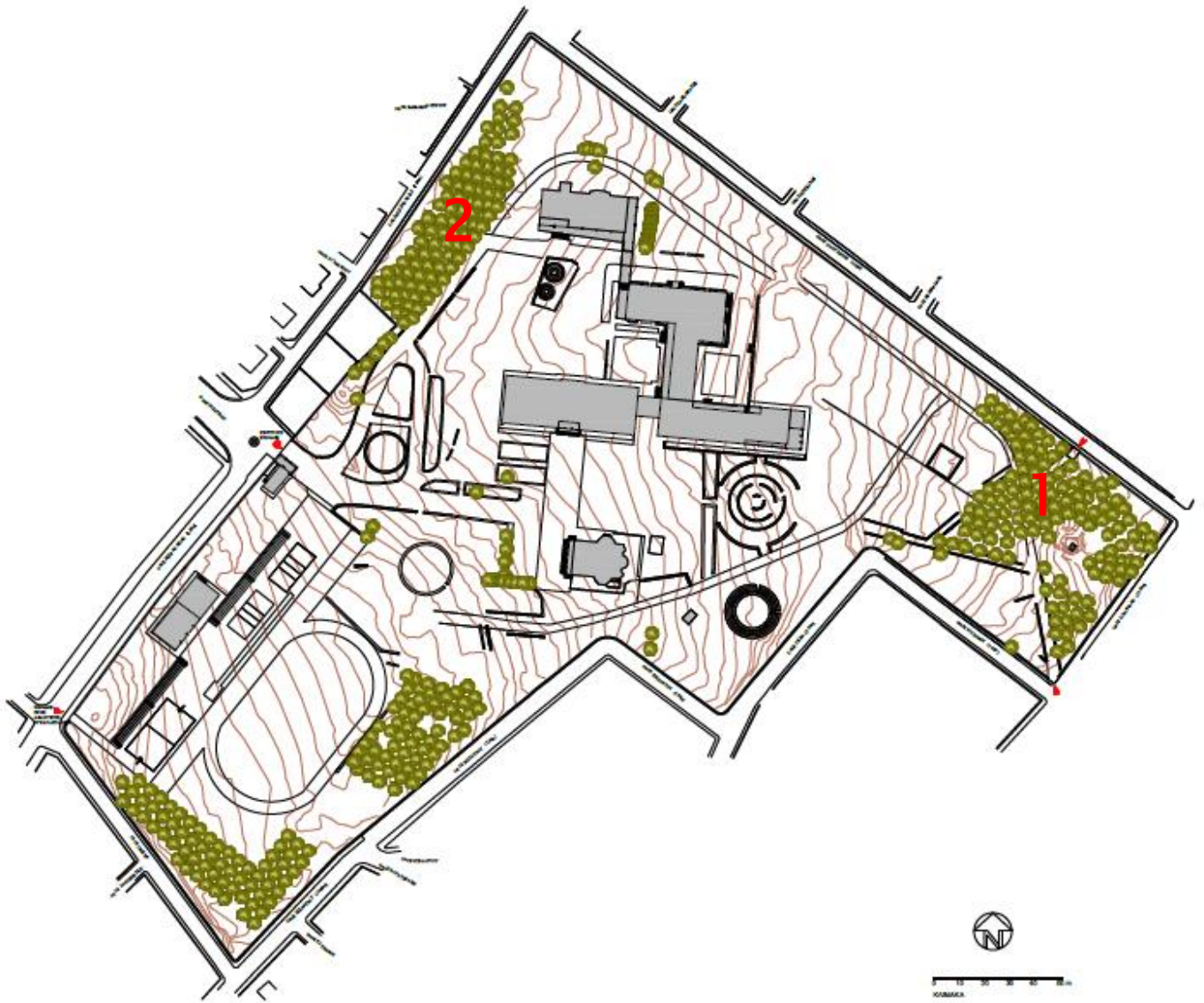
Εικόνα 53: Οι κύριες διαδρομές.

4.8. ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΥΦΙΣΤΑΜΕΝΗΣ ΦΥΤΕΥΣΗΣ

Η διαμόρφωση του περιβάλλοντος χώρου της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής όπως προαναφέρθηκε, ξεκίνησε το 1960, από το γεωπόνο της σχολής Αντωνιάδη Κωνσταντίνο και με το πέρασμα των ετών ο χαρακτήρας του αλλοιώθηκε, λόγω ελλιπούς φροντίδας.

Η περιοχή μελέτης εντάσσεται στο περιβάλλον της Αθήνας και φυτοκοινωνιολογικά ανήκει στη μεσογειακή κλιματική ζώνη βλάστησης. Επί το πλείστον, τα περισσότερα φυτικά είδη του κτήματος είναι αειθαλή δέντρα και θάμνοι.

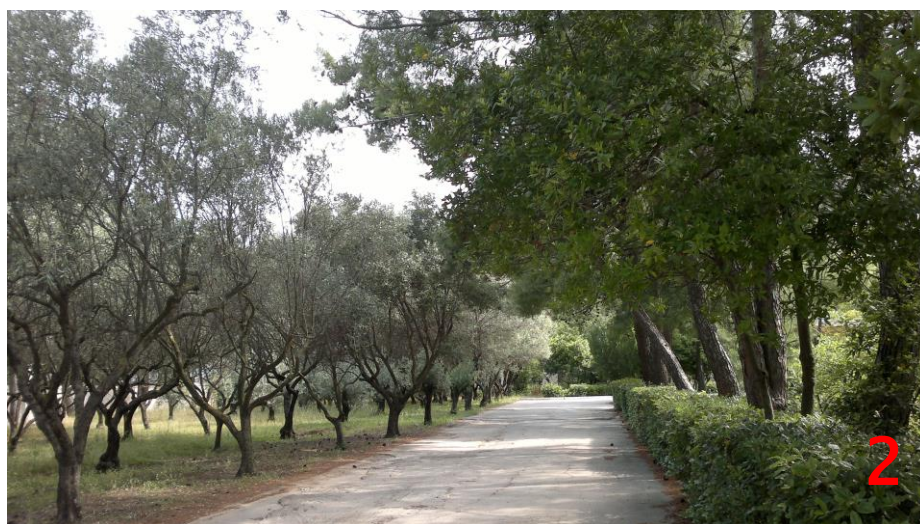
Το κτήμα φέρει τρεις ελαιώνες, Δ, ΒΑ και ΝΔ (Σχέδιο 3). Στο παρελθόν παρήγαγαν λάδι και βρώσιμες ελιές, τα οποία καταναλώνονταν για τη κάλυψη των αναγκών του οικοτροφείου. Σήμερα οι ελαιώνες παράγουν λάδι το οποίο προσφέρεται σε άπορες οικογένειες, ενώ τα περισσότερα δένδρα φέρουν μυκητολογικές ασθένειες (Εικόνες 54 και 55).

Σχέδιο 3: Οι θέσεις των ελαιώνων εντός του κτήματος της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής.

Εικόνα 54: Ο ελαιώνας στο βορειοανατολικό τμήμα του περιβάλλοντος χώρου της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής, (2014) (προσωπικό αρχείο) (Θέση 1, Σχέδιο 3).

Εικόνα 55: Ο ελαιώνας στο δυτικό τμήμα του περιβάλλοντος χώρου της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής, (2014) (προσωπικό αρχείο) (Θέση 2, Σχέδιο 3).

Στον περιβάλλοντα χώρο των διδακτηρίων της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής υπάρχουν τρεις μεγάλες κυκλικές φαρδιές φυτικές μπορντούρες (Σχέδιο 4) (Εικόνες 56 έως 59).

Σχέδιο 4: Θέση υφιστάμενων μπορντούρων και θαμνοστοιχιών στο κτήμα της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής.

Εικόνες 56 και 57: Κυκλικά διαμορφωμένες μπορντούρες μπροστά από το κτήριο του πρώην φροντιστηρίου, (2014) (προσωπικό αρχείο) (Θέση 1, Σχέδιο 4).

Εικόνα 58: Φυτική μπορντούρα από πυξάρι, δυτικά του κτήματος, η οποία χρονολογείται από το 1967 (2014) (προσωπικό αρχείο) (Θέση 2, Σχέδιο 4).

Εικόνα 59: Κυκλική μπορντούρα ανατολικά του κτήματος, (2014) (προσωπικό αρχείο) (Θέση 3, Σχέδιο 4).

Η κυκλική μπορντούρα μπροστά από τα διδακτήρια έγινε το 1972. Σε πολλά σημεία το φυτικό υλικό αντικαταστάθηκε από κάποιο άλλο είδος, πιθανών λόγω ξηράνσεων μειώνοντας το αισθητικό αποτέλεσμα. Ομοίως οι ψαλιδισμένες μπορντούρες, σε πολλά σημεία του περιβάλλοντος χώρου της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής φαίνεται πως είχαν κενά και αντικαταστάθηκαν από άλλο φυτικό είδος (Εικόνες 60 και 61).

Εικόνα 60: Κενά σε φυτική μπορντούρα δυτικά του κτήματος, (2014) (προσωπικό αρχείο) (Θέση 4, Σχέδιο 4).

Εικόνα 61: Παρτέρια δυτικά της κεντρικής εισόδου του κτήματος, (2014) (προσωπικό αρχείο) (Θέση 4, Σχέδιο 4).

Επίσης στον περιβάλλοντα χώρο της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής υπάρχουν θαμνοστοιχίες οι οποίες με την πάροδο των ετών μετατράπηκαν σε δέντρα, ξεπερνώντας τα 2 m σε ύψος, κυρίως στο βόρειο και ανατολικό τμήμα του και λόγω κακής συντήρησης χρήζουν άμεσα την ανάγκη φροντίδας (Εικόνα 62). Τα φυτικά είδη περιλαμβάνουν πικροδάφνες, δάφνες, λιγούστρα και βιβούρνα.

Εικόνα 62: Θαμνοστοιχία από πικροδάφνη βόρεια του κτήματος (2014) (προσωπικό αρχείο) (Θέση 5, Σχέδιο 4).

Βόρεια του κτηρίου των διδακτηρίων (Εικόνες 63 έως 65) καθώς και βορειοανατολικά του κτήματος (Εικόνες 66), υπάρχουν μικροί σπωρώνες, οι οποίοι σε πολλά σημεία εμφανίζουν κενά.

Εικόνες 63 έως 65: Ο μικρός σπωρώνας βόρεια του κτηρίου των διδακτηρίων και νότια των μαγειρείων. Στο βάθος διακρίνεται η είσοδος των μαγειρείων, (2014) (προσωπικό αρχείο).

Εικόνα 66: Ο οπωρώνας βορειοανατολικά του κτήματος σε πολλά σημεία εμφανίζει κενά, (2014) (προσωπικό αρχείο).

Το βόρειο τμήμα του κτήματος αποτελείται από έναν πευκώνα, ο οποίος χρήζει άμεσης επέμβασης και συντήρησης, κυρίως λόγω ξηράνσεων (Εικόνα 67).

Εικόνα 67: Πευκώνας στο βόρειο τμήμα του κτήματος πίσω από το κτήριο του φροντιστηρίου, (2014) (προσωπικό αρχείο).

Επί το πλείστον τα φυτικά είδη που απαντώνται στον περιβάλλοντα χώρο της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής είναι:

- Υψηλό πράσινο σε ελεύθερη φύτευση κυρίως περιμετρικά και εντός των παρτεριών καθώς και είδη σε μορφή δενδροστοιχιών, μεμονωμένα ή σε γραμμική φύτευση:

ακακία (*Robinia pseudoacacia*), ακακία Κων/πόλεως (*Albizia julibrissin*), βραχυχίτωνας (*Brachychiton* sp.), γαζία (*Acacia farnesiana*), δάφνη Απόλλωνα (*Laurus nobilis*), ελιά (*Olea europaea*), ευκάλυπτος (*Eucalyptus globulus*), κουτσουπιά (*Cercis siliquastrum*), κυπαρίσσι (*Cupressus sempervirens* - *Cupressus arizonica*), λεύκη (*Populus alba*), λιγούστρο (*Ligustrum japonicum*), μιμόζα (*Acacia floribunda*), νερατζιά (*Citrus aurantium*), χαλέπιος πεύκη (*Pinus halepensis*), πλάτανος (*Platanus orientalis*), σφενδάμι (*Acer negundo*) (Εικόνα 68).

Εικόνα 68: Κυπαρίσσια και πεύκα νοτιοδυτικά του κτήματος, πίσω από τις κερκίδες, (2014) (προσωπικό αρχείο).

- Μεσαία και χαμηλή βλάστηση με θαμνώδη είδη:
αγγελική (*Pittosporum tobira*), αρκοδοπούρναρο (*Ilex aquifolium*), βιβούρνο (*Viburnum tinus*), λιγούστρο (*Ligustrum japonicum*), μυρτιά (*Myrtus communis*), πικροδάφνη (*Nerium oleander*), ράμνο (*Rhamnus* sp.), ρούσκος (*Ruscus hypoglossum*), αναρριχώμενα είδη όπως κισσός (*Hedera helix*), είδη εδαφοκάλυψης όπως άκανθας (*Acanthus mollis*) και κισσός (*Hedera helix*), και σημειακά παχύφυτα όπως αθάνατος (*Agave* sp.) και γιούκα (*Yucca gloriosa*) (Εικόνα 69).

Εικόνα 69: Μπορντούρα από ρούσκους ανατολικά του κτήματος, (2014) (προσωπικό αρχείο).

Πολλά φυτά εμφανίζουν συμπτώματα από προσβολές και ασθένειες, άλλα έχουν εξαπλωθεί ανεξέλεγκτα ως ζιζάνια, άλλα έχουν συμπτώματα γήρανσης και άλλα φέρουν ξηράνσεις πιθανόν λόγω έλλειψης ηλιακού φωτός ή ανεπαρκούς άρδευσης.

Συμπερασματικά αναφέρεται ότι:

Το φυτικό υλικό έχει αναπτυχθεί πλήρως. Η φύτευση λόγω ελλιπούς συντήρησης σε πολλά σημεία είναι πυκνή με αποτέλεσμα τα διάφορα φυτικά είδη να ανταγωνίζονται μεταξύ τους.

Ειδικότερα παρατηρήθηκε ότι:

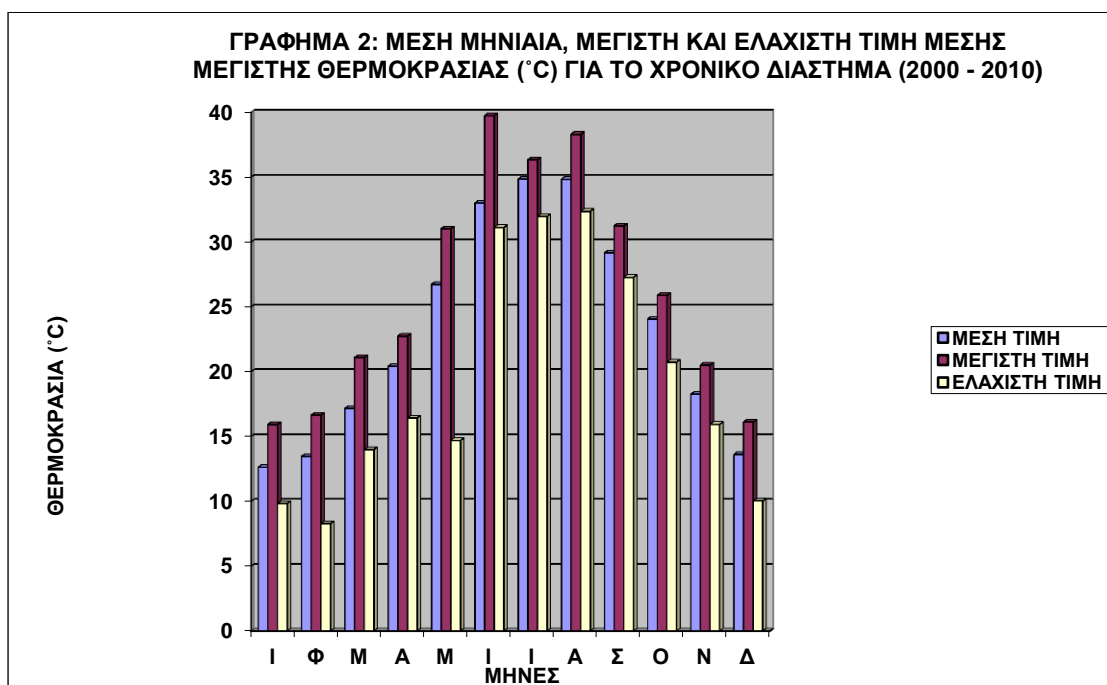
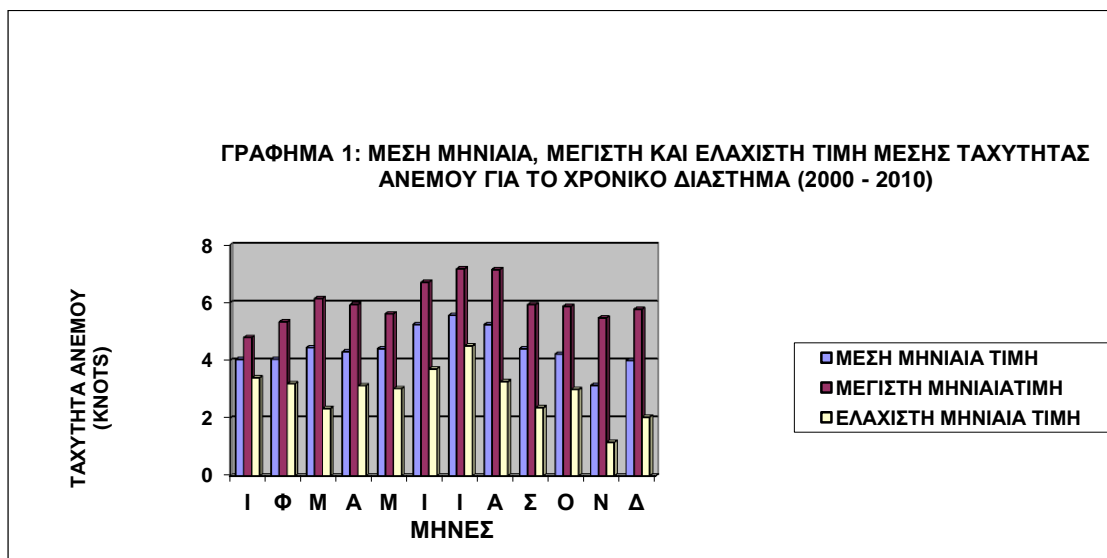
- Πολλοί θάμνοι μετατράπηκαν σε δένδρα, λόγω της ελλιπούς συντήρησης.
- Υπάρχουν πολλές ξηράνσεις του φυτικού υλικού σε πολλά σημεία, λόγω σκίασης από την πυκνή βλάστηση.
- Υπάρχει ανεξέλικτη πυκνή βλάστηση σε πολλά σημεία με αποτέλεσμα να δημιουργούνται προβλήματα ασφάλειας του χώρου.

Προτείνεται στα παραπάνω σημεία να γίνει επιλεκτικό κλάδεμα όπου επιτρέπεται, αφαίρεση όλων των ξηρών φυτικών τμημάτων καθώς και αραίωση και διαμόρφωση των εναπομεινάντων φυτικών ειδών.

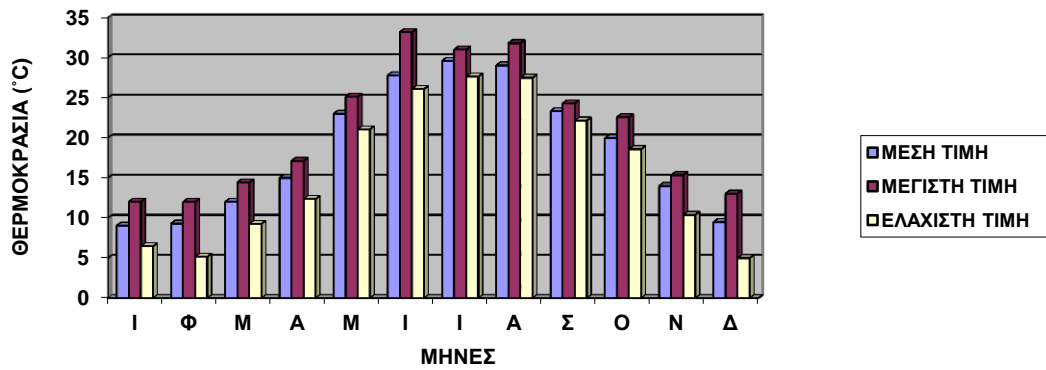
4.9. ΚΛΙΜΑΤΟΛΟΓΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Η περιοχή της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής είναι χαρακτηριστική του ελληνικού μεσογειακού κλίματος.

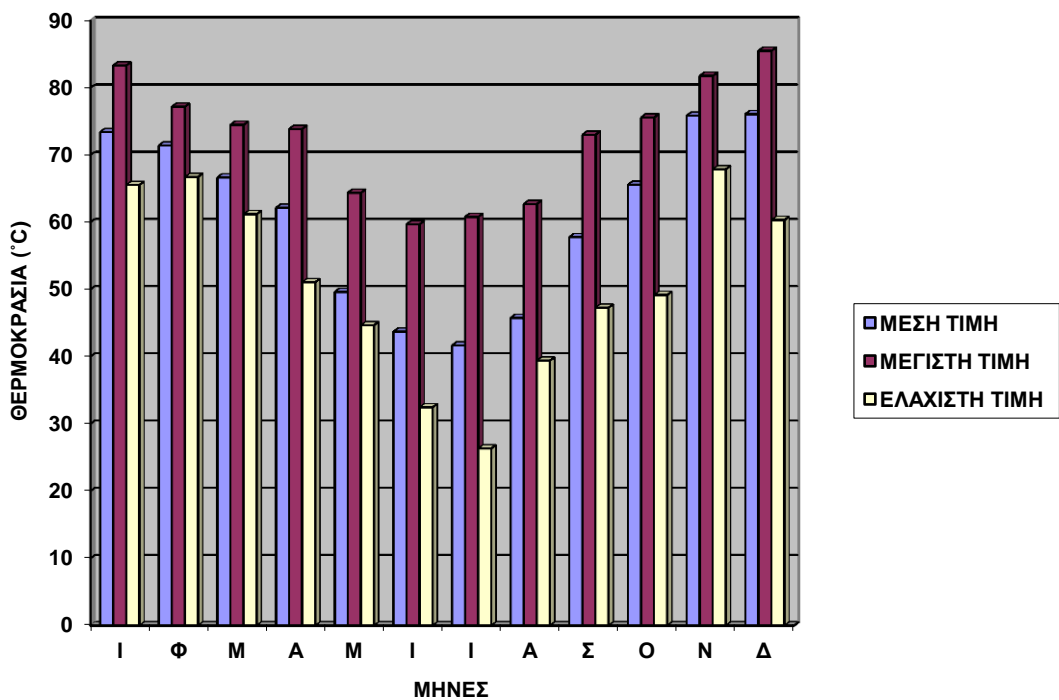
Τα μετεωρολογικά δεδομένα που παρατίθενται πάρθηκαν από την Εθνική Μετεωρολογική Υπηρεσία (Ε.Μ.Υ.), από το σταθμό Νέας Φιλαδέλφειας, με κωδικό σταθμού 16701, γεωγραφικό πλάτος 38 και γεωγραφικό μήκος 23.

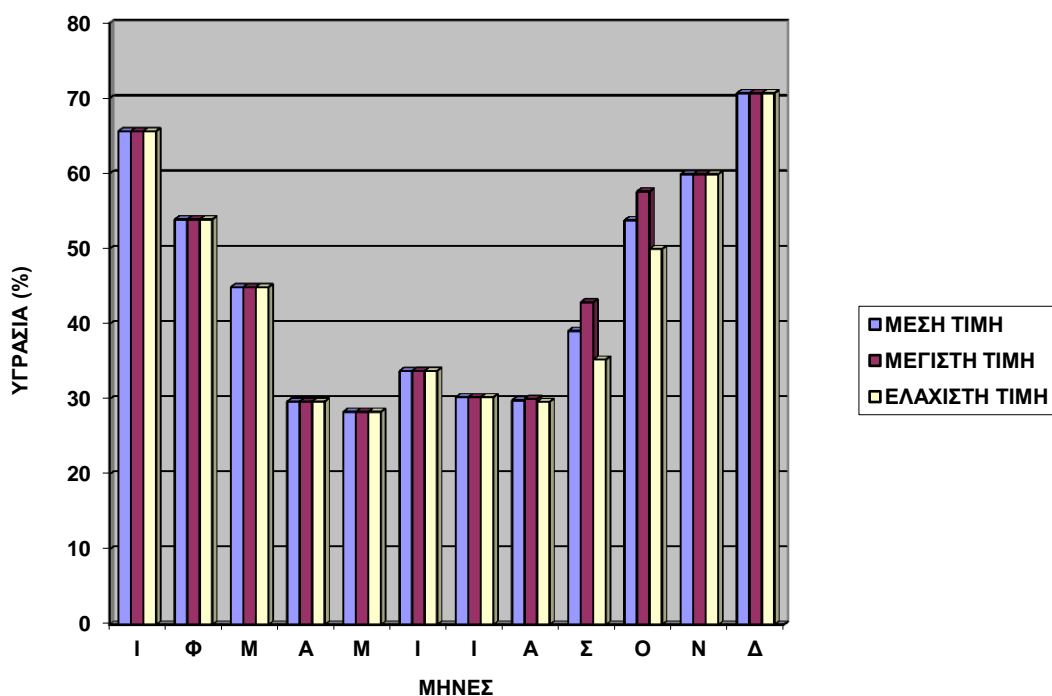
ΓΡΑΦΗΜΑ 3: ΜΕΣΗ ΜΗΝΙΑΙΑ, ΜΕΓΙΣΤΗ ΚΑΙ ΕΛΑΧΙΣΤΗ ΤΙΜΗ ΜΕΣΗΣ ΕΛΑΧΙΣΤΗΣ ΘΕΡΜΟΚΡΑΣΙΑΣ (°C) ΓΙΑ ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ (2000 - 2010)

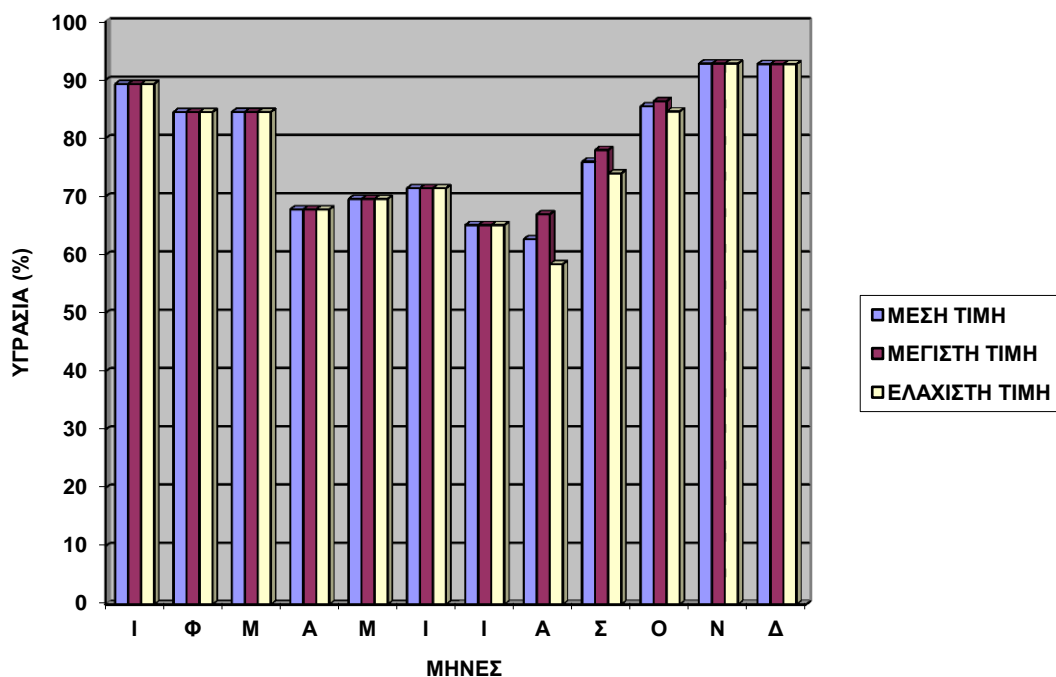
ΓΡΑΦΗΜΑ 4: ΜΕΣΗ ΜΗΝΙΑΙΑ, ΜΕΓΙΣΤΗ ΚΑΙ ΕΛΑΧΙΣΤΗ ΤΙΜΗ ΜΕΣΗΣ ΘΕΡΜΟΚΡΑΣΙΑΣ (°C) ΓΙΑ ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ (2000 - 2010)

ΓΡΑΦΗΜΑ 5: ΜΕΣΗ ΜΗΝΙΑΙΑ, ΜΕΓΙΣΤΗ ΚΑΙ ΕΛΑΧΙΣΤΗ ΤΙΜΗ ΜΕΣΗΣ ΣΧΕΤΙΚΗΣ ΥΓΡΑΣΙΑΣ (%) ΓΙΑ ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ (2000 - 2010)

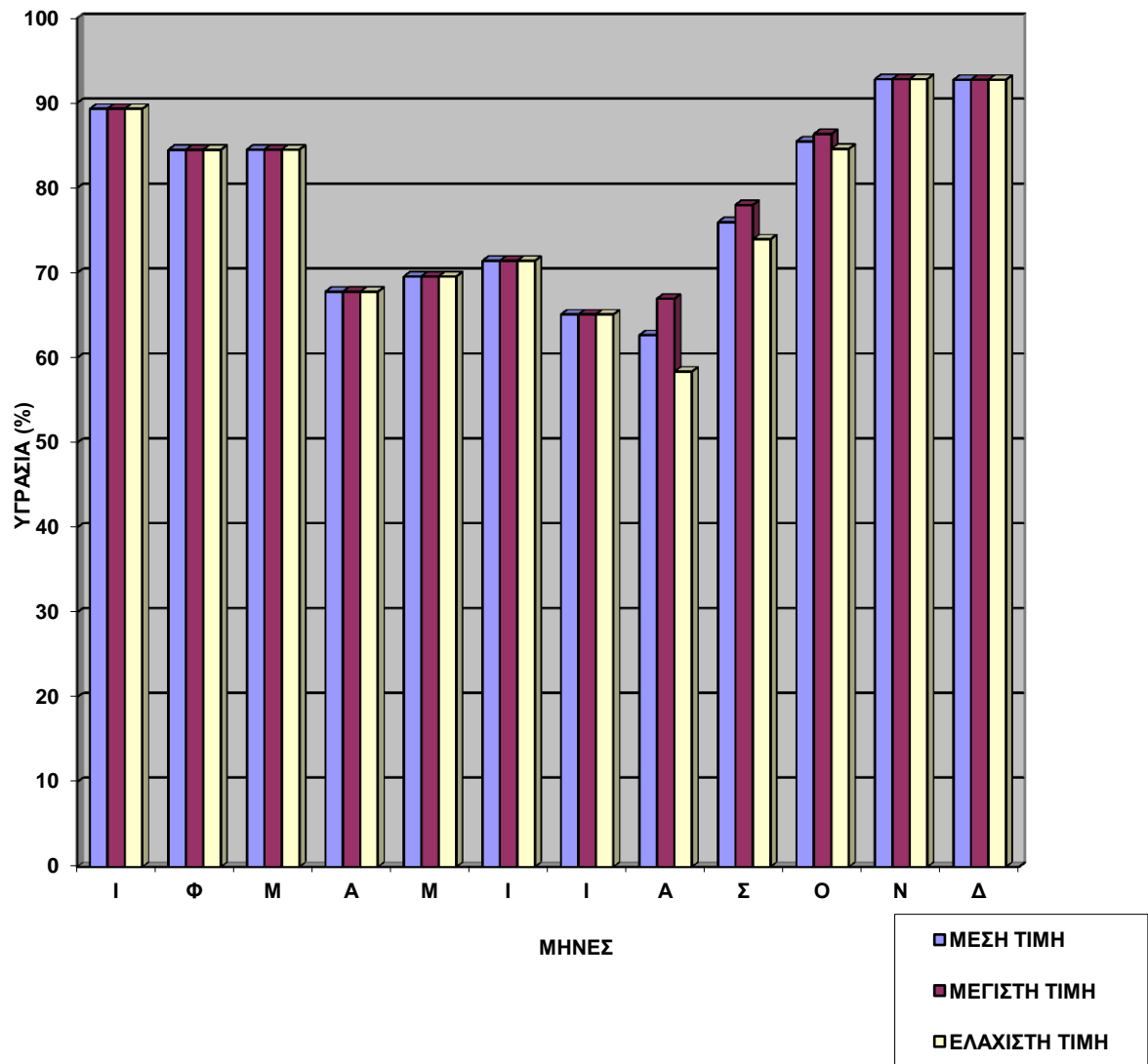

ΓΡΑΦΗΜΑ 6: ΜΕΣΗ ΜΗΝΙΑΙΑ, ΜΕΓΙΣΤΗ ΚΑΙ ΕΛΑΧΙΣΤΗ ΤΙΜΗ ΜΕΣΗΣ ΕΛΑΧΙΣΤΗΣ ΣΧΕΤΙΚΗΣ ΥΓΡΑΣΙΑΣ (%) ΓΙΑ ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ (2000 - 2010)

ΓΡΑΦΗΜΑ 7: ΜΕΣΗ ΜΗΝΙΑΙΑ, ΜΕΓΙΣΤΗ ΚΑΙ ΕΛΑΧΙΣΤΗ ΤΙΜΗ ΜΕΣΗΣ ΜΕΓΙΣΤΗΣ ΣΧΕΤΙΚΗΣ ΥΓΡΑΣΙΑΣ (%)

ΕΤΟΣ	Ι	Φ	Μ	Α	Μ	Ι	Ι	Α	Σ	Ο	Ν	Δ
2000	10,8		12,2	13,4	1,3	3				14,7	87,2	101,7
2001		20,4	4,5	39,2	4,1	0,9	22,5	1,4	0,4	0,5	124,5	157,1
2002	42,4	15,1	50,8	33,7	17,5	0	9,5	62,1	149,2	39,9	98,2	120,1
2003	81,6	52,9	30,2	36,8	12,1	1,2		1,7	8,8	24	32,3	100,4
2004	50	15,5	12,3	21,1	18,4	0,3				27,8	60,6	
2005	59,2	40,3	17			5			139,1		134,5	8,7
2006	42,2	33,9	4,61	11,6	0,7	9,9	8,5		64,7	147,3		38,3
2007	1,4	54,2	39,8	6,4	29,9	7,7			0	74,1	24,5	59,7
2008	20,6	16,8	38,6	48,2	1,5	8,1		5,5	17,5	0,2	21,8	112,8
2009	75,2	27,5	42,7	9,1	16,9	1,6	55,6	31,5	39	51,8	34,7	
2010	29,6	65,5	11,3		11,9	15,5	1		30,8	33,8		

Πίνακας 1: Μηνιαίο ύψος βροχόπτωσης (mm) για το χρονικό διάστημα 2000-2010.

Δ/ΝΣΗ ANEMOY	Ι	Φ	Μ	Α	Μ	Ι	Ι	Α	Σ	Ο	Ν	Δ
N	10,89	19,96	9,38	9,61	9,43	15,58	19,69	16,42	13,46	12,37	5,39	11,95
NE	15,63	11,73	15,57	13,56	18,36	19,81	22,39	25,52	19,15	16,57	12,72	18,16
E	3,04	2,14	2,15	6,24	4,22	3,35	4,33	3,90	3,31	4,45	2,7	2,74
SE	1,42	1,03	1,25	2,14	2,40	2,08	2,61	1,99	1,69	1,21	1,18	1,94
S	4,67	6,64	5,91	3,70	5,05	5,03	4	2,67	5,54	5,50	2,61	4,68
SW	7,37	8,71	14,94	11,50	15,96	13,58	12,09	11,46	10	9,46	6,49	4,44
W	5,14	7,31	9,17	8,55	5,13	7,59	4,41	3,21	5	3,72	3,45	5,33
NW	5,48	5,61	3,54	4,35	2,81	3,75	4,98	3,82	2,31	2,26	2,7	3,07
CLM/ VRB	46,35	44,87	38,08	40,35	36,64	29,23	25,49	31,02	39,54	44,46	62,76	47,70
SUM	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Πίνακας 2: Μηνιαίες συχνότητες ανέμου (%) για το χρονικό διάστημα 2000-2010.

4.10. ΕΔΑΦΟΛΟΓΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Το έδαφος του κτήματος στο Χαλάνδρι είναι αργιλώδες, με αποτέλεσμα τη συνεχή καθίζηση του και τη πρόκληση ακόμη και ρωγμών στα κτήρια (Πρακτικά Διοικητικού Συμβουλίου, 1983).

4.11. Η ΠΑΝΙΔΑ ΤΟΥ ΚΤΗΜΑΤΟΣ

Στον περιβάλλοντα χώρο της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής απαντάται πλούσια ορνιθοπανίδα, αφού στο παρελθόν είχε διαπιστωθεί λαθραίο κυνήγι πτηνών από ξένους, οι οποίοι εισέρχονταν σε αυτόν, πηδώντας το μαντρότοιχο (Πρακτικά Διοικητικού Συμβουλίου, 1980).

Επιπλέον, σε επανειλημμένες επισκέψεις παρατηρήθηκε η παρουσία χελωνών (*Testudo hermanin*) και ποντικών.

5. ΑΝΑΛΥΣΗ ΣΧΕΔΙΑΣΤΙΚΗΣ ΠΡΟΤΑΣΗΣ

5.1. ΣΚΟΠΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ

Ο σκοπός του σχεδιασμού είναι η δημιουργία υπαίθριου χώρου διδασκαλίας και αναψυχής των μαθητών της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής με ταυτόχρονη ανάδειξη του τρίπτυχου «**θρησκεία, λαογραφία και διατροφή**», με την κατάλληλη χρήση φυτικού υλικού και με σκοπό τη βιωματική εκπαίδευση και κοινωνικοποίηση των μαθητών καθώς και την ενημέρωση και κοινωνική ευαισθητοποίηση του ευρύτερου κοινού.

Η Ριζαρείος Εκκλησιαστική Σχολή μπορεί να φιλοξενήσει διάφορες ημερίδες, σεμινάρια εκπαιδευτικών προγραμμάτων, επισκέψεις από Κ.Α.Π.Η (Κέντρα Ανοιχτής Προστασίας Ηλικιωμένων), συλλόγους, σχολεία και διάφορους φορείς και ιδρύματα.

Οι προτεινόμενοι θεματικοί κήποι του τρίπτυχου «θρησκεία, λαογραφία και διατροφή», που προτείνονται στο σχεδιασμό μπορούν να λειτουργήσουν ως εκθέματα του κτήματος και οι μαθητές και επισκέπτες της σχολής να μπορούν να εξερευνούν και να διευρύνουν τις γνώσεις τους στους θεματικούς κήπους.

5.2 ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ

Το κτήμα της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής δεν μπορεί να επέλθει στην αρχική του μορφή λόγω ανεπαρκών δεδομένων για την αρχική διαμόρφωση του περιβάλλοντος χώρου καθώς και της μακρόχρονης ελλιπούς συντήρησης της φύτευσής του.

Στη συγκεκριμένη πρόταση ανάπλασης προτείνεται:

- Ανάδειξη του υφιστάμενου χαρακτήρα του περιβάλλοντος χώρου.
- Ανάδειξη και συντήρηση του υφιστάμενου πρασίνου.
- Ανάδειξη και συντήρηση των ιστορικών κυκλικών μπορντούρων.
- Ενίσχυση και συμπλήρωση των φυτεύσεων, όπου απαιτείται.
- Ανάδειξη της υφιστάμενης λευκής πλακόστρωσης.
- Ενσωμάτωση της υφιστάμενης διαμόρφωσης του περιβάλλοντος χώρου στο προτεινόμενο σχέδιο γενικής διάταξης του υπό μελέτη χώρου.
- Δημιουργία θεματικών κήπων βασισμένων στο τρίπτυχο «θρησκεία, λαογραφία και διατροφή».
- Χρήση φυτικού υλικού χαρακτηριστικού της ελληνικής θρησκείας, λαογραφίας και διατροφής.
- Χρήση παραδοσιακών υλικών εναρμονισμένων με το χαρακτήρα του χώρου.
- Δημιουργία διαδρομών με ποικίλο ενδιαφέρον.
- Ανάπλαση του χώρου άθλησης.
- Διαμόρφωση χώρου στάθμευσης αυτοκινήτων.
- Προσθήκη υγρού στοιχείου.
- Δημιουργία καθιστικών χώρων.
- Δημιουργία λαχανόκηπου και αρωματικού κήπου.

- Σήμανση των φυτικών ειδών, η οποία θα αναγράφει το επιστημονικό και κοινό όνομα και την οικογένεια του φυτού, καθώς και πληροφορίες σχετικά με το ρόλο του στη θρησκεία, λαογραφία και διατροφή.

Ο περιβάλλον χώρος της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής μπορεί να λειτουργήσει ως χώρος εκπαίδευσης και βιωματικής μάθησης με σκοπό την ανάπτυξη της περιβαλλοντικής και της κοινωνικό – πολιτικής υπευθυνότητας των μαθητών και των επισκεπτών, την εξοικείωσή τους με την παραγωγή της τροφής, τον πολλαπλασιασμό και τη συντήρηση του φυτικού υλικού, την ανάπτυξη της καλαισθησίας, καθώς και την ανάπτυξη της επαφής του κοινωνικού συνόλου. Επιπλέον μπορεί να φιλοξενήσει δραστηριότητες συναφείς με την περιβαλλοντική εκπαίδευση.

5.3. ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΠΡΟΤΑΣΗΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ

Κατά την εκπόνηση της παρούσης μελέτης διαπιστώθηκε η ύπαρξη περιορισμένων ιστορικών στοιχείων για την αρχική διαμόρφωση του χώρου (όπως κατόψεις του χώρου, παλιών φωτογραφιών, κ.ά.) καθώς και ανεπαρκούς συντήρησης του πρασίνου και αυθαίρετων επεμβάσεων.

Η κεντρική ιδέα του προτεινόμενου σχεδίου ανάπλασης πήγασε από τους τρεις κύκλους των κυκλικά διαμορφωμένων μπορντούρων που υφίστανται στο χώρο και που θα μπορούσαν να συμβολίζουν τον κύκλο της ζωής και το τρίπτυχο «θρησκεία, λαογραφία και διατροφή» (Σχέδιο 5).

Σχέδιο 5: Σχέδιο γενικής διάταξης του περιβάλλοντος χώρου της Ρ.Ε.Σ. (Master plan).

Η **θρησκεία** εκφράζεται μέσα από το σχεδιασμό με τη δημιουργία θεματικών κήπων, τον **κήπο της «προσευχής»** και τον **κήπο «αγίασμα και παράδεισος»**, την ανάδειξη του περιβάλλοντος χώρου του ιερού ναού καθώς και την ενίσχυση του φυτικού υλικού με είδη συνδεδεμένα με τη θρησκευτική λατρεία.

Η **λαογραφία** εκφράζεται με τη δημιουργία μικρού **αμφιθεάτρου**, με σκοπό τη φιλοξενία πολιτισμικών εκδηλώσεων και τη δημιουργία **υπαίθριας βιβλιοθήκης και υπαίθριου μαθήματος**.

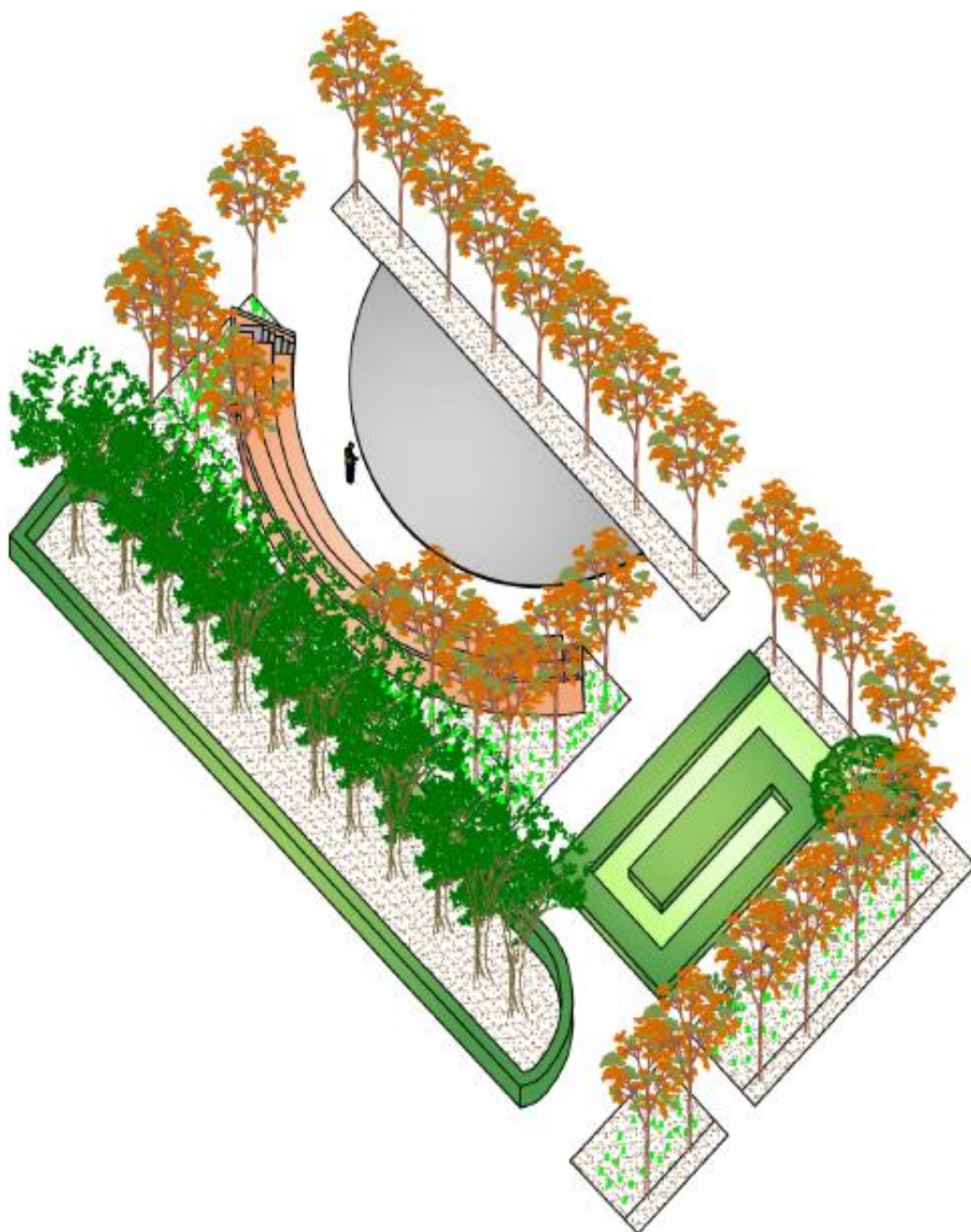
Τέλος, η **διατροφή** εκφράζεται με τη δημιουργία **λαχανόκηπου, αρωματικού κήπου, αμπελώνα** και ενίσχυση των υφιστάμενων **ελαιώνων και εσπεριδοφυτειών**.

Αναλυτικότερα:

Μπροστά από το κτήριο των διδακτηρίων και νότια αυτού προτείνεται η δημιουργία ελεύθερου χώρου με χλοοτάπητα και διαδρόμων, με σκοπό τη χρήση αυτού από τα παιδιά καθώς και τη φιλοξενία διαφόρων υπαίθριων εκδηλώσεων. Ως εδαφοκαλυπτικό προτείνεται χλοοτάπητας, ανθεκτικός σε καταστάσεις καταπόνησης και με χαμηλές υδατικές ανάγκες.

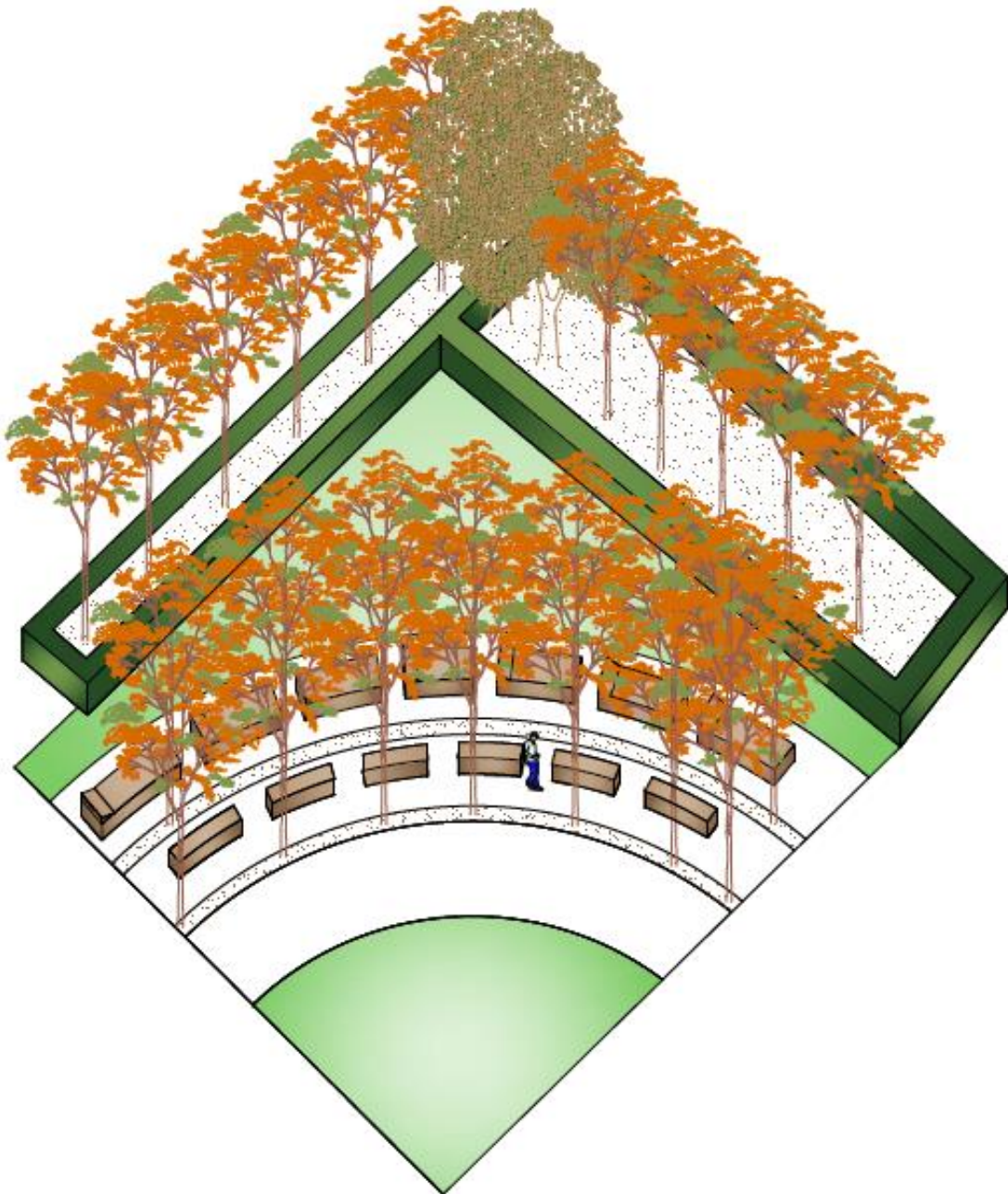
Δυτικά του κτηρίου των διδακτηρίων, στο χώρο που σήμερα χρησιμοποιείται ως χώρος στάθμευσης αυτοκινήτων, προτείνεται η κατασκευή μικρού **υπαίθριου θεάτρου**, με σκοπό τη φιλοξενία διαλέξεων, ημερίδων ή παραστάσεων αναδεικνύοντας και αναβιώνοντας παραδόσεις, ήθη και έθιμα της χριστιανοσύνης.

Περιμετρικά του μικρού θεάτρου, φυτεύονται οπωροφόρα δέντρα ενώ νότια αυτού δημιουργείται μικρή μπορντούρα από βιβούρνο. Ως εδαφοκαλυπτικό προτείνεται η βίγκα (Σχέδιο 6).

Σχέδιο 6: Ισομετρικό σχέδιο προτεινόμενης διαμόρφωσης του χώρου του αμφιθεάτρου.

Νότια της βιβλιοθήκης προτείνεται η δημιουργία **υπαίθριας βιβλιοθήκης**, η οποία βρίσκεται πλησίον της υπάρχουσας βιβλιοθήκης της σχολής έτσι ώστε οι μαθητές να έχουν τη δυνατότητα να διαβάζουν ή να μελετούν στον υπαίθριο χώρο είτε ξαπλώνοντας στο χλοοτάπητα, είτε χρησιμοποιώντας τα καθιστικά (Εικόνα 70) (Σχέδιο 7).

Σχέδιο 7: Ισομετρικό σχέδιο προτεινόμενης διαμόρφωσης του χώρου της υπαίθριας βιβλιοθήκης.

Εικόνα 70: Προτεινόμενος εξοπλισμός υπαίθριας βιβλιοθήκης.

Βόρεια της εκκλησίας προτείνεται η δημιουργία του **κήπου της «προσευχής»** για τους μαθητές, ο οποίος συνάδει με το αντικείμενο σχεδιασμού που οραματίστηκαν οι ιδρυτές της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής.

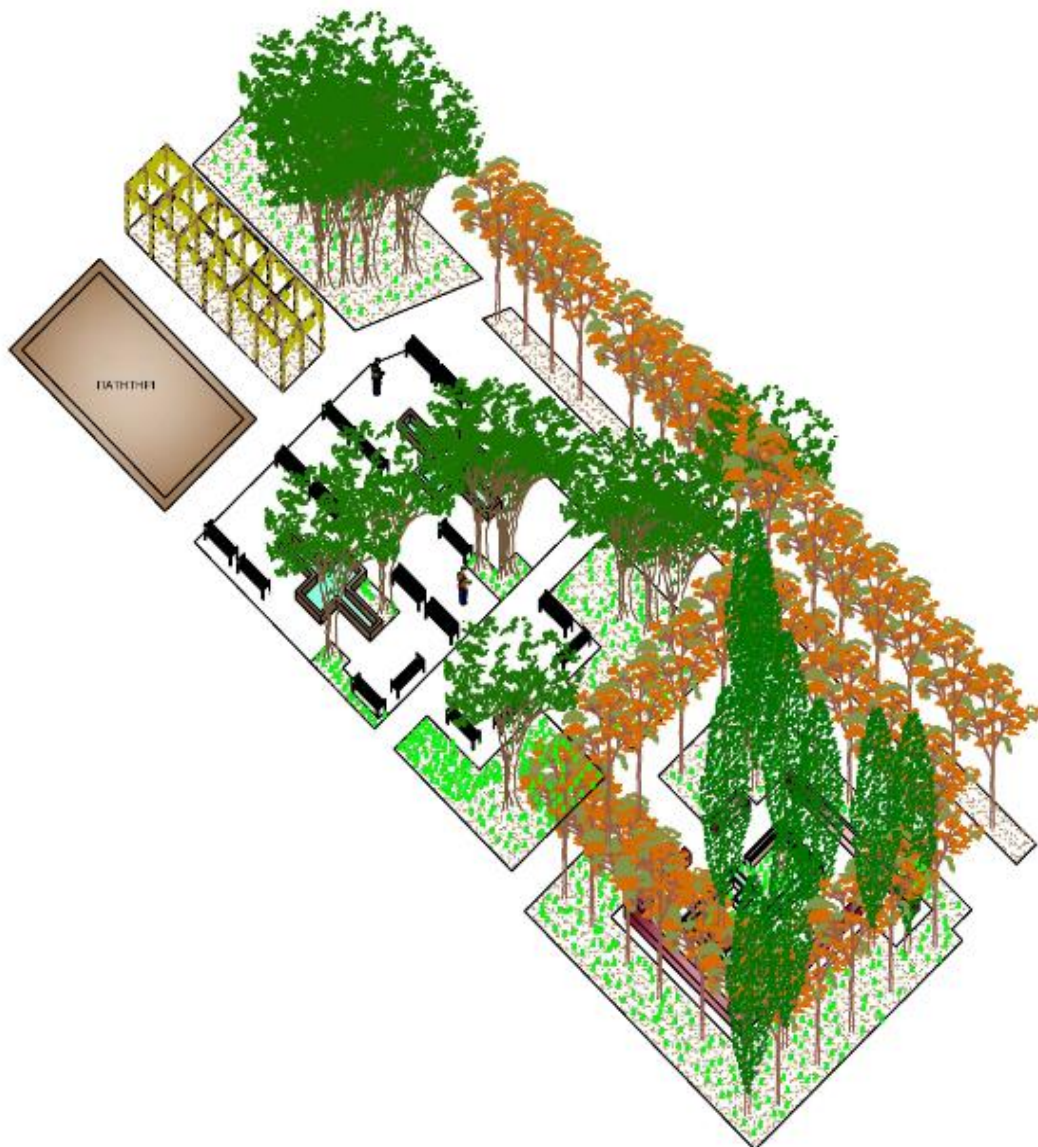
Ως χώρος στάθμευσης αυτοκινήτων (12 θέσεων) προτείνεται ο χώρος ανατολικά του θυρωρείου και βόρεια του γυμναστηρίου πλησίον της εισόδου της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής. Προτείνεται επίσης η δημιουργία μονοπατιού για την ασφαλή διέλευση των μαθητών και των επισκεπτών στο χώρο του γηπέδου. Ο χώρος φυτεύεται με ακακίες.

Δυτικά του ιερού ναού κατασκευάζεται **ξύλινη πέργκολα** με κληματαριά, με μαρμάρινο τραπέζι και καθιστικά με σκοπό την συνεστίαση και συνέντευξη μαθητών ή επισκεπτών από το χώρο της εκκλησίας (Σχέδιο 8).

Σχέδιο 8: Προοπτικό σχέδιο, προτεινόμενης διαμόρφωσης καθιστικού έναντι της κεντρικής εισόδου του ιερού ναού του Αγ. Γεωργίου.

Βόρεια του κτηρίου των διδακτηρίων δημιουργείται ο κήπος «αγίασμα και παράδεισος» ο οποίος παραπέμπει στο αγίασμα με τη χρήση του υγρού στοιχείου και στον Παράδεισο με τη χρήση καρποφόρων δένδρων και τη δημιουργία αμπελώνα. Ειδικότερα τοποθετούνται δύο μαρμάρινες δεξαμενές νερού σε εικόνα σταυρού, στις οποίες θα αναβιώνουν ήθη και έθιμα με κεντρικό στοιχείο το νερό (αγίασμα), πλαισιωμένες από μεταλλικά παγκάκια και παρτέρια εσπεριδοειδών. Επίσης δημιουργείται αμπελώνας και πατητήρι (Σχέδιο 9).

Σχέδιο 9: Ισομετρικό σχέδιο προτεινόμενης διαμόρφωσης του θεματικού κήπου «αγίασμα και παράδεισος».

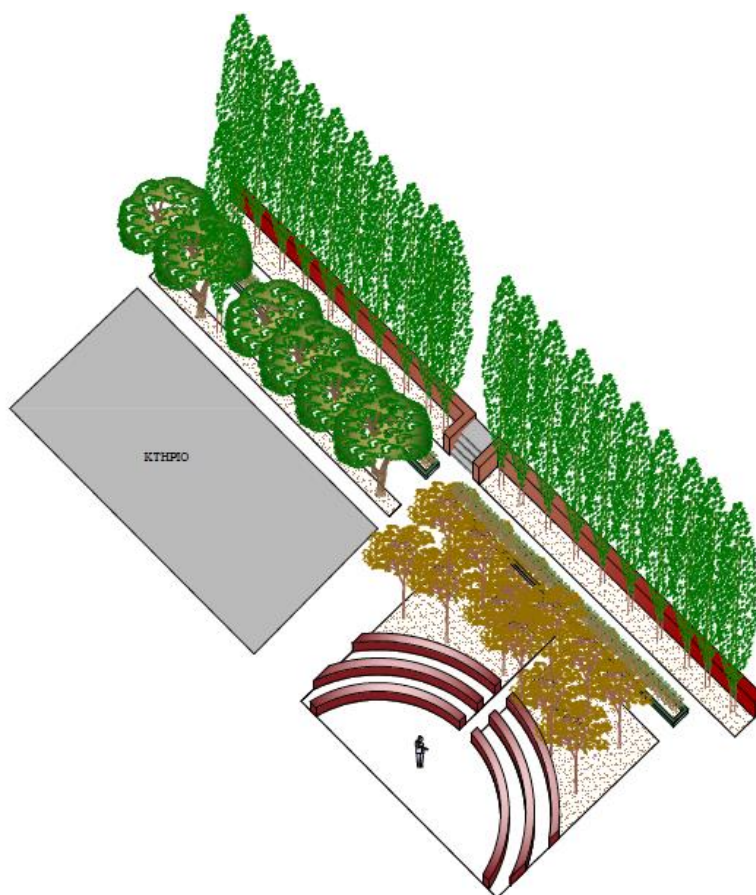
Βόρεια του διδακτηρίου δημιουργείται ο «αρωματικός κήπος».

Τα παρτέρια στην είσοδο του κτηρίου του πρώην Φροντιστηρίου φυτεύονται με εκατοντάφυλλες τριανταφυλλίες και πυξάρι.

Ανατολικά του κτηρίου του πρώην φροντιστηρίου δημιουργείται λαχανόκηπος με μικρή αποθήκη πλαισιωμένος από μπορντούρα.

Βόρεια της βιβλιοθήκης διαμορφώνεται υπαίθριος χώρος διδασκαλίας πλαισιωμένος από παρτέρια αμυγδαλιές, κυπαρίσσια, ελιές και τριανταφυλλίες.

Βορειοανατολικά του κτήματος τοποθετείται ο αμπελώνας ενώ ανατολικά αναδημιουργείται ο οπωρώνας που υπήρχε παλιά, συμπληρώνοντας τα κενά (Σχέδιο 10).

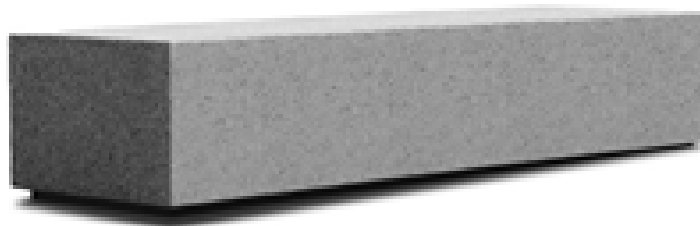
Σχέδιο 10: Ισομετρικό σχέδιο προτεινόμενης διαμόρφωσης του χώρου «υπαίθριο μάθημα».

Οι ελαιώνες συμπληρώνονται με δέντρα της ίδιας ποικιλίας.

Ο συνδετικός άξονας μεταξύ της εκκλησίας και των διδακτηρίων αναδεικνύεται.

Στο κτήμα τα υπάρχοντα καθιστικά προτείνεται να αντικατασταθούν με καθιστικά λιθόκτιστα και μεταλλικά τα οποία ενδείκνυνται για το σχεδιασμό και δεν φέρουν υψηλές απαιτήσεις συντήρησης (Εικόνες 71 και 72).

Εικόνα 71: Προτεινόμενο λιθόκτιστο παγκάκι για τους χώρους υπαίθρια βιβλιοθήκη και υπαίθριο μάθημα.

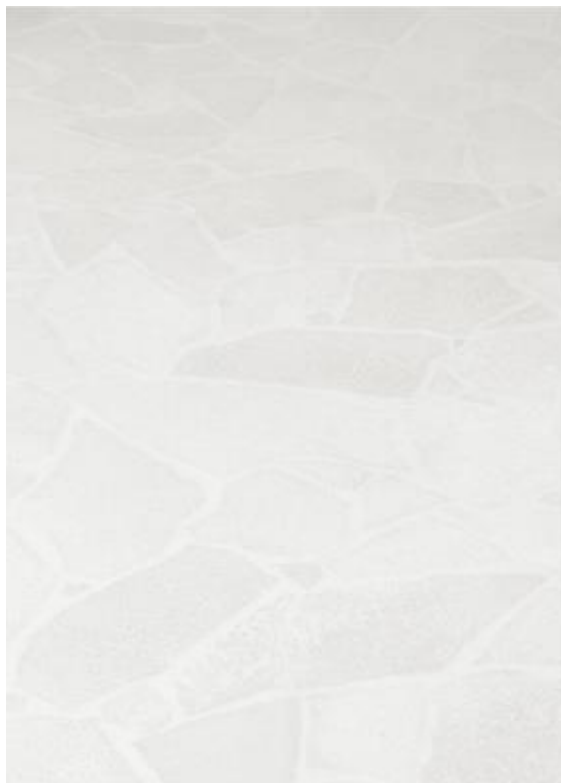
Εικόνα 72: Προτεινόμενο μεταλλικό παγκάκι για το θεματικό κήπο «αγίασμα και παράδεισος».

Τα υπάρχοντα φωτιστικά προτείνεται να αντικατασταθούν με φωτιστικά τα οποία θα ταιριάζουν με το χαρακτήρα του χώρου (Εικόνα 73).

Εικόνα 73: Προτεινόμενο φωτιστικό για τον περιβάλλοντα χώρο της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής.

Η πλακόστρωση μεταξύ του ιερού ναού και του κτηρίου των διδασκαστηρίων διατηρείται και συντηρείται, ενώ σε όλο τον υπόλοιπο χώρο όπου έχει αφαιρεθεί η ασφαλτόστρωση προτείνεται η χρήση λευκού φυσικού πετρώματος (Εικόνα 74).

Εικόνα 74: Προτεινόμενη δαπεδόστρωση των κύριων διαδρομών και των καθιστικών χώρων.

Στον περιβάλλοντα χώρο του κτήματος τοποθετούνται μικροί κάδοι απορριμμάτων (Εικόνα 75) καθώς και πινακίδες σήμανσης στις οποίες θα αναφέρονται στοιχεία σχετικά με το φυτικό υλικό.

Εικόνα 75: Προτεινόμενος κάδος απορριμμάτων.

6. ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΤΗΣ ΦΥΤΕΥΣΗΣ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΑ ΧΩΡΟΥ

Σχετικά με τις επεμβάσεις που αφορούν το πράσινο προτείνεται:

- Η ενίσχυση της υπάρχουσας φύτευσης.
- Η συμπληρωματική φύτευση με όμοια φυτικά είδη κατάλληλου μεγέθους, όπου απαιτείται.
- Η σύνταξη και εφαρμογή προγράμματος συντήρησης της φύτευσης.
- Η χρήση φυτικών ειδών που να ανήκουν στη φυτοκοινωνία της περιοχής, καθώς και ξενικά είδη που χρησιμοποιούνται ήδη στον χώρο και είναι προσαρμοσμένα στις τοπικές κλιματικές συνθήκες, με περιορισμένες υδατικές απαιτήσεις και με μειωμένες ανάγκες συντήρησης.

6.1. ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΥΦΙΣΤΑΜΕΝΟΥ ΠΡΑΣΙΝΟΥ

Για τη συντήρηση της υφιστάμενης φύτευσης του περιβάλλοντος χώρου της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής προτείνονται οι ακόλουθες εργασίες, οι οποίες θα πρέπει να γίνονται με την καθοδήγηση και τη σύμφωνη γνώμη γεωπόνου φυτικής παραγωγής:

- Επιλεκτικό κλάδεμα και διαμόρφωση της κόμης εγκαταλελειμμένων δένδρων με τη χρήση κατάλληλων εργαλείων και λήψη φυτοπροστατευτικών μέτρων για την αποφυγή προσβολών και ασθενειών.
- Απομάκρυνση και αντικατάσταση υφιστάμενων ξερών δένδρων, με όμοια φυτικά είδη όπου επιτρέπεται.
- Απομάκρυνση όλων των ξερών φυτικών τμημάτων καθώς και πρέμων κομμένων δένδρων και θάμνων.
- Διαμόρφωση της κόμης των δένδρων σε ύψος 2,5 - 3 m από το έδαφος ώστε η κίνηση κάτω από τα δένδρα να είναι ελεύθερη και ασφαλής.

Ειδικότερα οι επεμβάσεις ανά κατηγορία φυτών περιλαμβάνουν:

- Κωνοφόρα και πλατύφυλλα αειθαλή και φυλλοβόλα δένδρα: Αφαίρεση ξηρών κλάδων και βραχιόνων και εξασφάλιση της συμμετρίας της κόμης και σταθερότητας του δένδρου με κατάλληλο κλάδεμα ή κατάλληλη υποστύλωση, αν χρειαστεί, από εξειδικευμένο συνεργείο δενδροκομίας.
- Θάμνοι: Επιλεκτικό κλάδεμα ώστε να δοθεί η χαρακτηριστική μορφή για το κάθε είδος.
- Καρποφόρα δέντρα: Κλάδεμα κατάλληλο για το κάθε είδος φυτού με σκοπό τη διατήρηση της εικόνας του, της φυτούγείας (καλός αερισμός και φωτισμός του εσωτερικού της κόμης) καθώς και την καλύτερη παραγωγή του φυτού.

- Καθαρισμός του υπορόφου από ζιζάνια, παραφυάδες και αυτοφυόμενα σπορόφυτα ώστε να αυξηθεί η οπτική φυγή ανάμεσα από τα δένδρα και τα υπόλοιπα φυτικά είδη και επιπλέον να υποβοηθηθεί η ανάπτυξη των φυτεμένων φυτικών ειδών με την εξασφάλιση για αυτά χώρου ανάπτυξης και φωτός.
- Μπορντούρες: Κλάδεμα της κόμης των θάμνων στο προδιαγραφόμενο ύψος, συνήθως 30 - 70 cm από το έδαφος.

Οι τομές των κλάδων πρέπει να γίνουν προσεκτικά, με χρήση κατάλληλου εξοπλισμού ο οποίος θα είναι σε άριστη κατάσταση, χωρίς να προκαλεί τραυματισμούς στον κορμό. Οι τομές θα πρέπει να είναι λείες και να επικαλύπτονται με ειδικό φυτοπροστατευτικό σκεύασμα.

Άλλες επεμβάσεις περιλαμβάνουν βοτανίσματα για τον αερισμό του εδάφους, λίπανση, βιολογική καταπολέμηση εχθρών και ασθενειών, αρδεύσεις, βελτίωση εδάφους.

Η άρδευση πραγματοποιείται κυρίως με κατάκλιση ή λάστιχο. Προτείνεται η εγκατάσταση αυτόματου αρδευτικού συστήματος με σκοπό τη μείωση της κατανάλωσης νερού. Ωστόσο προτείνεται παράλληλα με το αυτόματο σύστημα άρδευσης η διατήρηση άρδευσης με κατάκλιση σε επιλεγμένη περιοχή (εσπεριδοφυτεία) για λόγους έκθεσης και ανάδειξης των παραδοσιακών μεθόδων άρδευσης.

6.2. ΝΕΕΣ ΦΥΤΕΥΣΕΙΣ

Οι νέες φυτεύσεις περιλαμβάνουν φυλλοβόλα και αειθαλή δένδρα διαφόρων μεγεθών με ιδιαίτερη καλλωπιστική αξία, με απώτερο στόχο την εναλλαγή της βλάστησης κατά τη διάρκεια του έτους και την ενίσχυση των κυρίαρχων στοιχείων του τοπίου, όπως είναι η μορφή, η γραμμή, το χρώμα και η υφή, τα οποία προσδίδουν ενδιαφέρον στους χρήστες βελτιώνοντας παράλληλα και το αισθητικό αποτέλεσμα.

Πέριξ των διδακτηρίων προτείνεται η χρήση φυτικών ειδών τα οποία θα φέρουν άμεση σχέση με το τρίπτυχο «θρησκεία, λαογραφία και διατροφή».

Στις μπορντούρες, συνίσταται η κάλυψη των διακένων και η συντήρησή τους, διότι η διαμόρφωσή τους είναι ιδιαίτερη και τους δίνει χαρακτήρα φυσικού μνημείου.

Στους ελαιώνες και στον οπωρώνα, προτείνεται η κάλυψη διακένων της υφιστάμενης βλάστησης.

Στο βόρειο τμήμα του κτήματος δημιουργείται αλέα από θάμνους και δέντρα τα οποία δεν είναι καλά συντηρημένα. Προτείνεται κλάδεμα και καθαρισμός αυτών, δημιουργώντας αίσθημα ασφάλειας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ:

1. Αικατερινίδης Γ.Ν. (1979). *Νεοελληνικές αιματηρές θυσίες*, Αθήνα.
2. Ανυφαντάκη - Δουράκη Ε. (1988). *Φυτικές παραδοσιακές βαφές*. Σητεία.
3. Αποστολάκη Α. (1952). *Βαφική, Βαφικαί ύλαι και χρήσις αυτών*.
4. Βαρβούνης Γ. Μ. (χ.χ.). *Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΑΪΚΗ ΛΑΤΡΕΙΑ ΜΕΤΑΞΥ ΑΝΑΤΟΛΗΣ ΚΑΙ ΔΥΣΗΣ: ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΟΥ ΔΙΑΛΟΓΟΥ ΣΤΗ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ*. Διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο: <http://www.laographiki.gr/thriskoftiki-laographia.pdf> (25/04/2014).
5. Γεννάδιος Π.Γ. (1914). *Λεξικόν Φυτολογικόν*, Εκδόσεις: Δαμιανός, Αθήνα.
6. Γκόλτσιου Υ Α. (2012). *Μεσογειακοί κήποι*. Διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο: <http://www.greekarchitects.gr> (13/08/2014).
7. Ζερβός Σ. (1986). *Ευχολόγιον το Μέγα*. Αθήνα.
8. Καλογερόπουλος Κ. (2009). *Ο συμβολισμός του ροδιού ανά τους αιώνες. Διαδικτυακός τόπος περιοδικού Αρχαιολογία και Τέχνες*. Διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο: www.arxaiologia.gr (13/08/2014).
9. Θυμάκης Ν. (2010). *Αμυγδαλιά: Σύμβολο της νέας αρχής, της νέας χρονιάς*. Διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο: <http://www.valentine.gr> (18/08/2014).
10. Καπώνης Π. (2009). *Πνεύμα Οίνου*. Διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο: logos.caronis.gr/archives/227 (20/08/2014).
11. Καραβιδοπούλου Ι. (1988). *Αι παραβολαί του Ιησού*. Θεσσαλονίκη.
12. Κεφαλοπούλου Ε. (2014). *Το κρασί στη χριστιανική θρησκεία*. Διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο: <http://www.pemptousia.gr/2014/06/to-krasi-sti-christianiki-thriskia/> (13/08/2014).
13. Κουτσόγιαννης Κ. Δ. (1962). *Η Ριζάρειος Εκκλησιαστική Σχολή και το έργο της, Κατατοπιστικά πληροφορία επί της λειτουργίας της*, Αθήνα.
14. Κυριακίδου Α. (1982). *Οι δώδεκα μήνες: τα λαογραφικά*. Αθήνα.
15. Λαμπρίδου Δ. Ε. (1973). *Οι αδελφοί Ριζάραι, το Κληροδότημα αυτών και το Ζαγόρι*. Εκδόσεις Ενώσεως των Ζαγοριστών.
16. Λουκάτου Σ. Δ. (1992). *Εισαγωγή στη Ελληνική Λαογραφία*. Δ' Έκδοση. Αθήνα.
17. Λουκάτου Σ. Δ. (1980). *Πασχαλινά και της Άνοιξης*. Αθήνα.
18. Μέγα Α. Γ. (1957). *Ελληνικαί εορταί και έθιμα λαϊκής λατρείας*. Αθήνα.
19. Μεντιδάκης Ε.Γ. (1997). *Τύπος και Συμβολισμός στην Ορθόδοξη Λατρεία*, Ηράκλειο.

20. Μηλίγκου – Μαρκαντώνη Μ. (2006). *Δένδρα, Φυτά, Άνθη, στον λαϊκό πολιτισμό των νεότερων Ελλήνων*. Αθήνα.
21. Μπρατσιώτη Ν.Π. (1967), *Ανθρωπολογία της Παλαιάς Διαθήκης*. Εν Αθήναις.
22. Οικονόμου Α. (2012). Η πολιτισμική διάσταση των τοπικών ποικιλιών. Σε αναζήτηση της ταυτότητας ενός τοπικού διατροφικού πολιτισμού στη νεότερη ελληνική περίοδο. *Τριτοπόλεμος*, 33:8-11. Διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο: www.aua.gr/media.php?file=docs/pubs/triptolemos33.pdf (30/08/2014).
23. Ριζάρης Γ. (1840). *Διαθήκη*. Αθήνα.
24. Ριζάριος Εκκλησιαστική Σχολή (2005). *Διαθήκη του εκ Ζογορίου της Ηπείρου Γεώργιου Ραδιόνοφ Ριζάρη Ιπποτού του Τάγματος του Σωτήρος*. Εκδόσεις Δ. Αθήνα.
25. Σακελλαρίου Χ. (2001). Οι πέντε αισθήσεις των φυτών. Καθημερινή.
26. Στρογγύλης Κ. (2008). *Ο Αγ. Νεκτάριος Πενταπόλεως και η Ριζάριος Εκκλησιαστική Σχολή (1894-1908). Η εσωσχολική και εξωσχολική δράση επί τη βάσει ανεκδότων αρχειακών πηγών*. Αθήνα.
27. Τεχνική Κατασκευαστική Ο.Ε. (2007). *Μελέτη εφαρμογής μονίμων συστημάτων πυροπροστασίας – άρδευσης*.
28. Φαφάλιος Δ.Κ. (χ.χ.). *Η ιστορική διαδρομή της Ριζαρείου*.
29. Φυτράκης Ι. Α. (1984). *Ριζάριος Εκκλησιαστική Παιδεία*. Τόμος Γ. Αθήνα.
30. (2008). *Λαογραφία: Παραδοσιακός Πολιτισμός*, ΕΛΛΑΔΑ: ΚΕΝΤΡΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΕΝΗΛΙΚΩΝ, ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ.ΓΕΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΕΝΗΛΙΚΩΝ, ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΔΙΑΡΚΟΥ ΕΚΑΠΙΔΕΥΣΗΣ ΕΝΗΛΙΚΩΝ

ΠΗΓΕΣ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟΥ:

1. <https://eiekrizarios.wordpress.com>
2. http://el.wikipedia.org/wiki/Κυριακή_των_Βαΐων
3. www.greekarchitects.gr
4. www.tuc.gr
5. www.pentapostagma.gr/2013/09/ti-einai-to-kollubo.html#ixzz3UZ2uzxuV

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΣΧΕΔΙΩΝ:

ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ	ΤΙΤΛΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ
1	ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΟ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΚΑΙ ΘΕΣΕΙΣ ΤΩΝ ΚΤΗΡΙΩΝ
2	ΥΦΙΣΤΑΜΕΝΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΧΩΡΟΥ
3	ΘΕΣΕΙΣ ΥΦΙΣΤΑΜΕΝΩΝ ΕΛΑΙΩΝΩΝ
4	ΘΕΣΕΙΣ ΥΦΙΣΤΑΜΕΝΩΝ ΜΠΟΡΝΤΟΥΡΩΝ ΚΑΙ ΘΑΜΝΟΣΤΟΙΧΙΩΝ
5	ΣΧΕΔΙΟ ΓΕΝΙΚΗΣ ΔΙΑΤΑΞΗΣ (MASTER PLAN)
6	ΙΣΟΜΕΤΡΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΘΕΜΑΤΙΚΟΥ ΚΗΠΟΥ «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ»
7	ΙΣΟΜΕΤΡΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΧΩΡΟΥ ΎΠΑΙΘΡΙΑΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ
8	ΠΡΟΟΠΤΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΤΗΣ ΠΕΡΓΚΟΛΑΣ
9	ΙΣΟΜΕΤΡΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΘΕΜΑΤΙΚΟΥ ΚΗΠΟΥ «ΑΓΙΑΣΜΑ ΚΑΙ ΠΑΡΑΔΕΙΣΟΣ»
10	ΙΣΟΜΕΤΡΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΧΩΡΟΥ ΎΠΑΙΘΡΙΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ
11	ΦΥΤΟΤΕΧΝΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΤΩΝ ΧΩΡΩΝ: ΑΜΦΙΘΕΑΤΡΟ, ΎΠΑΙΘΡΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΚΑΙ «ΚΗΠΟΣ ΠΡΟΣΕΥΧΗΣ»
12	ΦΥΤΟΤΕΧΝΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΤΩΝ ΧΩΡΩΝ: ΎΠΑΙΘΡΙΟ ΜΑΘΗΜΑ ΚΑΙ ΛΑΧΑΝΟΚΗΠΟΣ
13	ΦΥΤΟΤΕΧΝΙΚΟ ΤΟΥ ΘΕΜΑΤΙΚΟΥ ΚΗΠΟΥ «ΑΓΙΑΣΜΑ ΚΑΙ ΠΑΡΑΔΕΙΣΟΣ»